

RESSENYES COL·LECTIVES

Selecció d'edicions i estudis arnaldians recents

- ACTES (2005): *Actes de la II Trobada internacional d'estudis sobre Arnau de Vilanova*, ed. Josep Perarnau i Espelt, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans [també a: «Arxiu de Textos Catalans Antics», núm. 23-24 (2004-2005)].
- VILANOVA, Arnau de (2004): *Introductio in librum De semine scripturarum. Allocutio super significatione nominis tetragrammaton*, ed. Josep Perarnau i Espelt, «Opera Theologica Omnia» III (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans/Facultat de Teologia de Catalunya/Scuola Superiore di Studi Medievali e Francescani, 2004).
- VILANOVA, Arnau de (2004a): *Translatio libri Albuzale de medicinis simplicibus*, ed. J. Martínez Gázquez et M. R. McVaugh; ABU-L-SALT Umayya, *Kitab al-adwiya al-mufrada*, ed. A. Labarta; *Llibre d'Albumesar de simples medicines*, ed. L. Cifuentes, Barcelona, Universitat de Barcelona / Fundació Noguera («Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia», núm. 17).
- VILANOVA, Arnau de (2006): *Epistola de reprobacione nigromantice fictionis (De improbatione maleficiorum)*, introducció i edició de S. Giralt, Barcelona, Universitat de Barcelona / Fundació Noguera («Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia», núm. VII.1).

L'aparició de la primera entrega de l'edició crítica de l'obra teològica d'Arnau de Vilanova (2004) és la novetat més rellevant de la bibliografia arnaldiana dels darrers anys. La col·lecció *Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia (AVOThO)* es presenta com el correlat necessari de la ja coneguda i prestigiosa *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia (AVOMO)*, amb la qual (amb molt bon criteri) ha volgut compartir un mateix format i, fins i tot, una certa similitud en les cobertes. El projecte editorial es planteja en tretze volums, inclou les traduccions medievals d'obres arnaldianes a llengües romàniques i, encara, es completa amb dos volums de bibliografia i de descripció codicològica.

El primer volum aparegut (en realitat el tercer de la col·lecció), a cura de Josep Perarnau, ofereix les dues primeres obres teològiques del catàleg d'Arnau: la *Introductio in librum Ioachim de semine scripturarum* (vers 1290) i l'*Allocutio su-*

per significacione nominis tetragrammaton (acabada el 22 de juliol de 1292). Les dues obres són prèvies a l'inici de la tempestuosa polèmica teològica que s'obrí amb el *Tractatus de tempore adventus antichristi*, al tombant del segle XIII al XIV. La primera segueix una obra pseudojoaquimita, el *De Semine Scripturarum*, a partir de la qual proposa una peculiar hermenèutica bíblica: Déu revela a la humanitat els seus plans per al futur històric en la *figura*, la *potestas* i l'*ordo* de la pàgina sagrada; és funció de l'exegeta escollit descobrir aquests designis i fer-los públics. En la segona, de caire més doctrinal, aplica el mateix mètode al tetragràmaton diví (JHVH), tant en la seva formulació hebrea com llatina; des d'una voluntat polèmica antijueva, l'anàlisi arriba a la conclusió que Déu ha de ser necessàriament U i Tri. La introducció de l'editor, molt completa encara que de vegades difícil de seguir per causa d'una organització de la informació enrevessada, ofereix estats de la qüestió, estudis dels textos i replantejament de qüestions essencials de cronologia. L'edició del text s'acompanya d'un aparat de variants i d'un aparat complementari on es recullen textos paral·lels. S'inclouen també taules exhaustives de mots.

El volum XVII de les *AVOMO* (VILANOVA, 2004a) constitueix una notable empresa col·lectiva d'edició multilingüe de textos. Publica la versió àrab original del *Kitāb al-Adwiyā al-Mufrada* d'Abū-l-Salt Umayya, la traducció llatina d'aquesta obra que va fer Arnau de Vilanova, *Translatio libri Albuze de medicinis simplicibus* i la versió catalana d'aquesta traducció, *Llibre d'Albumesar de simples medecines*. El text àrab, a càrrec d'Ana Labarta; el llatí, de José Martínez Gázquez i Michael R. McVaugh; el català, de Lluís Cifuentes. Abū-l-Salt, nascut a Dènia el 1068, una de les figures més rellevants de la cultura magribina de la seva època, va ser alhora un literat i un home de ciència (té obres sobre física, cosmografia, matemàtica, astronomia i medicina). La que s'edita en aquest volum, un tractat sobre medicaments simples, és la seva obra mèdica principal, que va circular a l'occident medieval gràcies a la traducció llatina d'Arnau de Vilanova. L'estudi d'aquesta traducció (en el qual col·labora també Danielle Jacquart) revela, en el treball d'Arnau, una sèrie de limitacions i de deficiències que fan pensar que es tracta d'una obra primerenca, situable potser cap als anys 70 del segle XIII a València, o bé ja als anys 90 i a Montpeller, però allunyat del *studium arabicum* barceloní que li va facilitar l'accés a l'àrab; en tot cas, és probable que es tracti d'un treball per a ús personal, no destinat a la circulació que finalment va tenir.

Els problemes textuais que detecten els editors en la versió llatina i la relació d'aquesta tant amb la versió original com amb la versió catalana són prou interessants. La tradició llatina presenta una gran abundància d'omissions facilitades per l'estructura mateixa de l'obra, cosa que segons els editors permet distingir dues branques de testimonis i determinar el comportament d'un cert nombre de manuscrits; l'estudi d'aquesta qüestió està resolt de forma pràctica i raonable però no d'acord amb les premisses més exigents de la crítica textual. S'esdevé, a més, que la versió catalana en molts moments resulta ser més pròxima a l'original àrab que no pas la tradició llatina i presenta també unes coincidències curioses

amb un testimoni llatí força tardà que té un comportament peculiar. Cifuentes, que prepara l'edició crítica de la versió catalana per a «Els Nostres Clàssics», planteja amb prudència la possibilitat de l'existència d'una revisió del text llatí per part del mateix Arnau i, per tant, que la tradició contingui un doble arquetip, cosa que explicaria algunes de les peculiaritats esmentades. És possible que un estudi més aprofundit de la tradició llatina no hagués donat uns resultats diferents, però, en tot cas, hauria aportat més dades que potser haurien permès formular hipòtesis més sòlides sobre el procés de composició i de difusió de l'obra, sense perdre de vista el caràcter singular de la transmissió textual dels textos pràctics, oberts a les intervencions dels seus usuaris.

Perquè aquesta no és només una curiositat històrica, sinó que té conseqüències importants a l'hora de plantejar l'edició del text. Els criteris de selecció de les lliçons que han aplicat els editors llatins, bo i tenint en compte l'original àrab, les dues branques de la tradició llatina i la versió catalana, donen com a resultat un text molt hipotètic que no distingeix prou (potser perquè no és possible, però una anàlisi més minuciosa de les variants potser ho hauria permès) entre allò que prové d'un original àrab, un exemplar concret amb les seves peculiaritats, allò que és producte de la traducció i allò que és producte de la transmissió. Cal reconèixer, però, que els editors ja adverteixen que el seu treball és una hipòtesi; i cal admetre també que la publicació d'un text digne i amb unes mínimes garanties científiques és una fita en el procés d'estudi de l'obra i que aquest és un valor de l'edició que cal assenyalat.

Una altra novetat rellevant per als estudis arnaldians dels darrers anys ha estat la celebració a Barcelona de la «II trobada internacional d'estudis sobre Arnau de Vilanova», que tingué lloc del 30 de setembre al 3 d'octubre del 2004. La trobada va ser íntegrament dedicada a l'estudi de la tradició alquímica atribuïda a Arnau de Vilanova, formada per una cinquantena d'obres, una de les més àmplies i difoses d'Occident; i a la qüestió de quines són les categories amb les quals cal considerar-ne l'adscripció, amb el benentès que es partia de la convicció que Arnau no va practicar l'alquímia però que, en canvi, hi ha alguns aspectes farmacològics de la seva obra mèdica que hi tenen punts de contacte.

Les actes d'aquesta trobada han estat publicades (val a dir que puntualment), tant a les pàgines de l'«Arxiu de Textos Catalans Antics» com, en tirada a part, dins de la col·lecció de «Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials» de l'Institut d'Estudis Catalans. Per al lector apressat, la crònica que Jaume de Puig fa de l'esdeveniment a les pàgines inicials del recull (ps. 9-57) pot ser d'utilitat.

La ponència d'Antoine Calvet compleix perfectament la funció d'una recapitulació històrica i d'un balanç de la qüestió central objecte de la Trobada. En primer lloc, el seu treball fa un repàs a l'evolució que ha sofert la consideració d'Arnau com a alquimista, difosa de forma general des del segle XVI fins que, als segles XVIII i XIX, diversos estudiosos comencen a posar-la en dubte; a mitjan segle XX, a partir dels estudis de José A. Paniagua, la comunitat científica admet que l'atribució de tractats alquímics a Vilanova és espúria, tot i que a final de segle M. Pe-

reira introdueix matisacions a aquesta posició en situar l'origen de la tradició molt a prop d'Arnau en el temps i en l'espai i en contextualitzar-la en un ambient general propici als treballs sobre la «*prolongatio vitae*». En segon lloc, Calvet determina i caracteritza amb precisió quines són les obres alquímiques pseudoarnaldianes a partir del corpus de manuscrits que les transmeten: 19 textos i 9 receptes; és a dir, 28 tractats. Finalment, desenvolupa hipòtesis fonamentades sobre l'origen de l'esmentada tradició, que tindria lloc en el mateix entorn del mestre i dels seus deixebles, en un grup d'autors d'una certa homogeneïtat. Així, tot i reconèixer que el corpus alquímic atribuït a Vilanova és apòcrif, «il n'est pas totalement étranger à ce haut personnage et doit sa composition, du moins pour quelques traités (le *Rosarius*, des recettes, le *De secretis naturae*, le *Tractatus philosophorum*, les oeuvres prophétiques du corpus) à des secrétaires, des élèves, des disciples; les autres à sa réputation (erronée) d'alchimiste; et, avec le temps, à la force de l'habitude» (p. 456).

Sebastià Giralt va dedicar la seva aportació a situar en el seu context les nombroses edicions del corpus alquímic arnaldia, des dels incunables fins al segle XVIII. Així, constata com aquest corpus circula vinculat amb el corrent que parteix de la contribució de Paracels (1493-1541) al desenvolupament de la quemiatria (l'ús de remeis químics), al desplaçament del centre d'interès de l'alquímia cap a la seva aplicació mèdica i, doncs, a la lluita que els paracelsistes i quemiàtres sostingueren contra el galenisme universitari (que, paradoxalment, tan havia fomentat Arnau!).

Lluís Cifuentes fa un estudi de les tres obres alquímiques arnaldianes que circulen en català en el context de la difusió de l'alquímia en llengua vulgar a partir del segle XIV, la difusió de la qual relaciona amb el caràcter extraacadèmic que tenien la disciplina i els seus autors i que donava satisfacció als interessos pràctics del públic lector característic de les obres científiques en vulgar.

Josep Perarnau, que en aquell moment tenia en premsa l'edició crítica de la *Introductio in librum De semine scripturarum* abans ressenyada, remarca que Vilanova, en aquesta obra, considera «profetes» aquells que contribueixen al descobriment dels misteris amagats per Déu en la creació; i, encara més, que l'aplica explícitament a estudiosos i a menestrals. Atesa aquesta concepció, se sorprèn que, en canvi, no faci cap referència als alquímistes en la *Introductio*; més si tenim en compte que molts altres autors coetanis (Roger Bacon, Tomàs d'Aquino, Vicent de Beauvais) demostren una prevenció nul·la cap a la teoria o la pràctica de l'alquímia. Acaba deixant obertes tres preguntes que es refereixen a aquesta constatació i que van merèixer una resposta epistolar d'Antoine Calvet, també reproduïda a les *Actes*.

Michael McVaugh es pregunta per la coneixença que Arnau podia haver tingut dels medicaments químics que coetàniament s'estaven començant a produir a partir de tècniques, sobretot de destil·lació i de sublimació, aprenent de la medicina àrab, atès l'interès més aviat escàs que hi va demostrar. Se sap, per exemple, que es va interessar pel sublimat d'arsènic i per l'aiguardent, però no que els utilitzés

en la seva pràctica mèdica. Hi ha diverses raons que explicarien aquesta poca adhesió a les innovacions que venien de la medicina alquímica: una potser l'edat en què hi entrà en contacte, ja al final de la seva carrera; una altra la dificultat d'accés als productes de laboratori; finalment, la distància mental existent entre el metge teòric de tradició galènica i el cirurgià pràctic.

Nicolas Weill-Parot analitza les relacions que es poden establir entre l'ús del segell astrològic (una medalla gravada a imatge d'un planeta, d'un signe del zodíac o d'una altra constel·lació, en el mateix moment en què aquesta entitat astral és dominant) i l'alquímia. S'esdevé que Arnau, juntament amb Pietro d'Abano, és un dels introductors de l'ús dels segells astrològics a la medicina medieval. Així, hauria guarit el mal de pedra del papa Bonifaci VIII gràcies a un segell del Lleó.

Giovanna Ferrari, a la seva ponència, fa un estudi del tractat *De humido radicali*, una obra peculiar en la producció mèdica arnaldiana perquè s'hi tracta de l'humit radical (substància humida fonamental, present a tots els vivents, que assegura que es produeixen els processos vitals) des de la perspectiva de la filosofia natural.

Chiara Crisciani constata que els teòlegs tenien un coneixement genèric, difús i superficial dels problemes mèdics i biològics, exemplificat en diversos aspectes que giren al voltant del debat sobre l'humit radical als segles XIII i XIV. L'excepció seria Roger Bacon; en canvi, l'Arnau teòleg, per a Crisciani, fa un tractament molt limitat i previsible de la qüestió de l'humit radical. L'autora assenyala també que l'alquímia de l'elixir, de la seva banda, i precisament a partir del concepte d'humit radical, desenvolupa un projecte de transformació que és alhora mèdic i soteriològic.

Michela Pereira investiga la possible influència d'Arnau de Vilanova en tres obres alquímiques pseudolul·lianes: el *Testamentum*, el *Liber de intentione alkimistarum* i l'*Ars operativa medica*. Del seu estudi se'n deriva la centralitat de la primera, que cal considerar un testimoni clau del postarnaldisme, ja que enllaça l'alquímia amb l'obra mèdica i profètica de Vilanova. D'una banda, per l'acostament de la figura de l'alquimista a la del profeta i per la concepció de l'alquímia transmutatòria com a via d'eliminació de la pobresa. De l'altra, perquè bo i partint de les doctrines mèdiques, epistemològiques i farmacològiques d'Arnau, l'autor del *Testamentum*, que fins podria ser un deixeble seu, les contesta amb vehemència i proposa l'elixir com la solució miraculosa i eficient que dóna satisfacció a les exigències de la pràctica mèdica arnaldiana.

Maria A. Pileggi estudia la connexió que hi pot haver entre el concepte mèdic de «medium neutrum» tal com apareix al *De intentione medicorum* i a l'*Epistola de dosi teryacalium medicinarum* d'Arnau i com s'utilitza al *Testamentum* alquímic pseudolul·lià i que posaria de manifest, un cop més, els lligams existents entre l'anònim autor d'aquesta darrera obra i Vilanova.

Suzanne Thiolier-Méjean tracta de la llegenda d'Arnau de Vilanova, ben viva a Provença, i de la seva presència en el tractat d'agrimensura de Bertran Boysset (ca. 1350 - ca. 1416), d'Arle. Finalment, Barbara Spaggiari en la seva intervenció

fa una ressenya de l'obra de S. Thiolier-Méjean, *Alchimie Médiévale en pays d'Oc* (1999).

El darrer volum de l'AVOMO que ha vist la llum per ara és el VII.1, l'edició i l'estudi que fa Sebastià Giralt de l'*Epistola de reprobacione nigromantice fictionis* (VILANOVA, 2006). Aquesta obra pertany ben bé als inicis de la producció arnaldiana (vers 1281), és anterior a la seva obra mèdica i molt anterior a la seva obra religiosa. L'obreta presenta alguns paral·lelismes estructurals i d'estil amb una altra obra primerenca d'Arnau, el *De amore heroico*. L'epístola està adreçada a un bisbe de València que cal identificar amb Jaspert de Botonac, personatge rellevant de l'època, vinculat a Pere el Gran (al peu del llit de mort del rei, el 1285, s'hi van trobar Arnau i Jaspert); el cronista Bernat Desclot, si el podem identificar, com sembla, amb Bernat Escrivà, també hauria tingut relació amb el bisbe. Arnau, que va tenir una relació estreta amb València tot al llarg de la seva vida, va exercir la medicina a la ciutat del Túria abans de 1281 i quatre o cinc anys després de 1286.

Al *De reprobacione*, Arnau refuta de forma contundent i exhaustiva la possibilitat que hom pugui sotmetre els dimonis a la seva voluntat, que en això consisteix la nigromància. Vol demostrar que els humans no tenen mitjans ni naturals ni sobrenaturals de fer obeir els esperits i, per això, descarta minuciosament els suposats recursos pels quals algú representa que podria dominar-los. L'aportació arnaldiana a la literatura antinigromàntica apareix en el context de la difusió universitària dels llibres, de les idees i de les pràctiques de les ciències grecoaràbigues, en el camp de la medicina. Vilanova enfoca el problema de la nigromància a partir de la seva dedicació a la medicina i a la filosofia natural; per a Giralt, cal situar l'obra en el gènere de la literatura qüestionària escolàstica. Per això, malgrat que la qüestió té una dimensió religiosa evident, al *De reprobacione* encara no s'hi perceben les inquietuds religioses que caracteritzaran el personatge anys a venir. En realitat, per a Vilanova, la nigromància és una ficció del dimoni, un engany que afecta persones que pateixen la malaltia mental de la malenconia.

L'espèlndid i documentat estudi introductor de Giralt fa un repàs complet a la literatura nigromàntica medieval, als seus continguts, obres, autors, relacions, discussions, tècniques (inscripcions, conjurs, accions) i contextos. Constitueix en ell mateix una síntesi utilíssima sobre la qüestió i fa, només per això, molt recomanable el llibre. Per exemple, per al profà, resulten especialment interessants les distincions entre màgia superior (que estaria recolzada en una cosmovisió complexa) i inferior (la simple fetilleria). I, encara, dins de la primera, entre la nigromància i la màgia natural, que era considerada lícita i acostada a les ciències de la natura; aquest era un coneixement experimental d'aquells fenòmens que, tanmateix, escapaven a les possibilitats de comprensió racionals. La màgia natural tenia els seus orígens en les propietats ocultes existents en la natura, provinents de la influència dels astres (com ara el poder d'atracció de l'imant). Arnau, en la seva pràctica mèdica i en els seus llibres, recorre de vegades a l'ús terapèutic de les propietats ocultes. En canvi, la bruixeria quedaria fora d'aquestes distincions ja que,

proposant el culte al diable en comptes del culte a Déu, de fet, constituïa una contrafigura de la religió cristiana. El nigromant, pel contrari, no se situa fora del cristianisme, sinó que (enganyat pel diable) creu exercir un poder que li ha estat atorgat per Déu; per això, entre els possessors de manuscrits nigromàntics hi ha molts clergues.

ALBERT SOLER

Antoni Febrer i Cardona

FEBRER I CARDONA, Antoni i VIDAL I SEGUÍ, Joan, *La creació del món, Oratori de Joseph Haydn*, introducció a cura de Xavier Dauí, edició de la versió d'Antoni Febrer a cura de Maria Paredes, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.

FEBRER I CARDONA, Antoni: *Versions teatrals*, a cura de Joan Mas i Vives i Maria Isabel Ripoll Perelló, Institut Menorquí d'Estudis, Universitat de les Illes Balears (Departament de Filologia Catalana i Lingüística General) i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004 («Biblioteca Marian Aguiló», núm. 36).

En el marc de la destacable iniciativa de l'edició de l'*Obra Completa d'Antoni Febrer i Cardona*, sota la direcció de Maria Paredes, publicada per l'Institut Menorquí d'Estudis, l'Institut d'Estudis Catalans i les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, l'any 2004 aparegueren dos nous volums: la versió de l'*Oratori de Joseph Haydn, La creació del món*, i les *Versions teatrals* de Gabriel François Le Jay.

Ambdues obres posseeixen un remarcable interès per aprofundir en la recepció a Menorca de les manifestacions culturals europees i en la personalitat d'Antoni Febrer. La primera inclou una interessant introducció a cura de Xavier Dauí, l'edició feta per Maria Paredes del text traduït per Febrer i l'edició facsimil de la partitura musical. La segona correspon a l'edició de sis obres teatrals traduïdes per Febrer, a cura de Joan Mas i Vives (que és també el responsable de l'extensa introducció) i Maria Isabel Ripoll Perelló.

Antoni Febrer i Cardona traduí l'any 1807 (menys de 10 anys després de la seva estrena a Viena) l'oratori de Haydn, *La creació del món*, a partir d'una versió francesa que a hores d'ara encara no ha estat localitzada. L'origen del text el trobem en un llibret en anglès d'autoria desconeguda que Johann Peter Salomon va fer arribar a mans del compositor austríac durant una de les seves estades a Londres. La idea de no dominar l'idioma va retardar la decisió de Haydn d'encarregar-se de la composició de l'oratori, fins que el seu amic i col·laborador, el baró Gottfried van Swieten, es va ocupar de la tasca de traduir el llibret a l'alemany.

L'estrena, en la versió alemanya, *Die Schöpfung*, va tenir lloc al palau de Schwarzenberg de Viena el 30 d'abril de 1798. A partir d'aquí, l'èxit de l'obra va ser enorme i immediat. Traduïda a diverses llengües, les representacions de *La creació del món* s'estengueren ràpidament al llarg d'Europa, inclosa Catalunya (a Barcelona van ser molt nombroses durant els primers anys del segle XIX) i les Illes.

Per tant, malgrat que no tenim testimonis de la premsa escrita, que a Menorca no apareix en forma periòdica fins el 1811, podem assegurar que la societat menorquina coneixia l'oratori de Haydn durant els primers anys del segle XIX. La voluntat de publicació de la producció completa de Febrer ens permet apropar-nos a la situació de l'illa a les darreries del segle XVIII i començaments del XIX en el context català i europeu, oferint-nos un coneixement cada cop més gran sobre la recepció en el seu territori dels corrents culturals i estètics del moment.

La traducció de Febrer ens ha arribat en un únic manuscrit conservat a la biblioteca privada dels seus hereus: *La creació d'el Mon. Oratori. // Traduhid del Francès. // L'añ d'el Señor 1807.//*. La transcripció de Vidal i Seguí es troba a l'Arxiu Musical de la Biblioteca Pública de Maó. Es tracta també d'una única transcripció manuscrita, sense indicació de l'any en el qual fou realitzada. Xavier Dauí pensa que probablement va fer-se en una data propera a la traducció del text. Enric Cabra, que l'havia editat el 1992 com apèndix final del seu article *La traducció de La creació de Haydn feta per Antoni Febrer i Cardona* (dins *Estudis de Llengua i Literatura catalanes, XXV, Miscel·lània Jordi Carbonell, 4*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, ps. 60-87) reflexiona en aquest article sobre l'existència d'un «tàndem literàrio-musical entre aquest Joan Vidal i Seguí i Antoni Febrer», basant-se en les seves relacions d'amistat i parentiu. El cert és que les expectatives amb les quals va ser realitzada continuen essent un enigma, atès que no disposem de cap documentació explícita que ens indiqui si va ser interpretada en alguna ocasió.

El primer que sobta en la transcripció musical de Joan Vidal és la reducció de la instrumentació a un violí i una guitarra. L'exhaustiva introducció de Dauí subratlla amb tot detall la dificultat que comporta una empresa d'aquestes característiques: la conversió d'una obra musical monumental i plena d'originalitat, on la tècnica del *Thonmablerey* (la utilització de la música per suggerir, de manera subjectiva o en forma onomatopeica, el sentit de les paraules que interpreta el cantant) és freqüent i fonamental. Sembla evident la problemàtica que suscita l'ús d'aquesta tècnica sense les possibilitats que ofereix una orquestra completa, comptant exclusivament amb una guitarra i un violí. Aquesta tria per part de Joan Vidal tan sols pot significar que existia una voluntat de representació i que possiblement Vidal i Febrer «coneixien un violinista i un guitarrista que podrien executar cadascuna de les parts». Aquesta hipòtesi queda corroborada per la no inclusió d'un altre instrument, el piano, que hagués pogut facilitar ostensiblement la tasca de la transcripció i que de ben segur no resultava difícil de trobar en els ambients en els quals Febrer i Vidal es movien. Per tant, és fàcil continuar amb la suposició que, malgrat els reduïts recursos que podia posseir la societat menor-

quina de l'època (encara que fos la societat ben situada econòmicament), existia la decidida voluntat de tirar endavant projectes culturals absolutament relacionats amb l'actualitat d'aquell moment.

Daufí du a terme un estudi musicològic molt interessant que ressegueix les solucions adoptades per Joan Vidal respecte de l'original compost per Haydn i aprofundeix en l'adaptació de la música a la traducció de Febrer i Cardona. Recordem que l'il·lustrat menorquí es va basar en una versió francesa fins ara no localitzada, per la qual cosa no podem saber del cert fins a quin punt les diferències entre la seva traducció i el llibret alemany eren hereves del text francès. El cas és que, segons Daufí, no va representar una empresa fàcil conjuminar la música amb les característiques d'una llengua tan diferent de la del llibret de Gottfried van Swieten. En alguns punts de les parts vocals va ser necessari canviar el ritme per adaptar-lo al nombre de síl·labes del text menorquí, i en d'altres passatges la descripció musical no és del tot comprensible, a causa de la impossibilitat de coincidència entre so i paraula, absolutament imprescindible per entendre una partitura on la música vol en tot moment representar allò que es diu en el text.

L'elaborada explicació de les qüestions tècniques corrobora el mèrit de l'esforç que representà la feina de Vidal i Seguí i desperta en el lector un desig quasi peremptori de gaudir de la composició de Haydn.

De la mateixa manera, la lectura del text tan ben editat per Maria Paredes, ens remet un cop més al llenguatge personalíssim d'Antoni Febrer i Cardona. Dins del seu conegut i lloable intent de proposar un model de llengua escrita i d'eleva la llengua *menorquina* a un estatus de total normalitat, Febrer confegeix la traducció de l'oratori de Haydn en una demostració de clara modernitat. Tot i tractar un tema bíblic que s'adiu indubtablement amb la religiositat de Febrer, l'obra que ens ocupa mostra una certa singularitat dins del corpus de l'autor. D'una banda, pel seu caràcter de composició musical. De l'altra, per la rabiosa actualitat del text al començament del segle XIX. El nostre il·lustrat manté fidelment les tres parts del llibret original: a la primera es narren els quatre primers dies de la creació; a la segona, el cinquè i el sisè, i a la tercera apareixen ja Adam i Eva. També es manté la importància del cor, la veu del qual té una presència molt significativa. Febrer i Cardona demostra un cop més, amb la seva versió de l'oratori, fins a quin punt lluita, dins del seu programa individual, per a la dignificació i recuperació culta de la llengua menorquina.

Aquest és un tret que, indiscutiblement, està present en tota la producció d'Antoni Febrer i Cardona, també a les versions de peces teatrals que configuren el segon volum objecte d'aquesta ressenya. Abans hem de fer-nos ressò de l'auge del teatre culte en català (superior a la resta del domini lingüístic) que va viure Menorca durant la segona meitat del segle XVIII i la primera del XIX, amb representacions documentades adreçades a les classes altes ja durant la dominació francesa (1760). Al Teatre de Maó s'hi va representar *Le malade imaginaire*, i posteriorment les traduccions i adaptacions de Vicenç Albertí d'autors com Goldoni, Metastasio, Molière i Beaumarchais, entre d'altres. És possible que puguem situar

en aquest ambient les traduccions teatrals de Febrer, però, com passa amb l'oratori de Haydn, actualment no tenim constància que fossin posades en escena.

A banda d'aquesta circumstància, Mas i Vives, curador del volum, considera que la millor manera d'apropar-se a les versions teatrals de Febrer és relacionant-les amb els trets fonamentals del conjunt del seu llegat. En primer lloc, l'innegable propòsit pedagògic, didàctic i docent de tota la seva producció, que el portà fins i tot a redactar un pla d'estudis per a la nova escola municipal. En segon lloc, la profunda religiositat que impregna la seva obra, gairebé apologetica, i farcida sempre d'un evident contingut moral i catequètic. I, finalment, i tal com avançàvem, el decidit projecte de dignificació i recuperació culta de la llengua pròpia.

El volum conté sis traduccions al menorquí (la consideració de versions és sens dubte més encertada, a causa de la importància de la contribució personal de Febrer) d'obres procedents de França. Totes es conserven en manuscrits a la biblioteca de la família a Maó, i són còpies autògrafes de la mateixa mà de Febrer, escrites amb una «calligrafia molt acurada». La primera, que parteix d'un text francès encara no identificat, és *La Passió de Nostro Senyor Jesucrist, amb versos heroics i diàlogos*. El manuscrit està datat l'any 1817 i es podria situar en el marc de les representacions sovintejades de la Passió en català que tenien lloc arreu del domini lingüístic des del segle XIV i que estan perfectament documentades. Tot i tenir unes característiques essencialment narratives (els fets dels darrers dies de la vida de Crist són reportats pels diferents personatges), Mas i Vives pensa que la peça conté suficients elements dramàtics com per a ser representada. Formalment, es tracta d'una obra indiscutiblement neoclàssica, que respecta amb rigor les unitats d'acció, lloc i temps, i que consta de 781 versos alexandrins, amb una cesura que els divideix en dos hemistiquis de sis síl·labes, i amb una rima completa en aparellats (díctics clàssics).

La resta de peces són traduccions de l'obra del jesuïta francès Gabriel François Le Jay, escrites originalment en llatí i destinades a les representacions solemnes que el selecte col·legi Louis Le Grand de la Companyia de Jesús a París organitzava en dates assenyalades. Le Jay va ser preceptor de retòrica de la prestigiosa institució, en la qual va formar-se la flor i nata de la intel·lectualitat francesa del moment (des de Diderot, Voltaire i Molière a Donatien Alphonse François, més conegut com el marquès de Sade). No és atzarós que Febrer optés per traduir aquestes obres, ja que s'adiuen a la perfecció amb dos dels seus principals interessos: la finalitat pedagògica i la finalitat moralitzant. Le Jay, emmarcat en l'ortodòxia catòlica, volia amb les seves obres millorar els coneixements de llatí dels seus alumnes, donar-los exemples de preceptiva literària i, alhora, transmetre un missatge didàctic i moralitzant. Això havia de lligar per força amb l'ideari i les aspiracions del menorquí. Les representacions del col·legi Louis Le Grand eren molt importants, i el seu prestigi de segur havia arribat a l'illa. Mas i Vives apunta que «la subordinació a finalitat pedagògica, però, no ha de treure importància al teatre representat en els col·legis de jesuïtes des de la perspectiva estricta de la història de les arts escèniques. No hem d'oblidar que les seves festes produïren al-

gues de les representacions teatrals més espectaculars de l'època, molt més ambicioses que moltes de les que s'organitzaven en espais públics urbans o en teatres estables, sempre de supervivència econòmica molt precària».

Les dues primeres obres de Le Jay traduïdes per Febrer són de temàtica religiosa i daten de 1833: *Josef venut per els seus germans* i *Josef intendent de tota l'Egipte*. Sabem que, al voltant del mateix fragment de la història bíblica, existia una tercera peça que s'ha perdut: *Josef coneixent els seus germans*, la qual, segons informa Maria Paredes (*Antoni Febrer i Cardona, un humanista il·lustrat a Menorca (1761-1841)*, Barcelona, Curial/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, ps. 301-302), apareix documentada en una llista de manuscrits de Febrer i Cardona.

Ambdues peces poden enquadrar-se perfectament dins dels paràmetres neoclàssics. Le Jay justifica en el prefaci de *Josef venut per els seus germans* la substitució dels 5 actes preceptius per 3 amb tot un seguit d'arguments aristotèlics. Tret d'aquesta particularitat, les tres unitats es respecten escrupolosament i la mètrica en alexandrins aparellats en totes dues obres referma la seva clara adscripció al neoclassicisme. Per a Mas i Vives, *Josef intendent de tota l'Egipte*, a banda de la *Lucrècia* de Ramis, és la tragèdia més pura del neoclassicisme català a Menorca. La fidelitat al text bíblic també és remarcable. En el primer cas només hi apareix un element introduït per Le Jay: el somni de Rubèn. En el segon, el suïcidi d'Efea, esposa de Putifar. Tot i això, a *Josef venut per els seus germans* detecto una discrepància respecte de la Bíblia. En l'escena quarta de l'acte II (vers 425), Simeon (així designa el nom Febrer) s'adreça al seu germà Judà demanant-li que l'ajudi perquè és més gran: *Vine ara, ajuda-nos, ja que tu ets el major*. Aquesta afirmació no és certa i no apareix en l'original del jesuïta francès. Simeon era major que Judà, segon i quart fill respectivament de Jacob i Lia, la primera esposa del patriarca. Enmig de tots dos hi havia un altre fill, el tercer, Leví (Gn 29, 31-35). A banda de la intenció evident de cenyir-se a la font bíblica, que reforça la finalitat didàctica dels textos, aquest detall indica fins a quin punt Febrer confegia una versió pròpia i personal respecte del text llatí de Le Jay.

Les altres tres peces de Le Jay traduïdes per Febrer són obres en prosa, i, a més, *Filocriso o L'avar* i *Damocles o el filosof reinant*, s'allunyen del tema religiós. La darrera, *Daniel o el vertader culte de Déu restablert a l'Orient*, reprèn la temàtica bíblica des del model clàssic de tragèdia, però Febrer opta també per la prosa malgrat que l'original del jesuïta francès sigui en vers. Segons Mas i Vives, possiblement va significar una solució més senzilla per a l'il·lustrat de Menorca, que ja tenia 75 anys quan va enfrontar-se amb aquesta traducció.

Filocriso o L'avar recull el motiu del vell avar i desconfiat, amb antecedents explícits: l'*Aulularia* de Plaute i *L'Avare* de Molière. El llenguatge que emprà Febrer presenta més trets dialectals que en les peces anteriors (com l'aparició en certs moments de l'article salat), segurament pel caràcter de comèdia de l'obra. No apareix cap tipus d'intriga sentimental, que sí que existia en els precedents citats. Probablement els receptors primers del text (els alumnes del distingit col·legi francès) i l'important element didàctic i moralitzant ho desaconsellaven. És una obra d'in-

dubtable to neoclàssic, amb un parlament final de Filocriso, el gasiu protagonista, que representa una crida a la moderació, a la raó, al terme mitjà que tant té a veure amb l'esperit il·lustrat. *Sapere aude!*, per resumir-ho amb la divisa kantiana.

Un comentari molt semblant podem fer al voltant de *Damocles o el filòsof reinant*. El to de comèdia és més marcat que en el *Filocriso*, amb un exercici metaliterari que inclou la comèdia dins la comèdia en un doble nivell de representació. Le Jay mostra una important preocupació per la versemblança, qüestió típicament neoclàssica: «Tot lo demés que havem fingit, segons lo permeten les fàbules, és tan adequat als costums d'aquell temps en què se diu que succeí, que, si no és cert, és per lo menos molt veríssimil». Es tracta d'una recreació de la coneguda història de Dàmocles, cortesà de Siracusa, súbdit de Dionís I, el Vell (segle IV aC), la qual apareix a les *Odes* horacianes i a les *Tusculanes* de Ciceró. Le Jay reflexiona sobre la tasca de governar, que considera plena de perills, i exalta el valor i el mèrit d'aquells que la duen a terme amb encert. S'ha volgut especular sobre la intencionalitat de Febrer en traduir aquesta obra (Enric Cabra, *Els dramas de Le Jay traduïts per Antoni Febrer: una primera lectura*, «Randa», núm. 31, 1992, ps. 21-33), tot esgrimint l'argument que podia ser una resposta a les circumstàncies polítiques de l'Espanya de 1833, després de la mort de Ferran VII, però Mas i Vives no hi troba una relació directa definitiva, per molt que la situació política del moment pogués ser motiu de preocupació per a l'erudit menorquí, com d'altra banda Enric Cabra demostra a bastament.

La darrera peça del volum, que com hem avançat recupera la temàtica religiosa, narra la història de Daniel, escenificant el capítol sisè del llibre de l'Antic Testament que recull la seva vida. És la recreació de l'episodi dels sàtrapes, que, mitjançant una conspiració, volen aconseguir la mort del profeta. Malgrat l'ús de la prosa, la peça s'ajusta als cànons neoclàssics de la tragèdia i lliga perfectament amb la profunda religiositat de Febrer i Cardona. Novament, la intervenció final d'un dels personatges, en aquest cas de Dàrio, rei de Babilònia, representa la conclusió didàctica del text.

Tal com passava amb l'oratori, és inevitable remarcar el redescobriment de la gràcia particular de la llengua d'Antoni Febrer. L'esplèndida edició de Mas i Vives i Maria Isabel Ripoll, que utilitza els criteris fixats per Maria Paredes i Amadeu Viana quan van publicar la traducció de Febrer de *De la vellesa* i *De l'amistat* de Ciceró (*De la vellesa; De l'amistat; Ciceró; traducció d'Antoni Febrer i Cardona*, a cura de Maria Paredes i Amadeu Viana, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana /Institut Menorquí d'Estudis /Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002), ens permet un apropament als textos des del rigor i la fidelitat. Aquesta qüestió, sempre desitjable, esdevé imprescindible en el cas de Febrer i Cardona, un autor que, com ja hem comentat suficientment, es proposa la fita de la dignificació lingüística. Joan Mas i Vives, amb el seu profund coneixement del teatre català, fa una anàlisi introductòria extensa i detallada, inestimable per copsar adequadament el valor de les versions teatrals de Febrer i Cardona dins del context de l'època i de la seva producció.

Des dels paràmetres il·lustrats i neoclàssics, des de la intencionalitat manifesta de situar Menorca en el mapa cultural europeu, des de l'afany de conformar, de manera integral, una producció reeixida en l'àmbit didàctic, Febrer tomba la vista al món clàssic i a la història sagrada. Ambdós camins li ofereixen enormes possibilitats per aconseguir els seus propòsits. Però no només això. Aquestes versions teatrals que tenim entre mans, de la mateixa manera que *La creació del món*, serveixen per demostrar àmpliament el talent d'home de lletres de l'il·lustrat menorquí, la seva extraordinària ambició intel·lectual, malauradament poc reconeguda en vida. No ens estem referint a simples traduccions, sinó a autèntiques versions molt treballades amb l'empremta personalíssima d'Antoni Febrer i Cardona.

Per tots aquests motius resulta evident la importància de l'aparició de la seva *Obra Completa*, la qual, a mesura que ens endinsem en el coneixement de les noves publicacions, frisem per descobrir en la seva totalitat.

ANNA MARIA VILLALONGA

Una obra sobre Constantí Llombart

L'ocasió del catàleg per a l'exposició que sobre Constantí Llombart (1848-1893) es va poder veure a València, Castelló i Alacant durant 2005 i 2006, patrocinada per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua i comissariada per Rafael Roca i Vicent J. Escartí, en el marc d'una lloable iniciativa de difusió del patrimoni literari, la designació d'un «escriptor de l'any» que polaritza tot d'activitats, ha estat aprofitada per publicar l'esplèndid i voluminós recull que ens ocupa. Uns diners no pas malbaratats en la usual publicació de compromís, ans certament molt ben despesos en un volum que satisfà, ultra la necessitat ocasional de l'inventari, l'aproximació a una mirada nova sobre Llombart i sobre la literatura valenciana del seu temps. Una i altra cosa alhora, car (apunta Escartí) «Fer una ullada a la producció de la Renaixença valenciana passa, necessàriament, per mirar què va fer i, més encara, què va animar un personatge tan poc estudiat encara com Constantí Llombart» (p. 137). S'ha tractat d'il·luminar, doncs, Llombart en el marc d'aquesta perspectiva «nova», reitero, sobre el XIX valencià: interessada a revisar el paradigma explicatiu que dels 60 als 80 del segle XX consolidaren Fuster, Blasco o Sanchis Guarnier: si, per a aquests darrers, el cas valencià fóra el d'una renaixença menor i «fracassada», un esplet de joves estudiosos, enfront seu, insta ara al reconeixement de l'èxit d'una efectiva «narració» identitària, d'unes estratègies i operacions culturals de gruix, o d'un efectiu interès perquè, en un context polític i sociolingüístic advers, la literatura culta ocupés l'espai públic. Som, en definitiva, amb Llombart com a pretext, i com a centre, davant d'un útil report sobre l'estat

actual de les recerques sobre la literatura valenciana del segle XIX —com va ser-ho el 1988 aquell meritori número 4 de «Caplletra».

Llombart, doncs, en comptes del mer, i lamentable, contrincant progressista del dretà Llorente, «com una mena de Valentí Almíral·l fallit valencià» (Martínez Gallego, Bordería Ortiz, p. 111), és aquí un activista cultural de primer ordre, agent d'un programa d'actuació cívica i intel·lectual ple d'ambició («d'una ambició que només ell va tenir al País Valencià en el seu temps», Pérez i Moragon, p. 38) que inclou projectes de tota mena, i molt especialment publicacions, entre les quals «Lo Rat Penat. Calendari llemosí»: «sense cap dubte, [...] la publicació de més nivell literari que va conèixer la València del seu temps, [...] com cap altra, el fidel exponent de la Renaixença de la nostra literatura en els seus deu anys de vida» (Escartí, p. 152). El seguiment de la biografia de Llombart, el repàs dels periòdics que fundà, mostra un personatge veritablement lliurat a l'*agit-prop*, d'una decidida «voluntat integradora» (Estrela, ps. 169, 174), dotat d'un particular talent a vincular extrems (el cultisme i la pura erudició i alhora la difusió més lleugera, el renaixencisme «de quant» i el popularisme més «coent») i a generar incansablement tot d'idees i projectes que, per bé que finalment resultaren, molts, irrealitzats a causa de la indigència en què es va haver de moure i la mort prematura, són en conjunt un veritable àpex en el renaixencisme valencià: hi hauria consens a reconèixer «en la seua mà i en la participació del seu prup progressista el moment culminant i de plenitud dins del moviment renaixencista» (Gandia, p. 306).

És probable que algú vulgui puntualitzar que tot plegat no sigui res que poc o molt no sabéssim —i, en efecte, el conjunt no resta del tot alliberat de l'inconvenient característic de la bibliografia llombardiana: tot just la seva «poca evolució [...] respecte a la bibliografia anterior», la reiteració al recurs a les mateixes fonts (Gandia, ps. 332-333). I que el volum, doncs, que ja fa prou de ser força més que un catàleg, no acabi de satisfer la demanda dels estudis de referència que Ricard Blasco o Vicent Ventura havien formulat.¹ Però déu n'hi do: en una tradició d'atenció tan escassa a Llombart, mentre esperem l'edició de la vella biografia de Ramon Andrés Cabrelles (imminent, segons s'anuncia, Ahuir, p. 268 n. 55), a l'espera, sobretot, d'algú que s'ocupi de Llombart com Rafael Roca s'ha ocupat de Llorente, aquest feix atapeït de col·laboracions té l'efecte vivificant d'ubicar l'estudi de Llombart en l'àmbit de la historiografia valenciana actual més suggestiva. En l'horitzó, vull dir, de l'actual revisionisme sobre el XIX valencià i sobre els seus grans personatges, com Llorente o Blasco Ibàñez.² Aquest revisionisme que evita

1. R. BLASCO, *Constantí Llombart i «Lo Rat-Penat. Periòdich lliterari quincenal» (1884-1885)*, Diputació de València, València, 1985, p. 13; V. VENTURA, *Als cent anys de la mort de Constantí Llombart*, «Caplletra», núm. 16 (1994), ps. 261-262.

2. Quant a Llorente: T. LORENTE, *Escrips polítics (1866-1908)*, ed. a cura de R. Roca Ricart, Diputació de València, Institució Alfons el Magnànim, València, 2001; R. ROCA RICART, *Teodor Llorente. Del provincialisme al regionalisme valencianista*, «Afers», núm. 44 (2003), ps. 53-74; R. ROCA RICART, *Teodor Llorente, el darrer patriarca*, Bromera, Alzira, 2004. Quant a Blasco:

la usual illació entre renaixencisme literari i nacionalisme, és a dir, que evita d'usar el cas català com a «contramodel» implícit, tot procurant la comprensió del renaixencisme valencià des d'ell mateix i en la seva complexitat, a la llum dels estudis sobre l'elaboració dels discursos identitaris en el nostre XIX —amb el perceptible alè dels estudis de Fradera sobre Catalunya i el fenomen del «doble patriotisme».³ Una operació en què alguns dels col·laboradors del catàleg han tingut papers protagonistes, val a dir: el cas de Roca (Gandia, ps. 331-332),⁴ o el d'Archilés.⁵

El problema de les reiteracions és gairebé inevitable en una obra d'aquestes característiques. En qualsevol cas és una qüestió menor davant les utilitats immediates que ofereix: resseguir-hi la biografia i les activitats editorials de Llobart; consultar-hi un índex de «Lo Rat Penat. Calendari llemosí» (Escartí, ps. 153-165); tenir-hi disponible, ordenada temàticament, una àmplia selecció dels records de la mena d'Eckermann llombardià que fou Cabrelles (Ahuir); poder-hi comprendre, en comptes de la contraposició de Llorente amb Llobart (la «llastimosa dicotomia cultural» de què parlava Blasco),⁶ la relació de complementarietat entre ambdós (Pérez i Moragon, p. 38; Roca, ps. 80-81); o copsar-hi l'atenció admirativa de Llobart pel renaixencisme del Principat (Estrela, p. 167), amb l'especial veneració per Verdager («Verdager es el poeta más grande de estos tiempos en España y quizá en el mundo», deixava dit en la instrucció a Cabrelles —Ahuir, p. 278); i una aproximació a l'obra literària; i l'inventari bibliogràfic.

En qualsevol cas, la memòria de Llobart, d'aquell que tan abnegadament volia vèncer l'apatia dels valencians per les seves coses, d'aquell tipus febrós de projectes que el sobrepassaven (quina patètica imatge, la del darrer Llobart que, recordava Cabrelles, «leía solamente» perquè «decía que estaba preparando la Historia de la literatura lemosina»!, *apud* Ahuir, p. 278), la memòria de Llobart, dic, resta honorada amb aquest magne volum, un més en l'allau d'esplèndides edicions que ens estem avesant a veure venir del País Valencià. Algunes de les quals concerneixen el mateix Llobart: els acurats facsímils de *Los fills de la Morta-viva* (Acadèmia Valenciana de la Llengua, València, 2005) i dels 10 volums de «Lo Rat Penat. Calendari llemosí» (*id.*, 2006), les *Poesies valencianes* de Llobart, a cura de Rafael Roca (*id.*). Tot un goig.

JOSEP M. DOMINGO

J. L. LEÓN ROCA: *Vicente Blasco Ibáñez*, Ajuntament de València, 2002; J. F. MIRA, *La prodigiosa història de Vicente Blasco Ibáñez*, Bromera, Alzira, 2004.

3. J. FRADERA, *Cultura nacional en una societat dividida. Patriotisme i cultura a Catalunya (1838-1868)*, Curial, Barcelona, 1992.

4. Vegeu l'anterior núm. 2. El maig de 2006 Roca presentava a la Universitat de València la seva tesi doctoral, intitulada *Teodor Llorente, líder de la Renaixença valenciana*.

5. F. ARCHILÉS i M. MARTÍ, *Satisfaccions gens innocents. Una reconsideració de la Renaixença valenciana*, «Afers», núm. 38 (Catarroja, 2001), ps. 157-178.

6. R. BLASCO, *Constantí Llobart i «Lo Rat-Penat»*, citat, p. 19.

Josep Calveras i l'Oficina Romànica

IGLÉSIAS, NARCÍS: *Una revisió de Fabra, una crítica a la norma. L'obra lingüística de Josep Calveras*, Girona, CCG Edicions, 2004.

Epistolari de l'Oficina Romànica, a cura de Narcís Iglésias, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007 («Textos i estudis de llengua catalana», núm. 115).

L'obra del pare Calveras com a gramàtic ha desvetllat recentment l'interès de lingüistes i d'historiadors de la llengua catalana. En teníem ja una bona mostra en el treball d'Albert Villaverde i Vidal. *L'obra esparsa de Josep Calveras*. «*Les Consultes de llenguatge*» («Llengua & literatura», núm. 11 (2000), p. 397 i seg.), però ara N. Iglésias ens ha ofert una biografia completa de Calveras al llibre *Una revisió de Fabra, una crítica a la norma*, centrada en la seva activitat com a gramàtic, la qual s'inscriu en la seva personalitat de jesuïta, perquè deixant a part la seva activitat estrictament religiosa (per exemple com a director d'exercicis espirituals), és evident que aquesta condició determinà en gran part el caràcter de la seva obra lingüística.

Calveras era de fet el mentor gramatical del que podríem anomenar «cercle jesuític» que actuava a través de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura creada sota la protecció de la Biblioteca Balmes, que actuava al marge i sovint de manera hostil més o menys encoberta respecte de l'obra de Fabra i de l'Institut d'Estudis Catalans en general. Aquesta hostilitat es manifestava en aspectes lingüístics on Calveras no arribava al rebuig total de la normativa fabriana, com fou el cas d'Alfons Par i Manuel Miquel i Planes, però és evident que hi havia un refons ideològic en aquesta posició: si bé es dedicaven a la cultura catalana, ho feien des d'una mentalitat molt tradicionalista, que contrastava amb el món cultural noucentista que caracteritzava Fabra i el seu equip de l'IEC, com posa bé en relleu l'autor d'aquest llibre en la *Introducció*. En aquesta mateixa introducció també s'assenyala que curiosament aquesta actitud crítica i inconformista de Calveras ha estat ben valorada recentment per alguns gramàtics com Joan Solà i Lluís Aracil, malgrat que no sembla que compartissin la ideologia tradicionalista de Calveras i el seu cercle d'influència.

De la personalitat i l'obra de Calveras, tractades amb evident comprensió, Narcís Iglésias, en fa una descripció i un estudi molt complet, el qual esdevé una peça important en la història de la lingüística catalana. Ressegueix la seva etapa d'adolescència i joventut, configurada pel seu noviciat a la Companyia de Jesús, on devia adquirir una formació escolàstica completa en diversos centres dels que tenia llavors l'orde a la seva província d'Aragó, que comprenia tots els territoris d'aquesta antiga Corona. Seguint metòdicament d'acord amb els postulats de l'orde aquest procés de formació, havia de completar els seus estudis a Roma, però a causa d'una malaltia hagué de traslladar-se a València, on passà nou mesos de convalescència. Això li donà l'oportunitat, durant els anys 1923-1924, de po-

sar-se en contacte amb persones i entitats valencianistes, entre els quals Teodor Llorente Falcó i el seu fill Teodor Llorente Olivares, inclosos els contactes amb la dissidència lingüística. Cal dir que aquesta informació és ben interessant i il·lustrativa d'almenys una part del món cultural valencià de l'època, concretament del més afí a la ideologia de Calveras, conservadora i tradicionalista, àdhuc des del punt de vista lingüístic, que l'induïa a apreciar molt les varietats dialectals. Narcís Iglésias dóna una bona informació d'aquest període de Calveras, que és sens dubte, per la seva novetat, una de les revelacions més interessants que fa aquest llibre.

Retornat a Catalunya, i més concretament a Manresa, Calveras, durant el període de 1924 a 1928 donarà a conèixer els seus estudis lingüístics a través d'articles publicats a «La Paraula Cristiana» de Barcelona i «Ciutat» de Manresa, i, sobretot, en el seu llibre *La reconstrucció del llenguatge literari català*. N. Iglésias no solament analitza detalladament i crítica el contingut d'aquesta obra, sinó també la recepció que tingué i en aquest sentit és ben interessant la crítica d'un altre clergue, no jesuïta però, Carles Cardó, especialment en relació amb els criteris per a la creació d'una llengua literària, i la de Francesc de B. Moll, el qual considerava que «era tan ensopidament metòdic i teorètic, que no en resistien la lectura ni els més directament interessats en el tema» (p.103).

També és interessant la descripció de la reacció de Calveras, crítica i reticent, a les normes ortogràfiques de l'IEC, la informació dels seus projectes privats de reforma, no publicats, la relació que tingué amb els col·laboradors en l'Oficina Romànica, molts d'ells antifabristes declarats, de la qual fou director, la seva aportació a l'«Anuari de l'Oficina Romànica», i les seves consultes de llenguatge, que Griera considerava com una contrarèplica de les converses de Fabra i els seus projectes gramaticals.

La segona part d'aquest llibre duu un epígraf ben palès de la línia gramatical de Calveras: *Una revisió de Fabra, una crítica a la norma*, on recull precisament els comentaris elogiosos d'Aracil a què ens hem referit, que segons N. Iglésias no són del tot encertats, i també els d'Antoni Arnal, que considerava que l'obra de Calveras i sobretot *La reconstrucció del llenguatge literari català* està impregnada d'una concepció romàntica i idealista de la llengua.

Clou el llibre una bibliografia detallada de Josep Calveras, que serà una bona guia per als estudiosos, tenint en compte la dispersió dels nombrosos articles seus de caràcter periodístic.

En resum, es tractava d'una obra molt completa i molt ben feta d'una figura interessant en la història de la lingüística catalana en l'edat moderna.

Com a complement de la biografia lingüística de Josep Calveras, N. Iglésias ens ofereix ara un segon llibre, *Epistolari de l'Oficina Romànica*, ben interessant, centrat també en la figura de Calveras com a director d'aquesta Oficina (OR). D'ambdós, institució i director, Iglésias fa un retrat precís i alhora molt complet en l'*Estudi Introductor*, aprofitant les dades més significatives gramaticals, humanes i ideològiques, d'aquesta correspondència; l'OR, creada el 1928 i que pretenia ni més ni menys que «reunir sota una mateixa institució de nova marca per-

sonalitats com Pompeu Fabra, Antoni M. Alcover o Alfons Par [...] no va complir del tot els seus propòsits, però va aconseguir que es possessin a treballar en projectes collectius persones de procedència molt diversa...» (p. 5), com Pere Barnils, Antoni Griera, Manuel de Montoliu, procedents de l'IEC; Ramon Miquel i Planas i Alfons Par, antifabrians declarats; Josep d'Oleza, jesuïta i filòleg mallorquí, i fins i tot els llavors joves Francesc de B. Moll, deixeble i ajudant llavors d'Alcover, i Ramon Aramon, que després seria una figura important de l'IEC, sense oblidar les relacions personals de Calveras amb personatges del món valencià i de les Illes, i fins i tot amb el carlista tortosí Bayerri, que en general no combregaven massa amb l'esperit de l'IEC.

Precisament el capítol *I. Interioritats* és encapçalat per un fragment d'una carta de Calveras que explica bé el seu propòsit: «[La intenció de l'OR] es posar seny i concòrdia entre'ls filòlegs d'aquí, que están com gat i gos, i veure d'influir en el moviment del llenguatge actual cap a una major comprensió de la llengua viva i un cor més ample pels dialectes germans valencià i balear» (p. 6). Cal dir que aquesta no era una posició sempre fàcil, de manera que fou qualificada d'hipòcrita per un antifabrià intransigent, Alfons Par, el qual manifestava: «mes jo no faig com lo P. Calveras qui troba les "Normes" [de l'IEC] malament, més escriu segons "Normes" (ps. 9-10), però en qualsevol cas, com diu Iglésias, «l'OR va aconseguir projectar una imatge collectiva cohesionada» (p. 10) amb una influència evident en cercles i persones catòlics i regionalistes de caràcter més tost tradicionalistes.

En el capítol *II. La llengua, les llengües* es tracta precisament del paper de la Companyia de Jesús davant la societat catalana, i per consegüent de la llengua, que comença per la formació d'un grup de jesuïtes catalanistes sota l'assessorament dels quals la Companyia emprèn una sèrie de mesures catalanitzadores a fi de no perdre influència social dins la societat catalana en un moment de creixement del catalanisme i de mantenir-hi una presència pròpia i diferenciada. En aquest sentit, van destinar un pare jesuïta, el mallorquí Josep Oleza i d'Arredondo, a Bonn perquè es doctorés en filologia romànica, encara que escrivia en un català «relativament vacil·lant», malgrat que havia estat deixeble de mossèn Alcover al seminari, degut al fet que provenia d'una família castellanitzada. D'altra banda, tant en la correspondència d'aquest com en la que Calveras mantenia amb el valencià Francesc Martínez Martínez, al costat de «castellanismes declarats», es mostra un afany a introduir dialectalismes i col·loquialismes, com *birbe* per *bisbe* (Oleza), *giner*, *lliterari*, etc. (Calveras-Martínez).

El capítol *III. Un termòmetre de la situació lingüística i cultural* és dedicat a precisar l'actitud d'aquest món jesuític en relació amb el català, tant pel que fa a un assaig de proposta de modificació ortogràfica, com al fet que el mateix Oleza, malgrat que era fill de militar, estava a favor de la predicació en català a València. I respecte d'aquest territori, és interessant, i dissortadament vigent encara, la informació sobre la problemàtica de la denominació de la llengua.

Aquestes línies nostres només volen ser un intent de palesar l'interès d'aquest segon llibre, que no conté tota la correspondència disponible, de manera que l'au-

tor ens diu en la *Justificació de la tria*, que «aquest volum anirà seguit de la publicació de les cartes que dos insignes balears Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll van intercanviar amb Josep Calveras» (p. 25), i que esperem que aparegui aviat per a conèixer un món i un ambient que desaparegué amb la guerra civil. Els temps posteriors ja no eren propicis a una aventura com aquesta, malgrat que sorgís d'un ambient religiós i tradicionalista, on, però, el catalanisme, encara que fos ben tènue, ja no tenia gaires possibilitats de desenvolupament.

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

Amb motiu dels cinquanta anys de la mort de Pere Capellà (2004-2005)

CAPELLÀ, Pere: *Obres completes. Volum I: 1949-1951*, amb introducció de Maria Magdalena Alomar, Mallorca, Editorial Moll, 2004.

FULLANA, Pere: *Pere Capellà (1907-1954). La lluita incansable per la llibertat*, amb pròleg de Llorenç Capellà, Algaida, Ajuntament d'Algaida, 2005 («Edicions Pere Capellà», núm. 9).

L'Ajuntament d'Algaida de manera totalment justificada i merescuda decidí declarar el 2004 Any Pere Capellà, tot coincidint amb el cinquante aniversari del seu decés. Fins al dia d'avui un carrerany d'actes diversos han servit per recordar la figura d'aquest mestre d'escola, periodista, glosador, poeta i dramaturg. Les publicacions del primer volum de les seves obres completes i la seva biografia ens han permès endinsar-nos de ple dins la vida i obra d'aquest defensor de la República i les llibertats. Resta pendent que surti a la llum el segon volum de les seves obres completes, cosa que esperem que sigui realitat ben aviat.

Primer volum de les obres completes

Amb un excel·lent i interessant estudi introductori de Maria Magdalena Alomar s'enceta el primer volum de les obres completes de Mingo Revulgo, volum que inclou l'obra teatral que va escriure entre el 1949 i el 1951: *L'amo de Son Magraner, S'hereu de sa farinera, Declaracions jurades, Sa madona du es maneig, De tot i molt, Es tercer pagès, Un premi que és com un càstig i Sa pesta*. Sota el títol *Aproximació al teatre català de Mallorca durant el franquisme. Introducció a l'obra dramàtica de Pere Capellà*, Alomar fa en primer lloc un repàs a la situació política, social i cultural de Mallorca d'aquells anys, i també a la realitat teatral de l'època. En paraules de Gabriel Janer Manila, «el teatre d'aleshores és un instru-

ment important de transmissió ideològica i de propaganda política, ben controlat pel poder mitjançant els diversos mecanismes de censura —legals, religiosos i socials—. Per tant, atenent-nos a aquestes circumstàncies, no és gens estrany que el teatre castellà sigui valorat per sobre de l'autòcton. L'anàlisi feta per Alomar a les cartelleres d'espectacles dels anys 1947-1955 ens ho demostra clarament.

Incitat pel seu amic Manuel Sanchis Guarner, Pere Capellà s'inicià en l'escriptura teatral en plena maduresa, als 42 anys. Esdevingué el primer autor nou, fins llavors desconegut, que la coneguda companyia Artis va estrenar. Era el 24 d'octubre de 1949 quan *L'amo de Son Magraner* s'estrenava amb un èxit rotund al Teatre Principal de Palma. Les altres obres que formen part de la primera etapa de la seva producció i que l'estudiosa analitza en l'esmentat estudi introductori són *S'hereu de sa farinera* i *Sa madona du es maneig*. Alomar comenta l'estructura, l'argument, els personatges, els espais físics on tenen lloc les escenes, etc., d'aquestes tres peces —que suposaren un gran èxit per a l'Artis—, tot i que posa un esment especial en *L'amo de Son Magraner*, que és «la que en marca les bases». Tot seguit analitza *Sa pesta*, un allegat pacifista amb una intenció bastant diferent de les obres anteriors, que el mateix autor va voler destacar en la primera autocrítica que va publicar. Allunyat del model rural que havia caracteritzat la seva anterior producció, aquesta peça és definida com una sàtira política. Fou estrenada per l'Artis al Teatre Principal de Palma el 10 de desembre de 1951 i resultà, per diverses raons, un fracàs de públic i de crítica.

Després de meditar quina era l'evolució que havia de seguir la seva producció, s'obre un període de gran creació que es veu interromput per la seva mort sobtada. Entre el 1952 i el 1954 va escriure *El carrer de les tres roses*, *Na Catalina de Son Gallard* —*La Beateta*—, *Val més un dit en es front*, *El marquès de sa Rabassa* i *El rei Pepet*. Alomar també exposa un seguit de característiques d'aquestes peces esmentades que conformaran el segon volum de les obres completes de Pere Capellà. Fent servir les paraules de l'estudiosa sineuera, són obres «molt diferents entre elles»: una comèdia musical, una estampa biogràfica sobre la vida adolescent de la santa Caterina Tomàs, la història d'un mestre sense feina que aconsegueix triomfar com a autor teatral —el reflex d'ell mateix—, l'adaptació d'una tragèdia bufa i una rondalla teatralitzada. No en farem gaires més comentaris esperant l'edició d'aquestes peces d'una manera conjunta.

Maria Magdalena Alomar, abans de donar pas a la transcripció de les obres que va escriure entre el 1949 i el 1951, exposa de manera molt clara els trets lingüístics (fonètics i fonològics, morfosintàctics i de lèxic) que caracteritzen les peces de Mingo Revulgo que ha analitzat més a fons: «És un català que ve definit per una sèrie de característiques diatòpiques: és mallorquí de la part forana; diastràtiques: és el parlar de la pagesia i de la classe mitjana; i diacròniques: correspon a la varietat històrica dels anys 40 i 50». Llavors analitza l'humor capellanià i els grans trets que caracteritzen el seu llenguatge teatral. Alomar clou aquest estudi introductori d'aproximació a l'obra capellaniana afirmant que «la producció de Pere Capellà fou un esperó per al redreçament cultural en el seu moment, ja que evità

la desaparició del teatre mallorquí, abocat clarament a la substitució pel castellà —tant lingüísticament com temàticament— i va contribuir que no fos allò que el poder pretenia que fos, un teatre de segona categoria».

Malgrat que Maria Magdalena Alomar no en parla en l'estudi que enceta el primer volum de les obres completes de Pere Capellà, també hi apareixen transcrites una sèrie de peces d'entreteniment, basades en la tècnica de l'entremès costumista, que va escriure aprofitant l'èxit de les seves primeres obres. Es tracta *De tot i molt*, «tragèdia futbolística», i de les obretes curtes *Declaracions jurades*, «sainet en un acte»; *Un premi que és com un càstig*, peça segurament incompleta, i *Es tercer pagès*, «passatemps escènic sense malícia».

Biografia

Tot esperant —com hem apuntat més amunt— la publicació del segon volum de les obres completes de Pere Capellà, aquesta biografia escrita per Pere Fullana constitueix la culminació d'un merescut tribut a la figura d'un lluitador incansable per la llibertat i de qui encara ens queden moltes coses per aprendre. Jaume Jaume, batle d'Algaida, defineix d'una manera prou clara i explícita en la presentació d'aquesta obra el que va ser la seva vida i obra: «Lluita i llibertat... Lluita contra la ignorància, lluita contra el caciquisme, lluita contra la intolerància, lluita per una societat més justa, lluita per una educació per a tothom, lluita per una convivència democràtica, lluita contra els que oprimiren i ofegaren la llibertat de tot un poble». Aquestes paraules són corroborades igualment per Llorenç Capellà al pròleg, un pròleg que esdevé un emotiu viatge cap als records familiars que conserva el seu fill: la seva mirada, el seu somriure, la seva identificació amb la República, l'enfortiment dels seus ideals, el seu pas pel penal d'Alcalá de Henares, la seva amistat amb Manuel Sanchis Guarnier, etc.

El mateix Llorenç Capellà recalca com aquest estudi, que qualifica de rigorós i agosarat —mots que comparteixo al cent per cent—, parla «de la vida apassionada de Pere Capellà, del poble d'Algaida que va donar ales als seus somnis, de la guerra que els hi va arrabassar i del seu reeiximent com home de teatre». La seva trajectòria política, literària i educativa hi és present, com igualment hi són presents les arrels familiars de Pere Capellà Roca. És en el primer apartat del llibre on Fullana desglossa amb tota mena de detalls i xifres la vida quotidiana —eminentment rural— del municipi d'Algaida durant la segona meitat del segle XIX i la primera del XX, i on insisteix en el protagonisme i en la vitalitat que tingueren les classes populars rurals. Se'n destaca la capacitat i sensibilitat especial per aprendre l'ofici de resistir, de combatre i de lluitar contra corrent. El pare de Pere Capellà —Llorenç Capellà «Batle»— és un exemple d'aquests homes que formaren part de la cultura republicana popular caracteritzada sobretot per la seva sàtira. Aquest primer capítol es clou amb el subapartat *Els orígens familiars de Pere Capellà*, un autèntic arbre genealògic de la saga Capellà-Roca.

I així arribam al naixement de Pere Capellà, fet succeït el 6 d'agost de 1907. És en el segon capítol quan el biògraf descabdella fil rere fil la seva infància. Ens parla de casa seva i de l'espardenyeria regentada pel pare, «l'espai on aprengué a aprendre, i l'àmbit on rebé els estímuls suficients per iniciar un procés de lluita»; de com l'acompanyava als actes polítics públics, i del descobriment del poder de la paraula i de l'enginy. En definitiva, és durant els seus primers anys de vida quan l'entorn familiar —el pare— li transmet un seguit d'inquietuds socials i una certa passió per la cultura escrita». Quant a la seva joventut, hem de destacar quan comença a treballar a l'espardenyeria familiar, i que, malgrat aquesta circumstància, mai no abandonà la seva formació, ja que els vespres, en acabar la jornada laboral, se n'anava amb bicicleta cap a Randa per assistir a una escola nocturna. L'1 de juliol de 1927 ingressà a l'exèrcit d'una manera voluntària. No havia complert els vint anys, i d'això en tracta el quart capítol. Cal remarcar la seva tasca d'escrivent i la publicació de *Vida artillera* (1928), un recull de cançons que reflecteixen la seva experiència al fort de Sant Carles de Palma. Hi descriu la qualitat de vida que existia dins el quarter, parla de les seves dificultats econòmiques, manifesta les seves inquietuds, etc. Tot plegat, vists aquests antecedents i com molt bé resumeix Fullana, «la família, el taller, la caserna, i, finalment, la premsa, esdevingueren per a Pere Capellà les seves primeres escoles, els espais d'aprenentatge social, d'observació, d'anàlisi i de comunicació». Durant aquesta primera etapa tampoc no podem deixar passar per alt les col·laboracions que sobretot va fer entre febrer i juny de 1928 en «Pitos y Flautas», publicació satírica dirigida per Jordi Martí Rosselló, «el Mascle Ros».

Un altre dels aspectes tractats a la biografia és l'esperit republicà que marcà la vida de Pere Capellà. Perseguit i reprimat per defensar uns ideals, al llarg del quart i cinquè capítol Fullana dona fe de la caiguda de la Monarquia, de les eleccions municipals de 12 d'abril de 1931, de la proclamació de la República, de les eleccions generals de juny de 1931, de la derrota de la Conjunció Republicano-Socialista en les eleccions generals de 1933, de la creació d'Esquerra Republicana Balear, etc. És en aquesta època que Capellà elabora el recull *Cançons republicanes* (1931) i promou l'aparició del setmanari «La Razón», publicació que es convertí en l'òrgan de propaganda dels valors republicans. En paraules de Fullana, «la república, per a Capellà, significava, fonamentalment, l'alliberament de l'esclavitud i la redempció del poble dels seus dictadors». Al mateix temps, estudia magisteri, esdevé membre de la Federació Escolar Balear (FEB), de la Junta de la Biblioteca Pública Municipal d'Algaida, és militant i ideòleg del Partit Republicà Radical Socialista (PRRS), afiliat a Esquerra Republicana de Catalunya, escriu el conegut i emblemàtic poema *Jo sóc català...* També se'ns comenta com, una vegada obtingut el títol de mestre (juny de 1934), va marxar a Barcelona perquè a Mallorca no tenia expectatives professionals i exercí de mestre a Montcada i a Sants.

Els moments anteriors i posteriors a la Guerra Civil marquen els tres següents capítols. La victòria del Front Popular en les eleccions generals del 16 de febrer de 1936 féu que es palpàs un incòmode ambient de radicalització política,

que desembocà en la revolta militar del juliol de 1936. Tot això provocà que Pere Capellà fugís el 20 de juliol de Mallorca amb barca, concretament del port de Felanitx, en direcció a l'illa veïna de Menorca. Aquesta illa, com bé exposa Fullana, «fou un dels principals llocs d'acollida dels esquerrans mallorquins i eivissencs que fugien de la zona sota el control dels revoltats». Llavors es traslladà a Barcelona i gràcies a la mediació del president de la Generalitat Lluís Companys va obtenir una plaça de mestre a Sant Andreu. Arran del conflicte bèl·lic, decidí ingressar a l'Escola Popular de Guerra de Catalunya i és present al Front de Madrid i Guadalajara, fins que és internat com a presoner al centre d'Alcalá de Henares. Acusat inicialment de delictes d'adhesió a la rebevió, fou condemnat a vint anys de presó. El 1943 tornà a Mallorca i es va instal·lar amb la seva família a Montuiri després que les autoritats de Montuiri donassin la cara per ell, cosa que davant la seva estranyesa no havien fet els seus veïns i coneguts del poble natal. Comença una època de penúria econòmica i personal. Es dedica a moltes de feines, ja que havia estat depurat del cos de mestres. Malgrat tots aquests entrebancs, Capellà no perdia l'esperança de poder obtenir una plaça de mestre. Novament és detingut i internat al fort de ses Illetes durant dos mesos per no haver-se presentat a les files de l'exèrcit franquista al seu moment. El títol del novè capítol exemplifica molt bé tots aquests aspectes que hem comentat anteriorment: *El silenci, la tristor i les dificultats dels vençuts en un temps de penúria econòmica i repressió*.

El darrer apartat és dedicat principalment a la seva creació literària, tot i que no hi manquen les referències familiars (recuperació de la relació amb Algaida i mort del seu pare). Sota el títol *Mingo Revulgo: la recuperació cívica, intel·lectual i popular de Pere Capellà (1949-1954)*, es fa un repàs a la seva trajectòria al diari «Baleares», al seu conreu de la poesia i a la seva irrupció dins el món teatral, de la qual hem parlat en el comentari anterior sobre el primer volum de les seves obres completes. Fent servir el pseudònim Mingo Revulgo col·laborà durant gairebé sis anys (1949-1954) al diari «Baleares» amb la seva secció titulada «Coplas sin malicia». Hi publicà un total de 1.182 coples, unes coples que «esdevingueren una forma subtil i indirecta de resistir i combatre les mentalitats dominants que donaven suport al franquisme, i la veu d'aquells que mantenien la necessitat d'aportar continguts en l'escenari de retòriques buides que havia creat el règim». Gràcies a aquestes col·laboracions començà a ser popular, popularitat que lògicament augmentà quan es convertí en un autor teatral d'èxit. La biografia fa referència al final de l'impacte social que va provocar la seva mort inesperada. L'obra de Pere Fullana es clou amb un seguit de fotografies i il·lustracions diverses.

Ambdues obres reafirmen la indiscutible qualitat literària de Pere Capellà i el seu orgull i la seva lleialtat envers les seves pròpies idees de solidaritat i igualtat. Visqué una vida farcida de patiment i d'injustes i inhumanes humiliacions, tot per una lluita constant a favor de la llibertat.

Llorenç Villalonga: estudis i edicions recents

L'estudi de Llorenç Villalonga, que produí una àmplia bibliografia fa uns anys, sembla haver-se estancat. Recentment, han aparegut el recull d'articles *Llorenç Villalonga polemista*, d'Antoni Nadal i Roberto Mosquera, l'edició de *333 cartes* a cura de Jaume Pomar i una reedició de *Les Fures*, precedida d'un pròleg de Caterina Valriu i adreçada als escolars de les Balears.

Estudis: Llorenç Villalonga polemista

Antoni Nadal i Roberto Mosquera apleguen en el volum titulat *Llorenç Villalonga polemista*¹ vuit articles sobre l'escriptor mallorquí. Alguns d'aquests textos ja havien aparegut en revistes especialitzades i el seu valor és ben reconegut; d'altres, en canvi, eren inèdits. Cinc d'aquests estudis són escrits conjuntament pels dos autors, mentre que l'autoria dels altres tres és exclusiva de Nadal. Alguns d'aquests articles en la primera edició anaven acompanyats d'uns apèndixs amb la reproducció de textos, que ara han estat eliminats.

El primer capítol estudia les dues polèmiques amb els socialistes i la publicació «El Obrero Balear» que Llorenç Villalonga va mantenir els anys 1928, arran de la constitució d'un ateneu a Palma, i el 1934, a causa d'un article del nostre autor sobre el socialisme. Es tracta d'unes polèmiques que crearen un enfrontament molt directe entre Villalonga, defensor d'un aristocratisme cultural, i els sectors obreristes i populars mallorquins. L'actitud de rebuig de Llorenç Villalonga davant l'art de Gaudí és força coneguda i ha estat tractada també per Manuela Alcover al llibre *Llorenç Villalonga i les Belles Arts*. Nadal i Mosquera analitzen els articles sobre arquitectura que Villalonga publicà als anys 20, en els quals destaca l'actitud en defensa del funcionalisme de Le Corbusier i el refús al modernisme gaudinià pel fet de representar un art barroc, que ell considerava poc higiènic. L'anàlisi dels articles de Llorenç Villalonga escrits durant la guerra civil constitueix el tercer treball del volum. Cal assenyalar que Villalonga fou durant els primers anys de la contesa un escriptor al servei del feixisme, tasca que realitzà d'una manera fervent, tot i que ideològicament hi hagi una certa distància amb l'ortodòxia falangista més pura. Les opinions contra els dirigents republicans, la defensa de l'ordre —àdhuc imposat per la força de les armes— contra l'anarquia, l'anticatalanisme —que el du a atacar els signants de la Resposta als Catalans—, l'antisemitisme, l'ideari social feixista o el caràcter aristocratitzant que ell atribueix a Falange Española són alguns dels trets dels seus escrits i de les conferències radiofòniques —elaborades per encàrrec del Marquès de Zayas— de 1936 i

1. Antoni NADAL i Roberto MOSQUERA, *Llorenç Villalonga polemista* (Binissalem / Barcelona, Fundació Casa Museu Llorenç Villalonga / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005).

1937. Després, com és sabut, Villalonga deixa de participar activament en la defensa del feixisme i es va apartant discretament de la política. Tot seguit Nadal i Mosquera estudien els articles de Villalonga sobre el cinema apareguts entre 1943 i 1944 a la revista «Primer plano», publicació oficial del Règim, tot i que el nostre autor no fos precisament un amant ni un entès del setè art. La seva visió crítica del cinema de l'època en el fons no és gaire diferent de la que tenia del teatre regional mallorquí, capitalitzat per la Companyia Artis, tema que estudia en el cinquè capítol del llibre. La visió d'un teatre que educa malament el públic i l'avesa al mal gust i a la vulgaritat és, en síntesi, el que Llorenç Villalonga opina del panorama teatral mallorquí de la postguerra. Per altra part, la publicació de *Mallorca* (1951), una guia turística escrita per Villalonga, fou objecte d'algunes crítiques a causa d'alguns errors greus que conté i originà una altra petita polèmica del nostre autor, estudiada aquí per Antoni Nadal i Roberto Mosquera.

A diferència dels treballs anteriors, els dos últims inclosos a *Llorenç Villalonga polemista* se centren exclusivament en l'obra literària de l'escriptor mallorquí. Antoni Nadal estudia la relació intertextual que s'estableix entre Llorenç Villalonga i Mercè Rodoreda arran de la coneixença mútua i de l'èxit dels seus llibres a la col·lecció «El Club dels Novel·listes», de Joan Sales. No es limita a esbrinar els «homenatges» i els pastitxos que els dos autors es dediquen, sinó que aporta la reproducció de cartes creuades entre ells. Es tracta d'un joc d'admiració mútua, en què s'oposen el caràcter satíric i sovint esperpèntic de Llorenç Villalonga —que, fins i tot, parodia algun capítol de *La Plaça del Diamant* i se'n riu de la ingenuïtat de les protagonistes rodoredianes— i la capacitat poètica i d'anàlisi psicològica de l'escriptora barcelonina. Finalment, clou el volum un índex exhaustiu dels noms personals que apareixen a les novel·les del cicle de Flo la Vigne, que pot resultar de molta utilitat als lectors i als estudiosos.

En resum, *Llorenç Villalonga polemista* és una obra que aprofundeix en alguns aspectes de l'obra i de la personalitat de Llorenç Villalonga, per la qual cosa resulta imprescindible per a tots aquells que s'hi vulguin aproximar un poc a fons.

Edicions: Les fures i 333 cartes

En primer lloc, ens hem de referir a la reedició de la novel·la *Les fures* que ha realitzat la Conselleria d'Educació i Cultura del Govern de les Illes Balears.² Es tracta d'una edició —a cura de Josep A. Grimalt— destinada als estudiants de batxillerat, per la qual cosa va acompanyada d'un pròleg explicatiu de Caterina Valriu i d'una bibliografia sobre el llibre. *Les fures* és, sens dubte, una de les novel·les més interessants de Llorenç Villalonga. L'autor hi oposa el món de la in-

2. Llorenç VILLALONGA, *Les fures*, edició a cura de Josep A. Grimalt, introducció de Caterina Valriu (Palma, Govern de les Illes Balears, Conselleria d'Educació i Cultura i Consorci per al Foment de la Llengua Catalana i la Projecció Exterior de la Cultura de les Illes Balears, 2006).

fantasia, idealitzat a la primera part, en el qual encara són vius els valors tradicionals, amb el món modern, en què el consumisme i el maquinisme ho han destruït tot i ens han abocat a la paranoia. L'actitud crítica del nostre escriptor envers la societat moderna el du a coincidir amb les tendències actuals més avançades de l'ecologisme i la crítica al consumisme. Per aquesta raó, potser *Les fures* és l'obra que més fàcilment pot connectar amb la manera de pensar dels estudiants d'avui.

Jaume Pomar ja ens havia ofert en ocasions anteriors altres reculls de cartes de Villalonga, com *Primera aportació a l'epistolari de Llorenç Villalonga* (1984), *Segona aportació a l'epistolari de Llorenç Villalonga* (1988) o *Cartes i articles. Temps de preguerra 1914-1936* (1998), entre d'altres. Tant per la quantitat com pel valor de les lletres aplegades a *333 cartes*,³ cal concloure que ens trobam davant la contribució al seu epistolari de més pes fins ara, car aquests textos eren inèdits i es trobaven dispersos, excepte alguns pocs que havien aparegut citats a la biografia de Villalonga *La raó i el meu dret* (1995), realitzada també per Jaume Pomar.

333 cartes comprèn la correspondència de Llorenç Villalonga adreçada a seixanta-tres corresponents diferents. A més, abasta un ampli període que va des de 1919, en plena joventut de l'escriptor, fins al 1977, ja a la vellesa. Per la seva amplitud i pel fet que la major part dels corresponents siguin persones de l'entorn literari de Villalonga, es tracta d'un epistolari que ens forneix nombroses informacions d'interès. En molts de casos es tracta de dades que ens corroboren notícies que ja coneixíem. En altres, però, ens n'aporten de noves o ens obliguen a modificar o a corregir el que ja sabíem del nostre autor. Tot i això, abans de comentar aquestes aportacions, convé subratllar que en una bona part de les lletres recollides s'adverteixen els valors literaris de què solen gaudir els textos del nostre autor. Villalonga és un dels nostres grans escriptors i també ho demostra a l'hora de redactar unes lletres escrites sense la pretensió d'esser publicades, responnent sovint a unes necessitats comunicatives puntuals.

De tot el conjunt, per la quantitat i per la informació continguda, destaquen sobretot les enviades entre 1919 i 1937 a Joaquim Verdager i entre 1952 i 1972 a Jaume Vidal Alcover. L'epistolari amb l'escriptor, traductor i professor d'idiomes Joaquim Verdager Travessí pertany essencialment al període de joventut del nostre autor, sobretot de l'època d'estudiant. Hi veiem un Llorenç Villalonga amb tics d'esnobisme, que sovint escriu en to de broma al seu amic i que anava pels carrers de Barcelona amb una pistola a la butxaca. Les cartes a Joaquim Verdager sobretot aclareixen definitivament el perquè del seu trasllat de la Universitat de Barcelona a la de Madrid: Villalonga se'n va a Madrid per voluntat pròpia, amb el permís de casa seva i no per imposició paterna, com s'havia cregut; tampoc no va a Madrid a causa de la seva relació amb una jove francesa, Marcelle,

3. Llorenç VILLALONGA, *333 cartes*, transcripció, anotació i pròleg a cura de Jaume Pomar (Mallorca, Editorial Moll, 2006).

sinó que el motiu sembla esser que Barcelona no l'acabava d'atreure, tot i que s'hi divertís força. En aquest sentit, les seves opinions respecte de la ciutat catalana són ben eloqüents: ...«yo no siento simpatías por Barcelona. No lo puedo remediar; vale + un trocito del Borne que mil paseos de Gracia» (ps. 31-32). Sembla que un dels motius del seu refús de Barcelona era l'aversió que sentia envers l'arquitectura modernista i, per descomptat, la idea del catalanisme, que aleshores ja li resultava adversa. El 1920 escrivia: «Barcelona es una población ordinaria, muy descolorida, muy poco interesante, donde sin embargo se divierte uno. No hay arte ni siquiera buen gusto, pero al cabo de ocho días de estar uno allí se acostumbra a los edificios gaudinescos y a los Music-Halls de coupletistas como gatas, y les encuentra su atractivo. Un elogio puedo hacer de esa población, la más vulgar del mundo: no me he fastidiado allí» (p. 33). Dos anys més tard, amb desigs d'instalar-se a Madrid, encara segueix mantenint unes opinions semblants: «Madrid —tú lo sabes— me atrae como el hierro al imán; pero la voluntad de mi padre —que es una razón de peso— me tiene amarrado a ese poblacho hasta que se demuestre mi mucha aplicación. [...] Pesimismos aparte, debo decirte que he rectificado algo mi opinión sobre Barcelona. Desde luego, no me gusta. Pero como todo absolutismo es una estupidez, resulta que, sin agradarme en conjunto, no faltan aquí detalles interesantes, sabiendo buscar y —lo que es + difícil— sabiendo ver. [...] algunas cosas, en lugar de resultarme molestas, me resultan indiferentes. (El año pasado, por ej. sufría oyendo la palabra catalán o la palabra Aribau.) A veces pienso si esta evolución no será negativa, si no me iré insensibilizando...» (p. 38). Contrasta radicalment aquesta opinió negativa de Barcelona amb la que molts d'anys més tard, el 1960, comentarà a Joan Julià Maimó, quan li diu que «Barcelona és una hermosa i estimulant ciutat» (p. 187) que en molts d'aspectes supera Palma.

Però, sens dubte, l'aportació principal de les cartes de Llorenç Villalonga a Joaquim Verdaguer és la notícia de la campanya del jove autor contra el financer i polític liberal Joan March Ordinas, conegut popularment com «En Verga». Villalonga és força clarivident envers els seus coneguts tripijocs: «¿Y el discursito de Verga? ¿No resulta que le han calumniado y que hasta le han querido comprometer con eso del contrabando? Angelito! ¿Y lo de la Isleña? Ahora resulta que no se ha llevado la Isleña de Mallorca, sino que nos ha traído la Trasmediterránea. No, lo que es esto, por lo menos, revela ingenio. También veo que se admira Verga de su abnegación al comprar acciones del tranvía —que le sacan buen interés— y al adquirir fincas a mitad de precio, que vende luego ganando el cien por cien» (ps. 40-41). La convergència entre liberals i regionalistes és també un altre dels punts criticats per Villalonga, que envia una carta irònica de felicitació a Guillem Forteza quan és nomenat batlle de Palma. «Yo siento por March antipatía y agradecimiento porque espero que sea el desprestigio del partido regionalista» (p. 45). El refús de Joan March el duu a posar en marxa un manifest, aparegut el gener de 1923 al diari madrileny «La Acción», que obtingué la signatura de trenta-cinc estudiants mallorquins. Tanmateix, aquest document fou purament testimonial i el

mes de febrer escrivia a Verdaguer aquests mots, on es palesa que Villalonga refusava Joan March perquè implicava la complicitat dels mallorquins amb els afers de corrupció del financer: «Como ves, la campaña contra March es asunto terminado. Este señor saldrá diputado por Mallorca, a pesar de su historia más que cochina, y saldrá sencillamente porque aquí —Mallorca— somos unos pinguinos que llevamos la desvergüenza con tanto candor como “Claudina”. [...] Te extrañará que me ocupe de esto, yo que nunca he pensado seriamente en política. A la verdad nunca he visto grandes diferencias entre un liberal o un maurista o un conservador. Para mí tanto valen unos como otros, pero creo que si March sale diputado —que saldrá— quedará demostrada nuestra insuficiencia, por no decir otra cosa. Es sencillamente un caso de vergüenza. Otras regiones tendrán diputados ladrones. Ninguna tendrá un señor acusado de asesino por la policía francesa —o poco menos— y del que se haya dicho en el Congreso “ese gran contrabandista”. Es como si un señor eligiera su esposa en un prostíbulo... y una vez casados la dejara allí muchos ratos...» (ps. 48-49). La col·laboració, un poc més tard, de Villalonga en el periòdic «El Día», propietat de March, podria fer pensar en una aproximació del nostre autor a l'empresari mallorquí. Tanmateix, tot i el valor d'aquests articles inicials —que contrasta amb el poc mèrit que ell els atorgava—, es desprèn la manca d'entusiasme del nostre escriptor envers aquestes col·laboracions: «Al “Día” mando muy pocas cosas. Ignoro si las estropean, pues no me llega el periódico. Son tan amables que, sobre no pagarme, ni siquiera me mandan la suscripción» (p. 61). Tanmateix, tot això també contrasta violentament amb el que dirà el 1934 en alguns dels articles de *Centro*, on acusa els dirigents republicans de sectarisme per haver empresonat injustament Joan March, com a represàlia política i no a causa de la seva activitat com a contrabandista.

En l'actitud de Llorenç Villalonga envers el catalanisme no podem deixar de considerar-hi el desconeixement de la realitat lingüística del país que el nostre escriptor tenia en aquests anys. Villalonga demana a Verdaguer, per tal que ho preguntu al seu pare Narcís Verdaguer, que li aclareixi «hasta qué punto el catalán procede del castellano», si català i castellà es confonien en els seus inicis o si el català es formà posteriorment. No sabem exactament quina informació li trameté l'amic, però resulta ben significativa la contesta d'una de les cartes posteriors: «Agradezco tus investigaciones respecto a lo del catalán. Con lo que me dices he formado mi opinión. El catalán es una corrupción castellana que se influenció con otra corrupción francesa. Así resulta la lengua corrompida por excelencia. ¿Oy?» (p. 52). Aquests prejudicis lingüístics apareixen reiterats posteriorment a *Centro*, on Villalonga nega la identitat catalana del mallorquí i considera el català com un «dialecte», inferior al castellà.

Igualment, l'epistolari amb Joaquim Verdaguer ens informa de l'afer de l'expulsió de la Residència d'Estudiants a Saragossa, a causa d'unes absurdes acusacions de conspiració contra el Dictador Primo de Rivera. Un fet que, com és ben conegut, serà recreat literàriament pel nostre escriptor a les novel·les *El misantrop* i *Falses memòries de Salvador Orlan*.

Els anys de la República i de la Guerra Civil constitueixen els més pobres de l'epistolari que comentam, car sols hi ha dues cartes de 1931 i de 1934 a Gabriel Fuster Mayans, més una tarja de 1937 a uns destinataris desconeguts i una lletra de 1937 a Joaquim Verdager, per la qual sabem que aquest havia estat nomenat director del diari «Falange». En canvi, les cartes posteriors al final de la guerra ens donen notícia de la relació amb el seu germà Miquel i de l'evolució de la seva malaltia, així com del diàleg manuscrit *Historia de una muchacha* (1944) elaborat a dues mans pels dos germans. És en aquests anys d'obscuritat quan es va gestant lentament l'obra del nostre escriptor, quan trobam l'embrió d'algunes de les seves obres més emblemàtiques i, molt especialment, quan es forja el que serà el mite de Bearn. És també en els anys de la postguerra quan podem constatar un punt d'inflexió en la seva evolució ideològica, que de cada vegada esdevé més crítica envers el franquisme. El 1947 comenta a Miquel Àngel Colomar, respecte de les seves col·laboracions a *Baleares*, els problemes que té amb la censura, tant pel que fa als seus articles («Hablar de que en Palma no hay agua los veranos es ser rojo y me lo tachan») com a la prohibició de *Mme. Dillon* («¿Qué ves en esta obra de político, de ataque al régimen? Yo creo que nada», p. 88). Opinions com aquestes ens fan pensar que ja s'ha produït un gir ideològic en Llorenç Villalonga, que ha abandonat el radicalisme feixista de 1936-37 i ha evolucionat cap a uns posicionaments més liberals. Ja sobretot a partir dels anys 50 l'actitud de Villalonga envers el franquisme es concretarà en una dura crítica contra la penúria cultural en què ha submergit tot el país, tot i que encara el considera positiu per altres raons: «Aquí no se tolera ya más que un simulacro de literatura. Por eso se eterniza en España la moda de J. R. Jiménez, que data de 1920. Y lo triste del caso es que para remediar tal estancamiento sería tal vez necesario que cayera el régimen actual. Dios nos libre. Franco mantiene el orden y supo mantenernos neutrales durante la última guerra. —En fin, será lo que Dios quiera» (p. 131), escriu el 1954. Villalonga també creurà que aquesta situació social és la culpable de l'arrelament d'un moviment realista (el denominat «tremendisme») i les diverses formes del realisme compromès). El nostre autor combat Camilo José Cela, que considera primitiu i mancat de profunditat: «Cela acaba de publicar “Molino de viento”. La obra empieza así: “Servidor anda regular de hemorroides.” Y enseñada añade que el wáter se atascó, etc. Temo que el tremendismo carpetovetónico se agote pronto. Porque después que el protagonista ha matado a sus seis hijos y ha dicho doce veces “mierda” ¿qué más puede hacer? ¿Decirlo doce veces más?» (p. 147). Pensa que la cultura de l'època ha caigut en la banalitat, la buidor, la pedanteria i la grolleria. Per a ell Cela representa el triomf d'aquesta pseudo-cultura, per la qual cosa el ridiculitza tot estrafant el seu nom en Camelo José Zola. El tema, com és sabut, arriba a esdevenir obsessiu per a Llorenç Villalonga, el qual el 1963 comenta a Maria Dolores Llorente: «Creo que somos ya muchos los que estamos hartos del neorealismo italiano y de su parodia, la literatura social española. Qué lamentable literatura! Nuestros jóvenes son viejísimos, se repiten como el viejo que chochea. Sólo se les ocurre la casa de huéspedes pijoja

con el WC en el comedor» (p. 207). Al capdavant, Villalonga s'adona que l'origen del problema està en la manca de llibertat d'expressió que el franquisme ha imposat. Així, en relació a les Jornadas Europeas del Círculo de l'any 1959, en què intervingueren Pedro Laín Entralgo, Ramón Menéndez Pidal i José M. Pemán, el nostre escriptor comenta a Jaume Vidal el baix nivell de la intel·lectualitat espanyola de l'època: «Pero yo no creía que el nivel actual español de los intelectuales sea tan angosto. [...] Pero ¿qué se puede hacer cuando en el salón están el Obispo, el Gobernador... y el Jefe de policía?» (p. 172). Aquest mateix any, el 1959, trobam una referència crítica molt dura contra Franco en una carta adreçada a Joan Julià Maimó: «És vergonyós lo d'aquest gallet foraster. És clar que això no serà etern, emperò la broma dura massa temps. Tota una generació —la teva, i d'altres anteriors— no han conegut la llibertat, la naturalitat d'expressar-se» (p. 181). Ja en la joventut Villalonga s'havia manifestat apolític, actitud a què retorna en aquesta època: «Jo detest la política i ho sap tothom», escriu a Josep A. Grimalt el 1967 arran dels canvis que es produeixen en el règim i de la repercussió que tenen en el diari «Balears» —que duu a la ruptura entre aquest periòdic i el nostre autor—, «És la literatura lo que m'interessa i no aspir a que me fassen *concejal*» (p. 278). Tanmateix, l'actitud davant la nova monarquia que ja s'anuncia amb la decrepitud de Franco no és gaire entusiàstica. L'opinió que li mereix el príncep Joan Carles tampoc no és gaire positiva (...«tiene cara de bobo o, mejor, de abúlico, de místico. Su expresión es la del hombre que no cree en nada, y sobre todo, que no cree en sí mismo. Yo de todos modos me siento más inclinado a la monarquía que a la república»; p. 310) i pensa que en el fons el que millor escau al poble espanyol és un dictador («Lo que los españoles (y tal vez el mundo de hoy, en general) nos merecemos es un dictador —más que un rey inane», p. 310).

A partir de 1964 la celebració del Concili Vaticà II es converteix en un altre tema recurrent de Llorenç Villalonga, explicat en moltes dels seus escrits, tant públics com privats. El seu posicionament és força conegut i no difereix gens del que expressen les seves cartes. Les reflexions sobre les reformes que s'introdueixen en l'Església catòlica són el motiu dels comentaris en les cartes adreçades a Joan Moyà Pons. Villalonga veu en el Concili una pèrdua de poder del Papa, al qual creu que es vol convertir en «una espècie de rei constitucional» (p. 224), tot negant-li la infal·libilitat. També es considera contrari a l'acció social de l'Església perquè, segons ell, la missió de la institució catòlica «no és política, ni econòmica —coses contingents i variables—, sinó absoluta: salvar ànimes, la vida eterna» (p. 226). Veu en els moviments d'actualització del catolicisme un acostament d'alguns sectors catòlics al protestantisme i a les doctrines marxistes, la qual cosa creu que conduirà a la seva dissolució. I arriba a declarar-se absolutament reaccionari quant a la qüestió religiosa: «Som francament romà, papista, avançat en algunes coses, però immobilitista en religió, perquè les veritats absolutes no s'han d'amoldar a modes ni poden variar» (p. 228).

Les cartes a Jaume Vidal Alcover ens permeten entendre el distanciament que, cap a l'any 1970, es produeix amb de l'escriptor manacorí a causa d'un arti-

cle sobre Villalonga, que aquest considera ofensiu. Aquestes lletres contenen abundants informacions entorn del mite de Bearn. Així, hi veiem l'admiració de Villalonga envers la novel·la de Jean Schlumberger *Le lion devenu vieux* i la intenció d'elaborar una novel·la de faïçó poètica, que per a ell resulta essencial: «Siempre te dije que una novela sin poesía no me parece una novela, sino una escritura o contrato notarial» (p. 99). També s'hi veuen les peculiars idees de Llorenç Villalonga sobre la poesia, sobretot la seva fòbia envers Juan Ramón Jiménez i la poesia basada exclusivament en la metàfora o la imatge. Per aquest motiu, el 1952, aconsella al jove escriptor manacorí: «¿No te das cuenta de que con tal bagaje espiritual sería un suicidio encerrarte en esa poesía por eliminación de la que nos habló Celia Viñas? Que “elimine” Juan Ramón, que es un débil mental (él y el borriquito) me parece muy bien. Pero tú... Sería indecente» (p. 103). Sense negar el caràcter metafòric i revelador de la poesia, Villalonga creu que rere aquests principis s'han amagat alguns escriptors que només són «falsos profetas», que «no son capaces de escribir ni siquiera un artículo de periódico. (Ejemplo, Blai Bonet)» (p. 117). L'animadversió envers l'escriptor de Santanyí es fa palesa en diverses cartes a Vidal Alcover: «Yo afirmaba que Blai Bonet no sabe escribir (nada más ridículo que sus pedantescos y deshilvanados artículos), que no tiene talento literario, lo cual le impide desarrollar la poesía que siente en su interior. Naturalmente, en algún fragmento acierta a producir algo estimable, pero carece de fuerzas para pasar más adelante. Se trata de una *verdadera hipotonía de la consciencia* —y perdona que te hable en términos científicos. Sanchis decía que tú tienes más gracia y más forma —también él—, pero que B.B. es más profundo, aunque flaquea en la forma. Pero si flaquea en la forma ¿cómo se le puede juzgar?» (ps. 120-121).

Encara que les crítiques envers l'Escola Mallorquina siguin molt més suaus que les d'abans de la Guerra Civil, tampoc no desapareixen ni varien en l'essencial, com la següent de l'any 1952: «Estoy convencido de que si yo estudiara gramática, le cobraría tal pánico al idioma que terminaría por no escribir más que frases perfectas, como las que citaba mi hermano en “Autobiografía”: Joan (nombre) *escriu* (verbo) *una carta* (complemento directo) *a Pere* (complemento indirecto). O por no escribir ni eso, que es lo que suele hacer la “escuela mallorquina”. (Lo pongo entre comillas porque dicen que nadie sabe en qué consiste dicha escuela. Yo sí creo saberlo: en no escribir)» (p. 109).

333 cartes també ens ofereix altres aspectes interessants. Per exemple, els lingüístics, que són també el motiu de discrepància de Llorenç Villalonga amb els editors catalans i amb els seguidors més estrictes de la normativa fabriana. La comparació de Pompeu Fabra amb Hitler, tot i la legitimitat de les discrepàncies sobre l'encert o no de la nostra normativa gramatical, no deixa de resultar indignant: «(Fabra, que quiso crear una lengua y una literatura, habrá tenido el mérito de destruirlas. Igual que Hitler con la pobre Alemania)» (p. 132). Igualment, les lletres trameses a Josep A. Grimalt ofereixen molt d'interès. La majoria d'elles comenten aspectes del llenguatge dels seus llibres amb motiu de la publicació de les obres completes d'Edicions 62 cap a la meitat dels anys 60. Cal ressenyar que

es produeix una autèntica sintonia entre Grimalt i Villalonga, el qual aprova el criteri del curador, en qui nota autèntics dots d'escriptor. Villalonga veu en Grimalt una persona que avantposa els aspectes literaris, com l'expressió de la psicologia i de la manera d'esser dels personatges, als aspectes purament lingüístics o gramaticals.

A *333 cartes* també trobam la notícia d'alguns dels seus viatges, que es relacionen amb alguns dels *Desbarats*, de la redacció de les novel·les *Rosa y negro*, *La novella de Palmira*, *Desenllaç a Montlleó*, *Andrea Víctrix*, *Les fures*, *La gran batuda* i, sobretot, *Bearn o la sala de les nines*, tant pel que fa a la primera edició l'any 1956, en castellà, com a les edicions posteriors en català. Ens feim també una idea del procés seguit per l'escriptor en l'elaboració de les obres i dels seus conceptes d'*escriptor* i de *novella*. Per a Villalonga el novellista és un «transcriptor» d'unes obres que porta dins, més que no un «inventor» d'històries. Tot seguint Ortega y Gasset, l'argument no és el més important dels llibres, tot i que esser el que els sosté.

En una bona part de les lletres recollides s'adverteixen els valors literaris de què solen gaudir els textos del nostre autor. Villalonga és un dels nostres grans escriptors i ho demostra també a l'hora d'escriure qualsevol tipus de text, encara que no hagués d'esser publicat i respongués tan sols a unes necessitats comunicatives puntuals. Tant per la quantitat com pel valor de les lletres aplegades a *333 cartes*, cal concloure que ens trobam davant la contribució de més pes fins ara realitzada en la recollecció de l'obra epistolar de Llorenç Villalonga.

PERE ROSSELLÓ BOVER

Intel·lectualitat i literatura catalana contemporània

L'escriptor i la seva imatge. Contribució a la història dels intel·lectuals en la literatura catalana contemporània, a cura de Ramon Panyella i Jordi Marrugat, Barcelona, Grup d'Estudis de Literatura Catalana Contemporània de la UAB (GELCC), L'Avenç, 2006.

Del 26 al 29 d'octubre de 2005 va celebrar-se a la Universitat Autònoma de Barcelona el congrés «La projecció social de l'escriptor en la literatura catalana contemporània», organitzat pel Grup d'Estudis de Literatura Catalana Contemporània de la Universitat Autònoma de Barcelona (GELCC), i del qual Jordi Marrugat donava puntual notícia en el número anterior d'aquesta revista. Tant el congrés com *L'escriptor i la seva imatge* són una excel·lent mostra dels resultats de la tasca encetada pel GELCC. No en va els catorze articles que el componen

—i dels quals indicarem les línies generals— han estat elaborats per investigadors del GELCC de la Universitat Autònoma de Barcelona i per Margarida Casacuberta, professora de la Universitat de Girona; així doncs, podríem considerar el llibre que ens ocupa com la presentació pública del grup.

El volum —d'una gran uniformitat, a pesar de l'heterogeneïtat dels períodes i dels escriptors seleccionats, en tant que parteix d'unes premisses comunes— l'encapçala una introducció de Jordi Castellanos que en fixa l'objectiu primordial: «analitzar una de les estratègies inherents a la funció pública de l'escriptor d'ençà del romanticisme: la construcció d'una imatge que associa, d'una banda, la de l'autor, com a creador d'obres literàries, i de l'altra, la de portador d'uns valors de responsabilitat i sentit col·lectius, que es presenten com a absolutament necessaris per al conjunt social» (p. 5). Ara bé el pròleg va més enllà de la presentació dels treballs que s'hi inclouen. Per exemple, es comenten els diversos significats atorgats al mot *intel·lectual* durant els segles XIX i XX: des de la definició fabriana en què l'intel·lectual s'acostava al món de la literatura, tot passant per les teories marxistes que el relacionaven amb el compromís polític (que implicarà una reducció del terme en considerar només intel·lectual aquell que era *compromès*) per arribar als nostres dies en què el concepte s'apropa al de *pensador*, amb capacitat d'influir críticament en l'opinió social, cultural i política. Castellanos també apunta les estretes relacions entre la història de la literatura i la recent història dels intel·lectuals, per l'obvi predomini de la figura de l'intel·lectual dins el món literari (la imatge de l'escriptor no és solament l'externa sinó també la interna, la que es transmet a través de l'escriptura), i els lligams de la història de la intel·lectualitat amb disciplines com la sociologia, l'economia, l'edició o la política.

Els articles inicials de *L'escriptor i la seva imatge* estan dedicats a l'estudi de la literatura catalana vuitcentista. El text d'Enric Cassany que obre el llibre, *El poeta sociable. Víctor Balaguer a l'època d'El Genio*, és un documentat repàs als inicis de la trajectòria de l'intel·lectual barceloní amb la intenció de reubicar-lo històricament i, en conseqüència, desfer el retrat que n'ha fixat la posteritat, que el presenta com un romàntic obsolet capaç de crear una obra amb més valor social que literari. L'article descriu com Balaguer entre 1844 i 1845, els anys de publicació del setmanari «El Genio», d'on va ser redactor i director, es forja una imatge i la projecta a una societat burgesa que l'anirà assimilant gradualment: no serà la d'un poeta en conflicte amb el món sinó justament la contrària, la d'un poeta sociable dotat d'un ideari polític progressista. Cassany, doncs, examina la trajectòria de la revista —en què s'exalta de manera ingènua la llibertat en el terreny literari mentre que el poeta és presentat com un compendi de sensibilitat, amor i amistat, talment una versió moderna del trobador— i les seves intencions: projecció d'una imatge de grup, voluntat de professionalització, desig d'atreure el públic femení i creació d'una xarxa de col·laboradors arreu de l'Estat espanyol. Igualment s'analitza la producció poètica de Balaguer al llarg d'aquest bienni, romàntica tant per la forma i els temes com pels seus referents (Espronceda i Zorrilla), i les iniciatives que du a terme (les «Semblanzas de literatos catalanes»; la

sèrie d'articles «El Genio Catalán», que ens remet a la seva obra historiogràfica a mig camí entre la ficció i la ideologia, i la publicació satírica «El Angel Exterminador»). És, per tot plegat, que a «El Genio» hi trobem, ni que sigui en fase embrionària, la producció que Balaguer anirà desenvolupant al llarg de la seva existència.

L'article de Lluís Quintana Trias, *Una proposta historiogràfica en pedra: Las Calles de Barcelona de Víctor Balaguer*, complementa, des del punt de vista cronològic, l'etapa estudiada per Cassany: s'hi analitzen les intencions de Balaguer a l'hora de dotar d'uns noms determinats els carrers del recentment creat Eixample. L'autor, partint de la documentació conservada als arxius municipals, mostra els diferents estadis de la proposta: el presentat a l'alcalde l'octubre de 1863, l'aprobat per l'ajuntament el desembre del mateix any i el que contempla el llibre *Las calles de Barcelona*, de 1866. Balaguer aprofitarà el nomenclator per a presentar la seva interpretació de la història de Catalunya: el pes fonamental recau en els esdeveniments i els prohoms de l'edat mitjana; els altres fets importants són la Guerra de la Independència, la Guerra del Francès i la Guerra de Successió. Per a Quintana la proposició de Balaguer va més enllà d'una simple compilació de glòries locals sinó que planteja una lectura històrica al servei d'una determinada política, la de conformar el present des del passat: una història de Catalunya que ha de servir de model per a la construcció del nou Estat espanyol (el compromís de Casp és interpretat com un element integrador del nacionalisme espanyol mentre que la Guerra de la Independència referma el lideratge dels catalans en la nova Espanya). Per últim, Quintana ressegueix les fonts i els plapis de *Las calles de Barcelona*, unes recerques històriques que proporcionen a Balaguer els fonaments per a l'empresa: Antoni de Capmany, Narcís Feliu de la Penya, Pau Piferrer, Antoni de Bofarull, Pascual Madoz i Andreu Avellí Pi i Arimon.

L'escriptor catalanista de la Renaixença: Francesc P. Briz, el model més pur, de Ramon Panyella, és una bona mostra de la recuperació d'un intel·lectual que fins ara no ha merescut excessiu interès en els estudis literaris. L'autor comença definint el que s'ha d'entendre per escriptor catalanista de la Renaixença: «una figura producte dels Jocs Florals, que exercirà, sobretot, d'activista literari i cultural esgrimint de forma explícita el sentiment de patriotisme català com a raó profunda i principal de la seva acció.» (p. 62). La primera part de l'article és una aproximació teòrica a la figura de l'escriptor catalanista a partir de documentació d'arxius barcelonins i balears: així es precisa la impossibilitat d'aplicar aquest terme abans de la restauració dels Jocs Florals, tot i els precedents d'Antoni de Bofarull i Marià Aguiló, i no serà fins ben entrada la dècada dels seixanta del segle XIX, amb la fundació de La Jove Catalunya i l'aparició de la revista «La Renaixença», que l'escriptor catalanista assolirà una presència pública. La segona és un estudi sobre els pressupòsits des dels quals Briz construeix la seva imatge com a escriptor catalanista i que ha contribuït a presentar-lo més com un patriota que no pas com un literat: la fidelitat a un ideari circumscrit a la llengua i la nació ca-

talanes, acomboiat d'un programa que té les seves arrels en el catolicisme i la tradició. Panyella també dibuixa un panorama de la trajectòria de Briz des de 1865, quan trenca amb el conreu de la llengua castellana i es vincula al moviment de la Renaixença, i de les iniciatives que durà a terme: les publicacions (*Calendari Català* o *Lo Gay Saber*) o la divulgació de clàssics catalans medievals (Ausiàs March) i del cançoner popular.

Francesc Matheu, les estratègies d'un editor, de Margarida Casacuberta, tracta, semblantment a l'estudi sobre Francesc P. Briz, d'una figura interessant de la cultura catalana vuitcentista. L'article analitza les estratègies culturals i empresarials que posa en funcionament Matheu per a construir «una cultura del catalanisme popular, començant per la producció de béns culturals barats, accessibles a tothom, que, d'altra banda, posin les bases per a la creació d'una gran empresa cultural que faci possible, a més, la tan reivindicada professionalització de l'escriptor.» (p. 90). Casacuberta traça l'actuació de Matheu com a editor i empresari a partir de la correspondència, en bona part inèdita, que manté amb Narcís Oller, Marià Vayreda i Víctor Català. L'amistat amb el primer s'inicia el 1882, arran de la publicació de *La papallona*, i finalitza el 1930, data de la mort d'Oller; la tasca de Matheu amb el narrador vallenc serà diversa: l'empeny a escriure i llegir, li proporciona notícia sobre les obres publicades, li corregeix els originals, li revisa les proves d'impremta o, fins i tot, l'assessora en la tasca de creació (com serà el cas de *Pilar Prim*). Quant a les relacions amb Vayreda, les cartes ens mostren Matheu exercint de conseller i lector, alhora que ens informen del difícil procés d'edició de la seva obra magna, la novel·la pòstuma *La punyalada* (1904). Pel que fa referència a l'epistolari amb Víctor Català, que abraça des de 1902 fins a 1938, any de la mort de Matheu, els textos aportats exposen els intents de l'editor per guanyar-se la confiança de l'escriptora empordanesa per tal d'aconseguir originals i que, alhora, abandoni L'Avenç (on havia sortit *Drames rurals*) i com aquesta utilitzarà dues plataformes periodístiques per donar a conèixer la seva producció: «Joventut», on havia començat a publicar *Solitud* i des de la qual presentarà el seu vessant més combatiu, i «Il·lustració Catalana» en què mostrarà el més, diguem-ne, edulcorat.

Una de les aportacions del volum que desperta un interès especial és la de Xavier Vall, *Els aforismes de Narcís Oller com a imatge de l'escriptor*, que rescata de l'oblit un aspecte bandejat en bona part dels estudis dedicats al cèlebre narrador vallenc. La literatura aforística d'Oller, aplegada amb el títol de «Guspíres» (les primeres mostres daten de 1886 i les darreres de 1916), ha estat publicada només fragmentàriament dins les *Obres completes*. Uns textos que Vall, de manera encertada, relaciona amb altres passatges de la producció olleriana (pròlegs, articles, poemes, novel·les, epistolari...) i que permeten fixar amb major nitidesa la imatge d'un intel·lectual que entronca diverses tradicions: la clàssica (però no el classicisme), la romàntica (idealista i sentimental) i la realista-naturalista. Oller a través dels aforismes exposarà una sèrie de temes que permeten aproximar-nos a la seva ideologia literària: el talent i la formació de l'escriptor (l'originalitat, la sensibili-

tat i l'enginy li han de permetre recrear la realitat), la creació (en què intervenen els dons naturals i l'entorn geogràfic, social i, sobretot, cultural), la jerarquia dels diferents gèneres (amb especial predilecció, òbviament, per la novel·la, el més adient per a plasmar la societat, tot i que es mostra receptiu amb el teatre i la poesia), l'estil (ha de ser auster i vigorós), l'evolució de les tendències i els corrents (es detecta en el període de plenitud una incomprensió envers la seva obra, que s'accentuarà amb el modernisme i el noucentisme), la funció moral de l'art, el catalanisme, o les difícils relacions entre el públic, la crítica i la fama.

El modernisme: els intel·lectuals i la política és una nova contribució de Jordi Castellanos a l'estudi del moviment que va dominar la cultura catalana en el tombant dels segles XIX al XX i que posa de relleu la complexitat per a definir la imatge de l'escriptor modernista (és, alhora, artista i intel·lectual, rebel i ideòleg). Per a dur a terme l'anàlisi, l'autor ressegueix els que considera els tres moments àlgids del procés a través del qual es configurarà la intel·lectualitat modernista. El primer, focalitzat entorn de la revista «L'Avenç» (1892-1893), mostra l'intent de crear un estament intel·lectual modern, potenciant l'activitat artística —la peça clau per a forjar la nova imatge de l'escriptor i, al mateix temps, regenerar la societat— des de la qual es vehicularan valors com la cultura, l'educació o la intel·ligència. Tanmateix conflictives com el cas Verdager (que obligarà el poeta a actuar com un intel·lectual modern) o el procés de Montjuïc mostraran la precarietat de l'intent. Ho exemplifiquen tant la manca d'intervenció de la intel·lectualitat catalana en el darrer dels conflictes, amb les excepcions de Jaume Brossa i Amadeu Vives, com l'apropiació que efectuaran Santiago Rusiñol i el seu entorn de la imatge de l'intel·lectual modernista. La segona baula d'aquest trajecte girarà entorn de la publicació «Catalònia» (1898), que evidencia l'intent de reconstruir el moviment modernista, tot compaginant idees i acció però amb una evident manca d'agressivitat. La creació d'«El Poble Català» (1905) serà el tercer i darrer instant destacat; una revista no de partit (com el diari «La Veu de Catalunya») sinó que s'organitza en funció de l'acció social, ideològica i cultural d'un grup d'intel·lectuals, amb Eugeni d'Ors i Gabriel Alomar com a capdavanters, abocats a la intervenció política. El pas d'Ors a «La Veu de Catalunya» significarà, segons Castellanos, l'aparició d'un nou model d'intel·lectual: l'aliat amb els polítics.

L'atenció al públic lector, com a qüestió prioritària en el debat literari al final dels anys vint del segle passat arran del fracàs de l'opció noucentista, és un dels temes que apunta Eulàlia Pérez Vallverdú a *Josep Maria Folch i Torres: la imatge de l'escriptor popular*; es tracta d'un intel·lectual que uneix professionalització i èxit comercial per tal d'assolir una certa projecció social i que parteix del model d'autor propugnat pel modernisme. Folch i Torres serà qui millor exemplificarà aquesta imatge dins l'àmbit específic de la literatura infantil i juvenil. Pel que fa als orígens de Folch i Torres com a escriptor, se'n remarca la militància catalanista i la voluntat de convertir en literatura la seva professió; el fracàs de públic i de crítica de la novel·la *Aigua avall* (1907), concebuda sota els paràmetres de l'es-

criptor compromès amb la societat, el menen a acceptar nombrosos encàrrecs editorials, bàsicament contes infantils moralitzants, que li garanteixen l'anhelada professionalització al mateix temps que li proporcionen un ofici que ja es fa palès a les *Aventures extraordinàries d'en Massagran* (1910), la primera novel·la d'aventures de la literatura infantil catalana. També s'analitzen els aspectes que expliquen la popularitat de Folch i Torres: primerament, una estratègia editorial que potencia la comercialitat; en segon lloc, la creació d'una literatura que satisfà les expectatives dels lectors i les exigències del negoci editorials; per últim, un compromís ideològic amb determinats sectors socials; un èxit al qual no serà aliè la intervenció de Josep Baguñà, editor i propietari d'«En Patufet». Igualment s'analitzen les tècniques comercials emprades en la difusió de les novel·les folcloriques (la utilització dels mecanismes de la literatura de consum) i la pràctica literària (narrativa de gènere, ús del registre humorístic i potenciació de l'aspecte ludicodidàctic).

Una altra aproximació a la literatura catalana d'entreguerres la trobem a l'article d'Adriana Danés Sala, *Rafael Tasis als primers anys trenta. Un model d'intel·lectual patriota*, en què s'estudia el punt de partida de la trajectòria del literat barceloní. L'autora mostra la imbricació de Tasis en els àmbits de la política i la literatura des de les acaballes de la dictadura de Primo de Rivera: militant d'Acció Catalana, col·labora amb vint-i-tres anys a «La Publicitat» i «Mirador» —a més de «Clarisme» i «La Revista»— des d'on perfilarà «quines són les vies d'incidència pública imprescindibles que, segons la seva opinió, tot escriptor autòcton ha de tenir en compte per tal d'assolir una determinada projecció social i correspondre's, així, al concepte d'intel·lectual modèlic». (p. 211). En els textos aportats, Tasis es mostrarà partidari, seguint els models d'Émile Zola i Upton Sinclair, de la implicació de l'intel·lectual en el compromís polític. I és que la construcció de la seva imatge pública parteix de dues tasques complementàries: l'acció política, en primer lloc; la crítica i la narrativa, segonament. Pel que fa a aquest àmbit reclamarà la necessitat de produir un model de literatura que augmenti els nombre de lectors en llengua catalana; el procés a seguir no és altre que el de potenciar el gènere novel·lístic després de l'experiència noucentista —que hauria de garantir amenitat i qualitat— a través de premis i d'altres mitjans de propaganda. Quant a la crítica, reclama substituir l'erudició per un to divulgador i pedagògic; en l'exercici d'aquesta funció, que Danés qualifica de poc valorativa i exigent (a diferència de la que efectuen Domènec Guansé i C. A. Jordana), Tasis atorgarà un paper determinant a autors, crítics, editors i lectors en la creació d'un mercat editorial català: n'és un exemple el pròleg a *Una visió de conjunt de la novel·la catalana* (1935) on, en un afany de popularització, s'incita a l'elaboració d'una novel·la plaent i de lectura fàcil.

Un dels articles més densos i interessants del volum és *J. V. Foix, Catalans de 1918: «el poeta és el més responsable»*, de Josep M. Balaguer. L'autor, d'entrada, planteja dues qüestions fonamentals sobre la concepció d'aquesta obra publicada el 1965: d'una banda, el grau d'elaboració dels textos respecte al dietari original

iniciat el 1911 i que la crítica dóna per perdut; de l'altra, si es tracta d'una simple aplec dels textos apareguts en els anys cinquanta i inicis dels seixanta. Pel que fa a la primera pregunta, la lectura atenta del material fa que Balaguer arribi a la conclusió que a Foix li interessa evidenciar subtilment al lector que es troba davant d'un procés de ficcionalització d'uns textos que reflecteixen uns esdeveniments que tenen un origen real (datats majoritàriament entre 1911 i 1922) per tal de reconstruir la imatge d'uns intel·lectuals que aglutinen els valors que vol proposar (afirmació que corrobora comparant diversos passatges de l'obra foixiana). Sobre la segona, Balaguer assenyala que el poeta de Sarrià no es limita a recopilar uns textos publicats sinó que els dóna una articulació diferent. L'article també indaga en els motius de l'operació efectuada per Foix: es tractaria d'un procés de reivindicació històrica fet des de la poètica postsimbolista —contraposada a la que es propugnava des del realisme històric— i que estaria representada per una sèrie de noms (Pompeu Fabra, Josep Carner, Joaquim Folguera, Joan Salvat-Papasseit i Carles Riba) que encarnen els principis defensats pel poeta, «un catalanisme que, concebut com a "ètica", pretén plantejar un sistema de valors només justificable des d'una teoria del coneixement i, per tant, extrapolable a qualsevol societat» (p. 229). Per acabar de copsar la proposta de *Catalans de 1918* l'autor se serveix de textos teòrics foixians dels anys trenta en què ja es defensava la importància d'aquest grup d'intel·lectuals.

La construcció cultural a l'exili segons Francesc Trabal i Armand Obiols: espai real i espai imaginari, de Maria Campillo, és una notable aproximació als anys de la diàspora dels que han estat considerats per la crítica els dos membres capdavanters del Grup de Sabadell i de com intentaran mantenir, malgrat les difícils circumstàncies que els va tocar viure, la seva imatge d'escriptor en llengua catalana falcada d'un compromís i d'una responsabilitat històrica. Resseguint de manera diacrònica la trajectòria dels dos intel·lectuals, l'autora comenta els projectes culturals que duen a terme durant el primer exili a França fins que al final de 1939 Trabal es traslladarà a Santiago de Xile mentre que Obiols romandrà en terres franceses: l'intent de refer la Institució de les Lletres Catalanes, l'orientació de la «Revista de Catalunya» o els intents de portar una delegació de la Fundació Ramon Llull a Amèrica. La lectura dels textos treballats apareguts a la revista xilena «Germanor» i la correspondència amb Carles Pi i Sunyer ens dibuixen la figura d'un intel·lectual que propugna una acció articulada entre polítics i escriptors amb la finalitat de reconstruir el país a l'exili i evitar, en conseqüència, el desarrelament de les noves generacions. El desengany davant la manca de canvis polítics a l'Espanya franquista després de la victòria dels aliats l'abocarà a l'aïllament —la seva darrera novel·la *Temperatura* (1947) passarà sense pena ni glòria— i n'accentuarà una imatge d'excèntric que és la que, malauradament, ha perdurat. Les vicissituds de la «Revista de Catalunya» a França durant els anys quaranta, i el paper que hi juga Obiols, primer com a secretari de redacció i, posteriorment, com a redactor en cap, també són objecte de comentari. Campillo posa en relleu els números editats entre l'abril i el desembre de 1947, que reflecteixen el to d'e-

xigència de què volia dotar Obiols la publicació i, alhora, el bastiment d'una utopia: rigor en la selecció dels col·laboradors, en el tractament dels originals, i en el tracte amb els lectors.

Verdaguer, Maragall, Riba, Espriu: l'evolució de la imatge del poeta nacional durant la postguerra, d'Olívia Gassol Bellet, és un article sobre la figura del *poeta nacional* —aquell que deixa de ser un símbol cultural per a esdevenir-ne un de polític— durant el vint primers anys del període franquista i cenyida a quatre autors de diferents generacions. Així el règim espanyol s'apropriarà de la imatge de Jacint Verdaguer, sobretot arran del centenari del seu naixement, el 1945, com ho demostra la lectura que s'efectuarà del poema èpic *L'Atlàntida*, entès com una exaltació de la unitat d'Espanya; en canvi, per a la resistència i l'exili, el poeta de Folgueroles esdevindrà un emblema de la recuperació literària. Semblantment, Joan Maragall durant la dècada dels cinquanta serà valorat per l'intel·lectual falangista Dionisio Ridruejo —que, fins i tot, intentarà adscriure'l a la generació del 98 i, d'aquesta manera, incorporar-lo a la tradició literària castellana— com l'home de lletres que cerca ponts de diàleg entre Catalunya i Espanya. Pel que fa referència a Carles Riba s'analitza el paper que va desenvolupar durant els anys cinquanta com a representant de la intel·lectualitat catalana en tant que referent indiscutible de les lletres del nostre país. Per últim, es comenten els orígens de Salvador Espriu com a intel·lectual —que s'inicien el 1949 quan Josep Pedreira decideix obrir la col·lecció «Els Llibres de l'Óssa Menor» amb *Les cançons d'Ariadna*— i la seva posterior projecció pública arran de l'edició de *La pell de brau* el 1960; un poemari en què «Espriu valida i dona imatge poètica a la seva particular manera d'entendre el catalanisme, que combina l'espanyolisme de base i una ideologia liberal conservadora.» (p. 295). Uns arguments que Gassol ha desenvolupat de manera més extensa a l'assaig *La pell de brau de Salvador Espriu o el mite de la salvació* (2003).

El primer dels tres articles que plantegen aspectes de la literatura catalana més recent és *Els escriptors com a intel·lectuals postmoderns*, de Víctor Martínez-Gil. L'autor ressegueix el paper que ha tingut la intel·lectualitat catalana postmoderna en la literatura (aportacions interessants de l'article són el didàctic comentari a la bibliografia que ha generat el fenomen de la postmodernitat i el repàs a l'ús del terme en la cultura catalana): des de la formulació de l'escriptor compromès com a individu però amb total llibertat en el món literari al final del franquisme, fins l'abandonament de la seva imatge pública en els terrenys moral i patriòtic; un fet que va desembocar, al llarg dels anys vuitanta i noranta del segle passat, en la creació d'una literatura, que tenint com a eix l'escepticisme, se situava en els paràmetres socioculturals del moment. Per a Martínez-Gil l'escriptor paradigmàtic d'aquesta evolució serà Quim Monzó que, després d'iniciar-se literàriament en el textualisme, arran de la publicació d'*Uf, va dir ell* (1978) es convertirà en «el protagonista principal de la postmodernitat literària catalana entesa com a reinterpretació de la distància crítica.» (p. 312). Altres escriptors del període que destaca l'article són Biel Mesquida, Carles H. Mor, Vicenç Altaió, Miquel Bauçà o

Maria Mercè Marçal; l'escriptora ponentina, a més, serveix a Martínez-Gil per a apuntar el paper que han tingut la crítica feminista i els treballs sobre literatura homosexual com a punts de vista alternatius als estudis de caire més tradicional. Finalment, es relaciona el compromís social i nacional de l'escriptor amb els diferents corrents narratius del tombant de segle i, de manera especial, amb l'auge de què gaudeix en l'actualitat la novel·la històrica.

L'únic estudi del llibre dedicat al gènere teatral és *L'escriptor en terra de ningú: els dramaturgs catalans en la frontissa de la transició*, de Núria Santamaria. La hipòtesi que desplega l'autora és mostrar com el recull d'entrevistes d'Antoni Bartomeus *Els autors de teatre català: testimoni d'una marginació* (1976) va servir per a desfermar públicament el desassossec de les companyies teatrals independents —amb voluntat de rigor artístic i que van dur a terme efímers muntatges de peces de dramaturgs que havien defugit les fórmules comercials més tronades— en tant que semblaven ser una alternativa progressista a l'anquilosada escena catalana. Una inquietud que Santamaria ja detecta al final de la dècada dels seixanta, quan un cert nombre d'autors abandonen l'escriptura teatral malgrat haver obtingut diversos premis, i que tindrà el seu punt àlgid el 1974 en el debat que duen a terme Guillem-Jordi Graells i Jaume Melendres, al qual s'afegiran Xavier Fàbregas, Ricard Salvat, Josep M. Benet i Jornet, Maria Aurèlia Capmany i Lluís Pasqual, al voltant de quina ha de ser l'activitat i la funció d'un autor que escrivia però que no estrenava mentre que grups «alliteraris» com Els Joglars i Comediants es convertien en els prestigiosos puntals, de cara a l'exterior, del teatre català. I és que, com apunta Santamaria, tot i que l'escena comptava amb escriptors de l'entitat de Benet i Jornet o Rodolf Sirera (els textos que recupera palesen la indignació dels dos dramaturgs davant la manca de reconeixement oficial per la tasca realitzada), «la imatge de l'autor de teatre en aquells darrers setanta s'identifica sovint amb la figura de l'abandonat, del solitari que, reganyós i adolorit, al·lega, commina, protesta i requereix; és a dir, resisteix.» (p. 339).

El darrer article de *L'escriptor i la seva imatge, Els anomenats Imparables i els esforços per a la construcció d'un moviment literari*, de Jaume Aulet, ens proposa suggestives hipòtesis de treball al voltant d'aquest grup de joves intel·lectuals per tal de veure «algunes de les estratègies seguides per tal de presentar unes actituds ideològiques (més que no pas les posicions estètiques que pugui haver-hi al darrere) com a via per a la construcció d'un moviment literari ja entrat el segle XXI (i, de rebot, el nou mil·lenni) i, al mateix temps, observar quines són les característiques (i les limitacions) tant de la proposta com de les estratègies emprades.» (p. 348). Per tal de dur a terme l'anàlisi, l'autor inventaria els escriptors que poden aixoplugar-se sota el paraigua «imparable»: ho fa partint de l'antologia de poesia *Imparables* (2004) —i les ressenyes crítiques de què va ser objecte— i, en menor mesura, de l'assaig programàtic *Dogmàtica imparable* (2005), que, però, li serveix per a establir el que qualifica de «nucli dur» del grup, és a dir, Sebastià Alzamora i Hèctor Bofill. Una operació en què s'intentarà constituir —inútilment val a dir-

ho— uns lligams amb poetes de la generació dels setanta com Xavier Bru de Sala o Miquel de Palol. Aulet també fixarà l'ideari dels «imparables»; per a fer-ho se serveix dels textos programàtics d'Alzamora i de Bofill —amb la col·laboració esporàdica de Txema Martínez Inglés— apareguts fonamentalment a les pàgines del diari «Avui» entre 2002 i 2005: l'elaboració del que defineixen com una «poètica de l'ambició», l'intent de rellegir la tradició (per exemple, els atacs a la poesia de Josep Carner o la recuperació de la figura de Salvador Espriu), la tria d'uns models en actiu (Màrius Sampere o Bartomeu Fiol) o l'expansió del grup més enllà del nucli originari (amb la inclusió de nous poetes). Quant a les plataformes de difusió, s'apunta el paper que han tingut els «imparables» en els premis de poesia (acaparant-ne bona part dels convocats des de 2001) o la incidència en el món editorial (bàsicament han publicat les seves obres a les Edicions Proa o a l'Editorial Moll). Per últim, es proposen els textos que haurien de servir per a examinar el corpus literari «imparable», tot i que Aulet ja avança una possible conclusió: «existeix un decalatge evident entre el propòsits literaris i la pràctica literària que hauria d'il·lustrar-los» (p. 363).

Com a punt i final a la ressenya una breu acotació. Castellanos en el pròleg apuntava les possibles mancances de *L'escriptor i la seva imatge*: «No pretenem, que quedi clar, escriure la història dels intel·lectuals a casa nostra, ni tan sols presentar, des del punt de vista de la construcció de l'intel·lectual, un panorama de la literatura catalana. Hi hauria, des d'aquestes perspectives, massa buits.» (p. 9). És ben probable, per tant, que alguns lectors se sentin decebuts en trobar-hi a faltar articles sobre noms tan significatius com Àngel Guimerà, Josep Carner, Joan Salvat-Papasseit, Josep M. de Sagarra, Josep Pla, Llorenç Villalonga, Mercè Rodoreda, Gabriel Ferrater, Joan Fuster o Miquel Martí i Pol, entre molts d'altres. Ara bé, creiem que valorar el llibre des d'aquesta perspectiva seria reduccionista i del tot erroni ja que el que no es pot negligir són les valuoses i enriquidores aportacions de cadascun dels treballs al coneixement de la nostra literatura en els darrers tres segles. I, per acabar, voldríem explicitar un desig: tant de bo no triguin gaire temps a veure la llum les actes del congrés «La projecció social de l'escriptor en la literatura catalana contemporània».

JOSEP CAMPS I ARBÓS

La llengua, la immigració i l'escola a Catalunya, qüestions d'avui

MORENO, Juan Carlos, Elisabet SERRAT, Josep M. SERRA i Jordi FARRÉS: *Llengua i immigració*, Barcelona, Generalitat de Catalunya / Departament de Benestar i Família, 2002 («Llengua, immigració i Ensenyament del català», núm. 1).

- SÁNCHEZ, Raquel: *L'àrab*, Barcelona, Generalitat de Catalunya / Departament de Benestar i Família, 2002 («Llengua, immigració i Ensenyament del català», núm. 2).
- GRÀCIA, Lluïsa: *El xinès*, Barcelona, Generalitat de Catalunya / Departament de Benestar i Família, 2002 («Llengua, immigració i Ensenyament del català», núm. 3).
- GRÀCIA, Lluïsa i Joan Miquel CONTRERAS: *El soninké i el mandinga*, Barcelona, Generalitat de Catalunya / Departament de Benestar i Família, 2002 («Llengua, immigració i Ensenyament del català», núm. 4).
- LAMUELA, Xavier: *El berber*, Barcelona, Generalitat de Catalunya / Departament de Benestar i Família, 2002 («Llengua, immigració i Ensenyament del català», núm. 5).
- OROZCO, Marcos i Francesc ROCA: *El fula i el wòlof*, Barcelona, Generalitat de Catalunya / Departament de Benestar i Família, 2002 («Llengua, immigració i Ensenyament del català», núm. 6).
- CONTRERAS, Joan Miquel i Olga FULLANA: *El panjabi*, Barcelona, Generalitat de Catalunya / Departament de Benestar i Família, 2005 («Llengua, immigració i Ensenyament del català», núm. 7).
- LAMUELA, Xavier: *El romanès*, Barcelona, Generalitat de Catalunya / Departament de Benestar i Família, 2005 («Llengua, immigració i Ensenyament del català», núm. 8).¹
- ROCA, Francesc: *L'ucraïnès*, Barcelona, Generalitat de Catalunya / Departament de Benestar i Família, 2005 («Llengua, immigració i Ensenyament del català», núm. 9).
- GRÀCIA, Lluïsa: *El tagal*, Barcelona, Generalitat de Catalunya / Departament de Benestar i Família, 2005 («Llengua, immigració i Ensenyament del català», núm. 10).

«La uniformitat és la mort,
la diversitat és la vida»

(Mijail A. Bakunin)

Què és una llengua? Per a què serveix? Cal que n'hi hagi tantes al món si la llengua s'empra —i d'això no n'hi ha dubte— per transmetre informació? Com s'ensenyava una llengua? Com s'aprèn? Cal que s'hi intervingui, en aquest aprenentatge, o ho hem de deixar en mans de la natura? Quins factors hi intervenen i en quina mesura? Quins aspectes hi són rellevants? Fins a quina edat puc aprendre una llengua? Cal ser desinhibit per aprendre-la? Els vergonyosos també ho

1. Aquest volum s'ha portat a terme amb la col·laboració de Virgil Ani.

poden fer o en són exclosos? Quin paper juga l'educació en la integració de les persones novvingudes? I la llengua?

Quan ens formulem totes aquestes preguntes, a quina llengua ens referim? A la primera, la materna, la que ens envolta quan naixem, o a qualsevol de les altres?

Qüestions aparentment tan diverses com aquestes són primigènies, essencials per a una recerca com la que es presenta en l'ambiciós treball sobre llengua, immigració i ensenyament en català, portat a terme per la Universitat de Girona i publicat pel Departament de Benestar i Família de la Generalitat de Catalunya. Al primer dels 10 volums de què consta aquesta publicació, se'ns dona respostes a aquestes i d'altres qüestions, tan diverses i bàsiques per a qualsevol treball de lingüística aplicada i, encara més, si ho és, com aquest, d'adquisició de segones llengües. En efecte, qüestions com el concepte de llengua, l'adquisició lingüística, la immigració i l'escola, i l'ensenyament de llengües construeixen el volum que encapçala aquesta obra i dibuixen els criteris que ceneixen el conjunt.

Entrar en un treball com aquest suposa ingressar en una recerca amplíssima, necessàriament interdisciplinària. No només perquè sigui necessari compaginar diferents àrees d'estudi (lingüística, adquisició i amb aquestes, psicolingüística, sociolingüística, didàctica, pedagogia, entre moltes d'altres), sinó també, i estretament relacionat amb aquest fet, per la diversitat d'interessos, instruments i enfocaments possibles des dels quals abordar aquestes qüestions. Perspectives lingüístiques (lèxiques, morfològiques, sintàctiques, discursives), lògiques, pragmàtiques, psicolingüístiques, sociolingüístiques, neurolingüístiques i cognitives, entre d'altres, se sobreposen entre elles per poder explicar un fenomen tan complex. La necessitat de recórrer a disciplines diferents per poder plantejar-se, si més no parcialment, la complexitat del fenomen que suposa la juxtaposició dels termes del títol és una de moltes raons encomiables d'aquesta obra. Però no n'és, ni molt menys, l'única.

1. *La llengua, les llengües, què són?*

En el marc de la globalització del món actual, la certa i innegable sentència que la llengua serveix per transmetre informació ens podria dur a considerar la uniformització lingüística com un pas endavant cap a l'entesa entre els humans. Aquesta aparentment asèptica, esterilitzada, idea pot suposar i suposa que «... la diversitat lingüística i cultural del planeta està greument amenaçada» (Juan

2. Com ens assenyalava Juan Carlos MORENO (2002), *op. cit.*, p. 7, a partir de les dades extretes de Nettle (1999: 114), la majoria de llengües són parlades per comunitats molt petites —un 17%, un 29% i un 115% de les llengües d'Àfrica, Europa i el món, respectivament, són parlades per menys de 150 persones.

Carlos MORENO, *La diversitat lingüística mundial a l'era de la globalització*, dins *Llengua i immigració*, p. 6).² D'altra banda, no cal pensar massa per adonar-se'n que on més llengües es parlen és als països on encara no s'hi reconeix la uniformització cultural i lingüística resultant de l'empremta de l'omnipresent món occidental, món occidental que associem mentalment i de forma immediata a la modernitat i al món ric. És obvi, però, que, la uniformització cultural més que sinònim de modernitat i riquesa, ho és de pèrdua de llengües i cultures pròpies. Així, doncs, com assenyala Juan Carlos Moreno, sota la globalització, eufemisme de «imperialisme econòmic, polític i cultural» (Juan Carlos MORENO, *op. cit.*, p. 34), s'hi amaga un «genocidi cultural» (Juan Carlos MORENO, *op. cit.*, p. 8).

I en aquesta línia Moreno Cabrera no s'està de proclamar que, d'una banda, no ens cal renunciar a la nostra idiosincràsia i adoptar-ne una d'altra per entrar a la modernitat; ni que, d'una altra, «les reivindicacions lingüístiques de les comunitats petites haurien de situar-se en el mateix nivell que les de les comunitats grans davant d'altres de majors, perquè es basen exactament en el mateix principi d'igualtat i dignitat de totes les comunitats humanes» (Juan Carlos MORENO, *op. cit.*, p. 9).

Ara bé, cal, en contra del més estricte sentit comú, negar que el llenguatge serveix per transmetre informació? Creiem que no ens cal renunciar a la idea que la llengua és un complex vehicle, instrument de transmissió d'informació. Ens cal un simple «només». En efecte, probablement ningú negaria que la llengua serveix per transmetre informació, de la mateixa manera que ningú defensaria que la llengua «només» serveix per transmetre informació.

La llengua, les llengües són molt més que això: són l'instrument a través del qual els individus construïm el món. Si se'ns permet usar paraules de Tusón, són «l'eina amb què endrecem el món que som i que ens envolta» (Jesús TUSÓN, *Una imatge val més que mil paraules*, 2001, p. 46). Cal que hi afegim també que «són mitjans d'identificació i de caracterització de la personalitat i de la idiosincràsia d'una comunitat o col·lectivitat que comparteix determinats pressupòsits, finalitats i unes determinades pautes de comportament.» (Juan Carlos MORENO, *op. cit.*, ps. 1-2).³ I això sense negar que la llengua serveix per transmetre informació.

Aquesta concepció complexa de la llengua, que abraça tant el seu aspecte comunicatiu com l'identificatiu, és la que Juan Carlos Moreno ens proposa —significativament a l'encapçalament de *Llengua i immigració*— com a perspectiva unificadora de tota obra.

3. Dit d'una altra manera: «Una llengua ens permet identificar-nos amb una determinada comunitat cultural [...] Ens possibilita la comunicació eficaç i ràpida amb els mateixos semblants» (Juan Carlos MORENO, *op. cit.*, p. 2).

1.1. *Totes les llengües són iguals*

«Les llengües [...] són **expressió humana essencial.**» [...]

(J. TUSÓN, *op. cit.*, p. 46)

«Les Australians se servent de trois façons d'expliquer leurs pensées comme en Europe, à savoir des signes, de la voix et de l'écriture. Les signes leur sont familiers, et j'ai remarqué qu'ils passent plusieurs heures ensemble sans se parler autrement [...]. Tous leurs mots sont monosyllabes, et leurs conjugaisons sont toutes semblables, par exemple, *AF* signifie *aimer*, et voici comme ils le conjuguent au présent: *LA, PA, MA, j'aime, tu aimes, il aime; LLA, PPA, MMA, nous aimons, vous aimez, ils aiment. Ils n'ont qu'un prétérit que nous appelons parfait: LGA, PGA, MAGA, j'ai aimé, tu as aimé, etc. LLGA, PPGA, MMGA, nous avons aimé, vous avez aimé, etc. Le futur c'est LDA, PDA, MDA, j'aimerais, tu aimeras, etc. [...]. Ils n'ont aucune déclinaison, ni même aucun article et très peu de noms [...]*»

(G. DE FOIGNY, *Les aventures de Jacques Sadeur dans la découverte et le voyage de la Terre Australe*, 1676)

A partir de constatacions com que les gramàtiques de les societats industrialitzades no són més complexes que les dels caçadors recollectors; que l'anglès modern no és més ric que l'anglès antic; o que els individus usen una llengua de forma eficient al marge de la seva intel·ligència personal, del seu estatus social o del seu nivell d'educació; que els nens parlen de forma fluïda amb oracions complexes a partir de 3 anys, sense instrucció formal, Pinker i Bloom (1990: 707) suggereixen que l'ús de la llengua natural pertany més a l'estudi de la biologia humana que al de la cultura.

Les següents paraules «El valor de totes les llengües del món radica en el fet que cadascuna és un sistema lingüístic original i únic, que ens presenta una manera idiosincràtica i original d'organitzar socialment i comunicativament el pensament» (Juan Carlos MORENO, *op. cit.*, p. 9) constitueixen tota una declaració de principis que ens permet defugir valoracions culturalment egocèntriques i antropocèntriques tan habituals, d'altra banda, valoracions com aquelles que ens fan percebre la nostra llengua com més fàcil, útil i eficaç que les altres, que ens fan veure la nostra llengua com normal i qualificar les altres com llengües rares, exòtiques, que ens fan pensar que algunes llengües no tenen gramàtica o que algunes tenen una gramàtica més sofisticada que les altres, que la llengua escrita és superior a l'oral, etc. etc.

En lloc de totes aquestes valoracions, producte més de la ignorància que del coneixement de la matèria, acceptar les paraules anteriors de Juan Carlos Moreno (*op. cit.*, p. 9) ens permetrà veure que «totes les llengües existents posseeixen un grau similar de desenvolupament gramatical, que no hi ha llengües més o menys

desenvolupades o perfeccionades, sinó que totes ho estan en el mateix grau» (Juan Carlos MORENO, *op. cit.*, p. 9). I això és així, «encara que les regles del joc de la llengua no constin en un llom relligat en pell i titulat amb lletres daurades.» (J. TUSÓN, *op. cit.*, 2001, p. 46).

En efecte, totes les llengües han desenvolupat mecanismes per expressar el món, per construir-lo. Aquests mecanismes són similars però no idèntics en les més de 6.000 llengües que existeixen.

Doncs bé, aquest és el pressupòsit que dansa al voltant de tota l'obra, pressupòsit que constitueix el principi que determina l'organització del treball i que porta a analitzar lingüísticament, sense prejudicis, les llengües implicades, i que tracta cada una d'elles com si de l'anglès es tractés.

2. *Davant un planeta multilingüe*

«[...] els humans tenim l'habilitat d'anar adquirint llengües, [...] no estem condemnats al monolingüisme [...]»

(J. TUSÓN, *op. cit.*, 2001, p. 59)

Amb una sentència tan contundent com que «per a una gran part de les persones és habitual viure en un entorn multilingüe ... de fet, allò més probable en una persona és ser bilingüe en algun grau [...]» (Elisabet SERRAT, *L'adquisició de segones llengües*, dins *Llengua i immigració*, p. 55), aquesta autora ens proposa reflexionar al voltant de com es produeix l'adquisició d'una segona llengua.

Donat que una de les diverses raons d'esdevenir bilingüe és immigrar en un país on no es parla la llengua pròpia, entre els propòsits bàsics d'aquesta obra s'hi troba obligatòriament el d'intentar «comprendre com els aprenents aprenen» una segona llengua. En això rau l'objectiu últim de l'ASL, àrea de coneixement que, estretament vinculat a la lingüística, la psicolingüística, la neurolingüística, entre d'altres, es proposa donar-nos resposta a preguntes tan diverses, però a la vegada, tan fonamentals com les següents: què és l'adquisició de segones llengües (ASL)? I el bilingüisme, com l'entenen? Podem equiparar l'ASL amb l'adquisició de la llengua materna, la primera (L1) o es tracta de dos processos diferents? Quin paper hi juga la L1 en la ASL? El coneixement que tenim de la nostra llengua constitueix una ajuda o un entrebanc per adquirir-ne una altra? Quins factors intervenen en l'adquisició d'una L2? En quina mesura hi intervenen els que hi són implicats? Hi ha diferència entre aprenents? A quins nivells? Pot l'edat intervenir en el procés? Com i en quina mesura? I la motivació de l'aprenent?, etc.

Adquirir una llengua és construir el món amb una llengua concreta. En efecte, adquirir una llengua és iniciar un procés que finalitza amb la capacitat de l'individu d'expressar el món en aquesta llengua. La qüestió més recurrent però, és si l'adquisició de la llengua materna és similar a la d'una segona llengua o si es tracta de dos processos diferents.

2.1. Els processos d'adquisició de la L1 i de la L2

Establerta la matèria primera analitzable en l'estudi de l'adquisició lingüística,⁴ els estudis s'apliquen a valorar les relacions possibles entre el procés d'adquisició de la llengua materna i el de la L2.

El reguitzell de divergències entre l'adquisició de la llengua materna i l'ASL⁵ posen de manifest que no són processos idèntics. Així es defensa, per exemple, a Ellis (1994) on s'hi reconeixen també altres factors diferencials com, per exemple, la diversa influència de factors afectius,⁶ la necessitat o no d'instrucció i la diferència del tipus de competència lingüística implicades en un i altre processos. Ara bé, el que sí és un fet indiscutible és que l'aprenent d'una L2 ja coneix una llengua i que aquest coneixement és susceptible d'intervenir en l'aprenentatge de la segona llengua. Com i en quina mesura hi intervé constitueixen, doncs, les qüestions que cal plantejar-se.

2.2. Factors susceptibles d'intervenir en el procés d'ASL: la L1

En l'adquisició del català com a L2,⁷ els alumnes que parlen tagal com a primera llengua mostren dificultats per pronunciar les palatals catalanes, com refle-

4. Els estudis portats a terme a les dècades dels seixanta i setanta concreten l'objecte d'anàlisi en la recerca d'adquisició lingüística. Es tracta de la llengua infantil, quan parlem de l'adquisició de la llengua materna, i de la Interllengua (IL), quan, de l'adquisició d'una segona llengua. La IL, sistema lingüístic propi dels parlants no nadius, dinàmic i continu que evoluciona i travessa etapes successives, constitueix el resultat dels intents de l'aprenent d'expressar-se en la L2. Aquest plantejament suposa considerar que les produccions no natives tenen estatut de sistema autònom. Cal comentar que, si bé Interllengua (IL) és el terme més generalment usat a la bibliografia especialitzada, també s'usen altres termes per referir-se a aquest sistema lingüístic dels parlants no nadius, que és independent de la seva llengua materna i de la L2 que aprenen. Es tracta del terme «dialecte idiosincràtic» (Corder) i «sistema aproximant» (Nemser).

5. Entre elles, trobem les quatre següents: (a) l'èxit en l'adquisició de la llengua materna és universal, mentre que el coneixement d'una L2 no sol ser complet; (b) s'observa molt poca variació en l'èxit final o en la ruta d'aprenentatge de la llengua materna, els aprenents d'una L2, en canvi, varien en l'èxit final de l'aprenentatge i també varia la ruta seguida en el procés; (c) si bé els nens no coneixen la regressió o retorn a estadis anteriors del procés, les regressions —denominades «fossilitzacions»— no només són habituals, sinó també substancials en l'adquisició d'una segona llengua, i també (d) que els nens són capaços de desenvolupar intuïcions clares sobre les correccions, mentre que aquesta capacitat no es reconeix en els aprenents de L2.

6. Per a diversos autors, en el procés d'ASL, «la quantitat i el tipus d'aprenentatge que acabarà assolint un aprenent depèn, en bona mesura, de les motivacions, les necessitats, les actituds i els estats emocionals de l'aprenent» (Elisabet SERRAT, *op. cit.*, p. 65). Altres factors susceptibles d'intervenir en l'adquisició d'una segona llengua i que distingeix aquest procés del de la llengua materna són la personalitat (autoestima, empatia, ansietat) i l'aptitud (els factors que es consideren rellevants pel que fa a l'aptitud són les codificacions fonètiques, la sensibilitat gramatical, l'aprenentatge inductiu i la capacitat per utilitzar material descontextualitzat, entre d'altres).

7. Les dades referents al comportament en català de parlants no nadius de diverses llengües maternes les hem extret del volum corresponent de l'obra que ressenyem.

xa la tendència a dir «dibusem», enlloc de «dibuixem», o «sugar», enlloc de «jugar». La qüestió que es deriva d'aquesta constatació és si el factor que pot explicar aquest fet és la influència de la L1.

Per contestar-nos de forma adequada a aquesta pregunta, cal que també considerem la coincidència dels aprenents romanesos, àrabs i xinesos en les dificultats per pronunciar les palatals «ll» i «ny» del català; la coincidència dels parlants de fula, de wòlof, de punjabi, d'ucraïnès i de tagal en confondre la pronunciació de les vocals [i] i la neutra del català; la coincidència en les dificultats dels parlants de pajabi, d'ucraïnès, de tagal, d'àrab, de xinès, de soninké i de mandinga amb els pronomes i les partícules pronominals catalanes; o la coincidència en l'elisió del verb copulatiu en català per part dels parlants de fula i wòlof, d'ucraïnès, d'àrab, de xinès, de soninké i de mandinga, entre d'altres.

Aquesta simple presentació d'alguns fenòmens fonètics, morfològics i sintàctics no neguen la participació de la L1 en el procés d'ASL, el que posen de manifest és que aquesta influència no és l'única que incideix sobre el procés. En efecte, ens trobem davant un fenomen més complex del que ens podríem pensar d'entrada: l'explicació de les desviacions pròpies de la IL no es poden reduir a un únic factor —tradicionalment, la L1. La coincidència en l'ordre adquisició de parlants de llengües no relacionades o el fet que alguns errors predits per l'anàlisi contrastiva no es donin porten a considerar l'existència de principis universals en el procés d'ASL.⁸

La qüestió segueix sent, però, com i en quina mesura participa la L1 en aquest procés. A Larsen-Freeman i Long (1991) es reconeixen sis formes diferents en què la L1 pot afectar aquests factors universals de desenvolupament: la L1 (a) pot endarrerir o accelerar, depèn dels casos, la seqüència de desenvolupament, (b) pot afegir subetapes a aquesta seqüència, (c) pot accelerar el pas per una seqüència, (d) pot prolongar el període d'errors si es dona un contrast tipològic entre la L1 i la L2, (e) pot prolongar l'ús d'una forma de desenvolupament semblant a una de la L1, el que pot donar lloc al que es coneix com a fossilització en la L2 o (f) pot estendre l'abast d'una estructura del desenvolupament (extret de Elisabet SERRAT, *op. cit.*, p. 64).

2.2.1. *Factors susceptibles d'intervenir en el procés d'ASL: l'edat. Sóc massa gran per aprendre una llengua?*

Que aprendre una llengua segona per un nen petit és més fàcil que per un adult, que la velocitat d'adquisició d'un nen petit és superior a la d'un adult, que, si un nen petit aprèn una llengua segona al mateix temps que adquireix la materna, és millor que si l'adquireix de gran, etc. són llocs comuns al voltant de l'ad-

8. A Larsen-Freeman i Long (1991), es defensa que «l'adquisició d'una segona llengua s'ha de posar en relació amb els processos universals de desenvolupament» (extret de Elisabet Serrat, *op. cit.*, p. 64).

quisició de segones llengües. Cal, però, valorar aquestes afirmacions des d'un punt de vista menys intuïtiu.

En primer lloc, sembla clar que cal que ens preguntem de què parlem exactament quan defensem la superioritat infantil respecte als adults: si de la velocitat d'aprenentatge, si de la capacitat comunicativa o si de la pronunciació. I també hem de preguntar-nos quins factors tenim en compte per fer aquesta valoració tan taxativa: tenim en compte l'efecte del filtre afectiu, la motivació en l'aprenentatge, els incentius que comporta l'adquisició per a nens i adults?

D'acord amb tots aquests factors susceptibles d'intervenir en una valoració tan arriscada, alguns estudis han demostrat que sota condicions controlades —entre elles, la de valorar les produccions adultes amb els mateixos criteris i exigències que les d'un nen—, els resultats indiquen que, tant en l'aprenentatge formal com l'informal, els adults i els adolescents són millors que els nens.⁹ I això és així, entre d'altres raons perquè els nens encara no són capaços d'usar espontàniament les estratègies d'aprenentatge (*vid. infra*), estratègies conscients usades pels més grans per aprendre vocabulari i regles gramaticals, entre d'altres aspectes de la llengua.¹⁰

2.2.1.1. *Les estratègies en l'adquisició de segones llengües*

Actualment és habitual considerar la producció i la comprensió de la parla com una tria dinàmica d'estratègies dins d'una situació. Des de la proposta de Selinker (1972), les estratègies, susceptibles de ser dividides en estratègies d'aprenentatge i estratègies de comunicació, constitueixen els processos centrals en el procés d'adquisició de segones llengües.¹¹

9. D'aquesta afirmació cal, però, eliminar l'àrea o component fonològic, donat que és probable que en aquesta capacitat intervingui l'habilitat muscular, pròpia de la infantesa en oposició a la rigidesa muscular del adults.

10. Ara bé, si bé els nens més grans adquireixen més ràpidament la L2 que els més joves, no podem deixar de dir que en context natural, els nens exposats a una L2 en la infància arriben a una competència lingüística major que els que comencen quan ja són adults.

11. Unes i altres estratègies constitueixen processos conscients i intencionals de l'individu: a través d'una estratègia d'aprenentatge, l'aprenent intenta arribar a la competència en L2 a llarg termini; en altres termes, són processos que guien les accions que han de seguir els aprenents per aconseguir determinats objectius d'aprenentatge. A través de les estratègies comunicatives, que Faersch i Kasper (1984) també defineixen com a plans potencialment conscients, es resol allò que suposa un problema per a un individu que vol aconseguir un objectiu comunicatiu particular; en altres paraules, les estratègies comunicatives salven els obstacles amb què es troba l'aprenent a l'hora de comunicar-se, de manera que proporcionen al parlant una forma d'expressió alternativa per el significat que es proposa produir (*vid. BIALYSTOK, 1990*). Entre les estratègies d'aprenentatge es reconeixen la repetició, la traducció, la presa d'apunts, la deducció, la inferència, la transferència, etc.; entre les comunicatives la substitució d'un ítem per un altre, la generalització, l'exemplificació, la invenció de paraules, la reestructuració, per exemple. Probablement l'estudi fonamental sobre estratègies és el de O'MALLEY, CHAMOT, STEWNER-MANZANARES, KUPPER I RUSSO (1985).

L'ús de les estratègies d'aprenentatge, així com de les comunicatives facilitarà el procés d'adquisició lingüística, tingui l'edat que tingui. Així doncs, no, no necessàriament sóc massa gran per aprendre una L2.

3. *L'escola de la diversitat lingüística*

L'arribada al nostre sistema educatiu d'un nombre creixent d'alumnat amb llengües familiars diferents al català i al castellà no només dibuixa una nova situació a les escoles, sinó que també imposa un repte urgent: reflexionar sobre la relació entre la llengua i l'escola, a la qual podríem denominar «escola de la diversitat lingüística».

De l'experiència prèvia, en sabem que l'ensenyament bilingüe no és ni bo ni dolent per al desenvolupament intel·lectual de l'individu, que aquest desenvolupament, el cognitiu, depèn de les condicions i de la forma com es concreten en cada cas tant factors socioculturals com pedagògics i lingüístics.¹²

Ara bé, no seria sensat no tenir en compte les diferències existents entre, d'una banda, la situació de la dècada dels seixanta i l'actual. En aquests moments, els alumnes nouvinguts normalment no comparteixen entre ells ni la llengua materna, ni la data d'arribada, ni la d'escolarització; tampoc podem comptar que coincideixin el nivell educatiu dels seus familiars ni les expectatives educatives que aquests tenen. I això sense oblidar el que és més important, que el professor no pot mantenir el fil comunicatiu amb l'alumne nouvingut en la mesura que no parla la seva llengua, circumstància que trenca una de les condicions bàsiques per la immersió lingüística tal i com l'enténem quan les llengües implicades eren el català i el castellà. En aquesta situació, les preguntes que ens formulàvem versaven sobre quines eren les propostes didàctiques més adients, sobre quin era el millor moment per introduir la llengua estrangera, sobre si l'educació bilingüe era bona per a tothom o no, quins eren els millors models d'educació bilingüe, etc. En la situació actual, en canvi, la diversitat lingüística a les escoles ens exigeix reflexionar sobre la relació entre llengua i escola d'una altra manera, tenint en compte factors i variables ben diversos dels anteriors.

12. Segons ens planteja Josep M. SERRA, *Escola, llengua i immigració a Catalunya*, dins *Llengua i immigració*, op. cit., p. 88, alguns dels factors següents són el prestigi social de cada llengua i la seva relació de força amb les altres, el coneixement que l'infant té de la llengua i l'ús que fa de la llengua abans d'ésser escolaritzat, el nivell sociocultural dels pares, l'ordre d'introducció de les diverses llengües que contempla cada model, la intensitat i el temps d'instrucció, la tipologia lingüística del grup escolaritzat en aquesta situació i la seva homogeneïtat, les expectatives, la formació i les actituds dels mestres, la participació dels pares en el programa, la motivació i les actituds dels alumnes per aprendre la segona llengua, l'ús social en el context extraescolar de les llengües que reben tractament curricular a l'escola, etc. La majoria d'estudis però, coincideixen a destacar-ne la rellevància de (a) l'estatus social de la llengua i de la cultura de la llar, (b) les actituds i motivacions dels alumnes en relació amb la llengua de l'escola i (c) el tipus de tractament pedagògic a través del qual els alumnes accedeixen a la segona llengua.

L'ambiciós repte que tenim al davant és proposar una política lingüística eficaç. I no és fàcil. Josep M. Serra a *Escola, op. cit.*, reflexiona sobre aquesta qüestió en l'interessant capítol *Escola, llengua i immigració a Catalunya*, on ens presenta, analitza i valora propostes destacables com les de Lambert (1974), la Hipòtesi d'Independència Lingüística de Cummins (1979) o la Hipòtesi del Llindar proposada per Cummins (1976) i Toukomma i Skutnabb-Kangas (1977), entre d'altres.

Algunes de les propostes valorades amb rigor en aquest capítol de Josep M. Serra són la importància d'atendre els factors sociològics, actitudinals, per afavorir el bilingüisme d'un individu;¹³ la vinculació entre el desenvolupament lingüístic i el cognitiu; la defensa de l'existència d'una competència lingüística relacionada amb les regles generals que, no essent patrimoni de cap llengua en concret, governen l'ús del llenguatge,¹⁴ és a dir, l'existència d'una capacitat general subjacent a totes les llengües; el pressupòsit segons el qual les habilitats adquirides en una llengua seran transferides a una altra si l'individu ha assolit un nivell mínim de competència en una de les dues llengües,¹⁵ entre d'altres.

Tot i la dificultat per definir en termes absoluts els límits de cada llindar, es defensa que «tenir un mínim d'estratègies bàsiques de comunicació interpersonal (llindar més baix de competència) no és suficient per enfrontar-se amb les tasques que es plantegen a l'escola sinó que, per a la seva resolució, cal haver assolit una competència cognitiva i acadèmica superior (llindar més alt de competència)» (Josep M. Serra, *op. cit.*, p. 86).¹⁶ Les implicacions pedagògiques d'aquesta proposta són evidents: la necessitat de distingir en la comunicació en segona llengua entre situacions contextualitzades i situacions descontextualitzades.

La conclusió de treballs en aquesta mateixa línia posen de manifest que «a menys domini de l'instrument lingüístic, hi haurà un menor desenvolupament cognitiu i, conseqüentment es produirà un efecte en cadena que farà que la persona en qüestió cada vegada vegi més reduïda la seva capacitat d'ús en relació amb els seus instruments intel·lectuals» (Josep M. SERRA, *op. cit.*, p. 86). Pel que fa a l'am-

13. Fent-se ressò de la proposta de Lambert, Josep M. Serra defensa que la repercussió negativa del bilingüisme sobre el sistema cognitiu de l'individu es troba «en funció de com vivia el subjecte la incorporació de la segona llengua, és a dir, si posava o no en perill el manteniment de la seva pròpia llengua i la seva pròpia cultura» (Josep M. SERRA, *op. cit.*, p. 83).

14. D'acord amb aquesta hipòtesi, l'avenç de l'infant en el domini d'aquestes regles generals «es farà en la mesura que domini més i millor una llengua qualsevol» (Josep M. SERRA, *op. cit.*, 2002, p. 84).

15. En la línia del raonament de Cummins (1979) «sembla que cal un nivell mínim de competència en la L1 perquè l'exposició intensiva a la L2 possibiliti l'accés a nivells superiors de competència lingüística tant en una com en l'altra llengua» (Josep M. SERRA, *op. cit.*, p. 8). En aquest cas, el fet d'esdevenir bilingüe no repercutirà negativament sobre el sistema cognitiu de l'individu; ara bé, en cas que l'individu no assolixi el nivell mínim en una de les dues llengües, el fet d'esdevenir bilingüe repercutirà de forma negativa sobre el seu sistema cognitiu.

16. Les implicacions pedagògiques de la proposta de Cummins (1979) són, doncs, evidents: la necessitat de distingir en la comunicació en segona llengua entre situacions contextualitzades i situacions descontextualitzades.

bit escolar, «aquesta consideració posa en evidència la importància que té el domini i l'ús del llenguatge per part dels alumnes en relació amb l'èxit o el fracàs escolar» (Josep M. SERRA, *op. cit.*, p. 86).

4. L'ús de la llengua i la interacció

Com s'ensenyava una llengua? Com s'aprèn? Per respondre aquestes dues qüestions tan essencials, íntimament lligades a la pregunta «en què consisteix saber una llengua?», s'han plantejat hipòtesis, s'han proposat teories i s'han aplicat metodologies diverses. L'extrema vitalitat dels estudis que es fixen el repte de respondre les qüestions anteriors explica els freqüents vaivens en l'aplicació de diferents mètodes en l'àmbit d'ensenyament de llengües. Hi ha, però, propostes i estratègies distintes acceptades per la majoria dels experts.

Sense pretensions de mètode, l'enfocament comunicatiu és probablement l'orientació actual més comunament acceptada. Sobre la base que aprendre una llengua no es limita a assimilar-ne la fonologia, la sintaxi i el lèxic, molts estudis sobre adquisició de segones llengües s'allunyen del concepte de competència gramatical chomskiana i recorren al de competència comunicativa proposat pel lingüista Dell Hymes (1967).

La competència comunicativa, a part del codi lingüístic, conté totes aquelles regles d'ús sense les quals les regles de la gramàtica són impracticables: regles vinculades a la competència sociolingüística,¹⁷ la relació del missatge amb la resta del discurs o competència comunicativa i la competència estratègica o domini de les estratègies comunicatives tant verbals com no verbals. No tenir en compte aquestes regles implica renunciar a entendre la irregularitat que suposa que un alumne marroquí de l'Aula d'Incorporació Tardana de l'IES Cap Norfeu de Roses apliqués sistemàticament l'ús de «vostè» per referir-se a tothom: professors, companys i gosos. Adquirida la forma gramatical, li calia adquirir l'habilitat pragmàtica relativa al «vostè». Aquest exemple (recollit a Jordi FARRÉS, *op. cit.*, p. 101) posa de manifest que per parlar bé una llengua no n'hi ha prou amb produir oracions gramaticalment correctes i, amb això, que la perspectiva gramatical ha deixat de monopolitzar l'atenció de l'adquisició de llengües quant a àrea de coneixement específica.

L'enfocament comunicatiu concep l'aprenentatge com un procés en el qual intervenen condicions del parlant no natiu de tipus personal i afectiu. A partir de la idea que aprendre una llengua és construir un món amb una altra persona, el primer objectiu de l'enfocament comunicatiu és estimular les capacitats comunicatives dels aprenents de la L2; dit d'una altra manera, l'ús de la llengua i l'intercanvi constitueixen factors primordials per aquest enfocament.

17. La competència sociolingüística inclou el coneixement de la relació que mantenen els parlants, la informació que comparteixen, la intenció comunicativa del missatge, el context social en el qual s'inclou l'acte de comunicació, entre d'altres factors comunicatius.

Ara bé, per dir-ho en paraules de Jordi Farrés, *op. cit.*, p. 101, «la incentivació de l'ús i la interrelació lingüística no són elements que apareguin espontàniament. L'enfocament comunicatiu preconitza una planificació acurada i un plantejament molt rigorós de les propostes didàctiques». I en efecte, tant la planificació¹⁸ com el papers portats a terme pel agents del procés d'aprenentatge —aprenents, professors i companys—¹⁹ i la intervenció de les condicions de tipus afectius i personal dels aprenents, entre d'altres, constitueixen factors que han experimentat un important canvi en relació a perspectives d'aprenentatge i ensenyament anteriors.

És un fet conegut que la motivació constitueix una molt clara ajuda per a l'adquisició d'una llengua nova i aquesta, la motivació, moltes vegades ens ve de fora. Aquest és el cas de Farid, un noi que, després d'un any d'haver arribat, progressa espectacularment perquè, segons ens diu ell mateix «si volia jugar a futbol i entendre els del meu equip, havia d'aprendre català».²⁰ En aquest context s'actua de forma immediata i total l'interès per la conversa, per la interacció amb l'altre, la negociació del significat, factors tots ells essencials per l'adquisició d'una L2. En l'àmbit de l'escola, aquesta funció la poden desenvolupar els companys de classe dels alumnes nouvinguts, que poden ser els seus professors, els seus altres professors.

Dibuixades amb rigor les directrius d'un projecte tan ambiciós i generós com el d'aquesta obra en deu volums, l'equip de treball, magistralment coordinat, s'endinsa en la descripció de les gramàtiques de diverses llengües que compara sistemàticament amb la del català. Aquesta és la forma d'intentar —i ho aconse-

18. La planificació ha de tenir en compte, per a cada unitat didàctica, els objectius comunicatius perseguits, els exponents lingüístics necessaris per portar-los a terme, els tipus d'activitat més adequats, els procediments emprats i el material confeccionat per a cada nivell de competència en la L2. Jordi Farrés inclou, com exemple, algunes propostes de seqüenciació per desenvolupar la capacitat de comunicació oral (Jordi FARRÉS, *op. cit.*, ps. 115-118) i la mostra d'un treball dins l'aula dedicada a la lectura d'un text (Jordi FARRÉS, *op. cit.*, ps. 121-122). Tot i que s'ha demostrat sobrerament que el procés d'adquisició d'una segona llengua segueix un itinerari sistemàtic a través de quatre nivells de la llengua —en aquest ordre, del nivell pragmàtic, fonètic, lèxic i morfosintàctic—, les propostes aportades per Jordi Farrés (2002) mostren que «l'acció didàctica ha de promoure situacions d'ensenyament-aprenentatge que possibilitin, de manera simultània, el desenvolupament d'aquests nivells» (Jordi FARRÉS, *op. cit.*, p. 105).

19. El canvi en el concepte de professor implica que l'ensenyant s'ha d'adaptar a l'assaig de l'alumne per comunicar-se en la L2, el que implica accions com usar diferents estratègies per compensar les manques de les possibilitats comunicatives de l'aprenent Algunes de les estratègies dels professors són l'ús d'un ritme més lent del discurs, ús de la llengua gestual, la repetició de gestos —sense canviar de to de veu i amb la màxima naturalitat—, incorporar pauses en el missatge a fi i efecte de donar temps de decodificació a l'alumne, tenir especial cura en la pronúncia —claretat, èmfasi, entre d'altres—, tria de lèxic que facilita la comprensió del missatge —hiperònims, noms freqüents, per exemple—, estructures gramaticals simples, etc. El professor, d'altra banda, ha d'intentar dinamitzar l'expressió dels alumnes —bé esperant el temps que necessiti l'alumne per comunicar-se, bé anticipant el tema i vocabulari previst per una sessió concreta, el que afavorirà les seves possibilitats comunicatives—, i corregir les intervencions dels aprenents de forma subtil.

20. Extret de J. FARRÉS 1998, *Normalització lingüística d'alumnes magribins d'incorporació tardana* (llicència d'estudis any 1996/1997), Barcelona, Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya a, 1998 (accessible per internet a: www.xtec.es/sqfp/licencies/199798/llista.htm).

gueixen amb escriu— «proporcionar als mestres i als professors que han d'ensenyar català als nostres immigrants una eina que serveixi per apropar-se una mica a la llengua que parlen els seus alumnes» (*Introducció de Llengua i immigració, 2002, p. I*).

Els nou volums on es descriuen les llengües de la immigració a l'escola catalana —l'àrab, el xinès, el soninké i el mandinga, el berber, el fula i el wòlof, el panjabi, el romanès, l'ucraïnès i el tagal— comparteixen la mateixa estructura, en sis parts.

A la primera, s'identifica la llengua mitjançant la informació al voltant d'on es parla, quanta gent la parla, quina és la seva situació sociolingüística, quines són les seves variants dialectals, quin el seu alfabet i quines, les seves principals característiques gramaticals. A la segona part es proposen algunes qüestions fonològiques, fonètiques, morfològiques, sintàctiques i lèxiques de l'estructura gramatical de la llengua estudiada, amb especial atenció a aquelles que mostren divergències respecte al català, ja que aquestes poden explicar alguns dels errors detectats en la Interllengua de l'aprenent. A la tercera part es presenta un ric corpus dels errors recollits, vinculats amb referències i exemples de l'apartat on es descriu la qüestió que explica l'error.²¹ La quarta part, sense pretendre ser exhaustiva, és un breu vocabulari de la llengua descrita amb la paraula corresponent en català. A la cinquena part, comptem amb una bibliografia assequible i diverses pàgines web; i, per acabar, a la sisena part, hi trobem uns apèndixs que inclouen el quadre d'alfabet fonètic internacional, el dels sons en català i un mapa lingüístic de la llengua descrita en el volum.

5. *Conclusió*

«cal que la societat d'acollida tingui algun coneixement de la cultura dels qui arriben. I la cultura, entre d'altres coses, inclou la llengua»

(*Introducció, Llengua i immigració, p. i*)

«Només quan ens acceptem i ens sentim acceptats som capaços d'acceptar els altres»

(*Introducció, Llengua i immigració, p. ii*)

D'això, de tot això tracten els deu volums presentats aquí. Diferents autors amb objectius diversos, en funció de la matèria tractada, units en un propòsit comú i amb un criteri coherent i uniforme.

21. Cal tenir en compte, però, que en alguns casos els errors dels aprenents no pertanyen als primers estadis del procés d'adquisició, el que significa que és possible que, en les dades amb què comptem, no apareguin errors que, malgrat que existien en etapes del procés anteriors, ja han desaparegut de les interllengües de l'etapa del procés amb què comptem.

L'obra no pretén donar solucions ni material didàctic per a problemes concrets. Des de la lingüística comparada,²² només, i no és poca cosa, es proposa identificar diferències entre el català i cada una de les onze llengües descrites, que són les que dibuixen el mapa lingüístic de la nova escola del país.

S'assoleix plenament el repte proposat d'ajudar a l'ensenyament a tenir una idea general del funcionament de la gramàtica d'aquestes noves llengües, fet que els ha de permetre valorar i entendre les dificultats i els progressos dels aprenents, quin és l'origen dels errors i els problemes, les dificultats, els entrebancs amb què sens dubte es troben diàriament. I això els ha d'engrescar a buscar estratègies didàctiques adequades per sortejar o minimitzar les dificultats previsibles.

No podem acabar sense reconèixer una altra de les virtuts de l'obra: ens ensenya a dir «bon dia» i «gràcies» en la llengua dels alumnes, cosa que, a part de ser un acte de bona educació, podria ajudar els nou arribats a no avergonyir-se de la seva pròpia llengua, a reduir-los el sentiment d'inferioritat tan contraproductiu quan es tracta de l'adquisició de noves llengües. Com que d'això, ja en sabem, ens cal actuar d'acord amb la idea que «un procés d'integració no pot anar desvinculat del coneixement mutu» (*Introducció, Llengua i immigració*, p. ii)

LOURDES GÜELL

22. Des de la consciència clara que en l'adquisició / aprenentatge de segones llengües són molts els factors que intervenen, que els errors de les Interllengües no provenen només de la llengua materna dels aprenents, els autors defensen la gramàtica comparada en la mesura que hi ha errors que s'entenen millor si es contrasta la gramàtica del català amb la de la llengua materna de l'alumne.

RESSENYES INDIVIDUALS

FERRANDO FRANCÉS, Antoni i NICOLÁS AMORÓS, Miquel: *Història de la llengua catalana*, Barcelona, Editorial Pòrtic / Editorial UOC, 2005 («Àgora. Biblioteca oberta», núm. 20)

Els doctors Antoni Ferrando i Miquel Nicolás, de la Universitat de València, han publicat recentment una nova versió, molt ampliada i millorada, del seu anterior manual d'història de la llengua catalana que està cridat a ser una referència bibliogràfica indispensable en la matèria citada. En efecte, després de publicar l'únic compendi que abastava tota la història de la nostra llengua des de l'alta edat mitjana fins la Transició (*Panorama d'història de la llengua catalana*, València, Tàndem, 1993) i adaptar-lo a la docència no presencial per a la Universitat Oberta de Catalunya, els autors han refós i actualitzat en profunditat aquest treball. El resultat és una impressionant obra que segueix tot el recorregut de la llengua catalana i la comunitat humana que n'és usuària durant els dotze segles compresos entre el principi del IX, l'època en què nasqué la consciència que existia una nova realitat lingüística sorgida del llatí, i l'any 2005, marcat pel procés de discussió de la reforma de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya.

Cal dir d'entrada que no és fàcil comentar un manual dedicat a la història social d'una llengua: la gran quantitat de dades que s'hi tracten, la complexitat de les relacions sobre les quals s'ha de donar compte i les interpretacions historiogràfiques que cal ponderar fan que tota recensió d'una obra d'aquestes característiques sigui necessàriament parcial i incompleta. Per aquesta raó, el primer que s'ha de reconèixer a Antoni Ferrando i Miquel Nicolás és l'enorme esforç realitzat en l'elaboració d'aquest treball de sistematització i síntesi que, alhora, aconsegueix fer assequible al lector mitjà un ingent volum de dades sobre la diacronia de la llengua catalana. A més, cal destacar que estem davant de l'únic manual que abasta la història de tota la comunitat lingüística catalana des de la seva formació fins als nostres dies amb tota la informació posada al dia, la qual cosa dóna a aquest treball una innegable preeminència per damunt d'altres obres semblants. Qualsevol comentari, doncs, que es pugui fer sobre aquest llibre, inclosos els nostres, no pot negar-li cap dels mèrits que acabem de dir.

Ferrando i Nicolás han bastit el volum que comentem a partir de la consideració sociològica que la història d'una llengua és, per damunt de tot, la història

del collectiu humà que la fa servir i que, alhora, es caracteritza per usar-la, atès que la funció dels idiomes és tant comunicativa com simbòlica. Aquesta és la raó per la qual la història del català que comentarem suarà no s'inicia amb l'arribada dels romans o la descripció de les poblacions preromanes a l'actual àrea lingüística, a diferència d'altres obres semblants, sinó amb l'exposició de les causes que expliquen la transformació del llatí parlat al territori que constituirà la futura frontera meridional de l'Imperi carolingi en el romanç català. Malgrat que els autors són conscients que el conflicte lingüístic que arrossega la comunitat catalanoparlant des de fa 500 anys és la causa que explica la feble o fragmentada consciència lingüística de la majoria dels seus habitants, Ferrando i Nicolàs han volgut superar aquesta limitació fent una història global de tots els territoris de la llengua catalana, sobretot la dels tres més poblats i extensos, un aspecte en el qual reïen de manera prou satisfactòria.

Els autors han estructurat l'obra partint de la premissa metodològica que la història de la llengua és un punt de trobada entre diverses disciplines —la història general, la sociologia i la lingüística, principalment— de les quals pren mètodes i conceptes. La interdisciplinarietat esmentada es materialitza en cada un dels capítols del llibre a través de la presència, normalment diferenciada, de tres grans eixos: la descripció dels usos sociolingüístics (sobretot els formals), les idees sobre la llengua (tant les actituds com la reflexió metalingüística) i les formes o estructures lingüístiques pròpies de cada època. Aquesta macroestructura, que dóna unitat i coherència a l'obra, és el resultat d'aplicar les tesis defensades per Miquel Nicolàs a *La història de la llengua catalana. La construcció d'un discurs* (1998), una de les poques reflexions teòriques de què disposa la història de la llengua catalana des del punt de vista epistemològic i fins avui la més elaborada. Amb tot, els autors es permeten algunes llicències a l'hora d'aplicar la configuració citada, malgrat que els tres eixos citats mai no són absents del tot en cap apartat. Així, en els capítols dedicats a la història del català des de l'època carolíngia fins al Compromís de Casp els usos socials i la consciència lingüística són tractats conjuntament, mentre que en els tres capítols adreçats al segle xx no es fa esment ni de l'evolució de les formes lingüístiques ni dels estudis sobre la llengua en aquesta centúria, temes que es reserven per a l'últim dels capítols (XIIè). Una molt bona síntesi del marc historicocultural de cada període i una taula cronològica amb els principals fets històrics i lingüísticoculturals que el caracteritzen encapçalen i clouen, respectivament, cada capítol de l'obra, als quals cal afegir una bibliografia específica que se situa al final del llibre, precedint les obres de referència generals.

Des del punt de vista metodològic, un altre aspecte fonamental de la macroestructura de la *Història de la llengua catalana* de Ferrando i Nicolàs són els criteris que justifiquen la separació dels períodes tractats i, per tant, cadascun dels capítols de l'obra. En aquest sentit, els autors han volgut prendre com a punt de referència els factors històrics que hagin afectat el conjunt de la comunitat lingüística o una part significativa i, a la vegada, donar més importància a l'època

contemporània que no a les anteriors, ja que se'n disposa de més informació i són més acostades al lector. Com a resultat, i a excepció del primer capítol, que constitueix la introducció teòrica i metodològica de l'obra, el manual es configura al voltant d'onze apartats: un dedicat al català preliterari i la seva formació (*De l'ocupació franca a la derrota de Muret*), dos a la resta de l'Edat Mitjana (*De la derrota de Muret al Compromís de Casp* i d'aquest a la derrota de les Germanies), dos a l'època dels Àustries hispànics (*De les Germanies a l'expulsió dels moriscos* i d'ací a l'annexió castellana de la Corona d'Aragó), dos als segles XVIII i XIX, respectivament, i quatre al XX, dels quals tres, com ja hem dit, se centren en el marc historicocultural, els usos lingüístics i les actituds enfront de la llengua, mentre que l'últim capítol es dedica a l'evolució de les formes i els models lingüístics d'aquest segle i el procés de codificació del català. A més, cal destacar que els títols de la majoria dels apartats intenten sintetitzar tant la situació social de la llengua en el període tractat com els fets històrics que el delimiten. Vegem, per exemple, l'encapçalament del quart capítol: *La plenitud cultural i política. Del Compromís de Casp (1412) a la derrota de les Germanies (1523)*.

A continuació comentarem el contingut de cadascun dels capítols de l'obra i en destacarem i valorarem els aspectes que ens han semblat més rellevants, tot deixant per al final l'estimació global. Tal com hem avançat, el primer capítol —*Conceptes, objectius i mètodes de la història de la llengua*— constitueix la introducció teòrica de l'obra que justifica la metodologia emprada posteriorment en tractar la història del català. Fonamentalment, els autors hi proposen una definició científica de la història de la llengua, els fets que ha d'estudiar, els objectius que ha d'assolir i els reptes de tipus teòric que planteja aquesta disciplina. Pel que fa al primer aspecte, els autors estableixen una distinció terminològica, al nostre entendre poc viable, entre Història de la llengua (la descripció dels fets, escrit amb majúscula) i història de la llengua (la consciència sobre el passat expressada en forma de discurs, escrit en minúscula). Així mateix, Ferrando i Nicolás restringeixen notablement el concepte d'historiografia, ja que només la conceben com l'estudi de l'evolució del pensament històric generat al llarg del temps (o, en altres mots, la història de la història), mentre que no tenen en compte altres camps que aquesta disciplina ha abastat tradicionalment. S'hi troba a faltar, a més, una menció a les diverses definicions d'història de la llengua proposades pels estudiosos en els darrers segles. Pel que fa als objectius i als objectes d'estudi d'aquesta ciència, Ferrando i Nicolás se centren fonamentalment en la descripció dels últims que, tal com hem dit, constitueixen els eixos que vertebraven el manual: els usos, les formes i la consciència lingüístiques, així com la complexa relació dialèctica que mantenen aquests tres elements entre si. Els autors també fan seva la definició de llengua proposada per Coseriu i aporten algunes reflexions sobre el paper del temps i l'espai en la història. A continuació, Ferrando i Nicolás, en parlar dels reptes que planteja l'estudi històric d'una llengua, defensen la necessitat d'entendre aquesta disciplina com un camp de coneixement plural on s'interseccionin tant la història general, la sociologia i la lingüística com les ciències mixtes que en

deriven (sociolingüística, lingüística històrica i història social, entre d'altres). Finalment, també es comenta la terminologia científica que ha generat la perspectiva interna (l'evolució del codi) o externa (la relació històrica entre llengua i societat) en l'estudi de la història de la llengua. Unes interessants i punyents reflexions sobre les implicacions filosòfiques i ètiques de l'estudi de la diacronia i sobre la utilitat dels coneixements que aquesta disciplina pot aportar a la societat i a la ciència clouen aquest capítol. La voluntat —i la necessitat— de justificar i definir teòricament la història de la llengua és, doncs, la característica principal d'aquest capítol, per la qual cosa cal valorar l'esforç de síntesi fet pel autor en aquest apartat que, tanmateix, podria haver estat major si s'hagués prescindit d'alguns aspectes, com les referències al temps i l'espai en la història o diverses disquisicions conceptuals sobre la història i la historiografia lingüístiques, que no aporten necessàriament més claredat a l'exposició.

El segon capítol —*Emancipació política i formació del romanç català. De l'ocupació franca de Barcelona (801) a la derrota de Muret (1213)*— és el primer dels apartats dedicats pròpiament a la història del català. Malgrat el títol, els autors no se centren únicament en l'etapa que va de l'aparició del català a l'aparició dels primers textos, sinó que també dediquen la seva atenció al procés de formació del català després de l'ensulsiada de l'Imperi romà d'Occident. Per aquest motiu, i tal com es pot comprovar consultant l'apèndix final, en parlar del marc historicocultural i l'evolució de les formes lingüístiques l'exposició sovint s'endarrerix fins al segle v (amb diverses referències, fins i tot, a les llengües de substrat i al procés de romanització), mentre que en tractar dels usos i la consciència lingüístics es limiten a l'etapa posterior a la conquesta carolíngia. Així mateix, Ferrando i Nicolás tenen en compte no només els factors que modificaren el llatí parlat a la Catalunya Vella, sinó també la situació lingüística de les altres futures terres de parla catalana. Aquest capítol també es caracteritza per la manca d'un apartat específic sobre la consciència lingüística, cosa que és habitual en la resta de períodes tractats al manual, tot i que això no implica que els autors se n'oblidin ja que en parlen dins els usos socials. Formalment, doncs, aquest capítol és un dels més singulars de tota l'obra perquè s'aparta en diversos aspectes de l'estructura general. La complexitat de la història lingüística d'aquesta època, encara no prou coneguda amb detall, i el fet que no és fàcil començar a parlar dels inicis d'una llengua sense referir-se a la situació prèvia justificarien l'excepcionalitat citada. Potser hauria estat recomanable, doncs, dividir el capítol en dues seccions diferenciades —l'una centrada en l'època que va de la romanització a l'aparició dels romanços i l'altra, de la *Renovatio* carolíngia fins l'accés del català a l'escriptura— a fi d'evitar alguns salts cronològics i temàtics. A pesar que no se citen amb l'assiduitat que caldria, el capítol és una excel·lent síntesi dels estudis que Sanchis Guarner, Coromines, Bastardas i altres notables filòlegs han dedicat a aquesta època, amb tots els avantatges i inconvenients que comporta unificar treballs a vegades força dispersos. A banda d'aquestes característiques generals, un dels aspectes que més crida l'atenció en el segon capítol són les referències als orígens comuns del català i

l'occità durant l'alta edat mitjana, un sistema lingüístic que, segons els autors, s'hauria trencat a partir del tall que comportà la derrota de Muret. Tot i que les dues llengües es contraposen formalment en diverses ocasions, les afirmacions sobre el fet que el català va aparèixer dins el mateix «diasistema» que la llengua d'oc o que formà part del «món occitànic» semblen indicar que els autors fan seves o adapten les idees de Pèire Bec i altres autors sobre l'occitanoromànic. Les antigues mostres de consciència lingüística comuna i la freqüent identificació entre ambdues llengües per part dels forasters durant l'època medieval semblen explicar aquesta concepció, malgrat que els autors no citen en cap moment els arguments o teories en què es fonamenten. En aquest sentit, i deixant de banda la discussió sobre la versemblança d'aquesta tesi, creiem que a l'hora de proposar una idea d'aquesta magnitud, que trenca amb bona part de la historiografia lingüística moderna del català, Ferrando i Nicolás haurien d'haver justificat adequadament les seves afirmacions si no volien corre el risc de caure en polèmiques inútils o evitar possibles interpretacions esbiaixades. Un altre aspecte remarcable del capítol és la indefinició sobre el moment en què cal considerar que apareixen les llengües romàniques i la nomenclatura de les etapes que transcorren des del llatí parlat fins el català baixmedieval. Malgrat que aquest és un problema generalitzat dins la romanística, on conviuen diferents interpretacions sobre el complex i mal conegut procés d'aparició dels romanços, els autors no n'informen al lector i intenten conciliar diferents punts de vista sobre la qüestió no sempre coincidents. Per acabar, és de lamentar que els editors hagin comès molts errors de transcripció fonètica en la secció dedicada a l'evolució dels mots, cosa que, en canvi, no succeeix en la resta de capítols.

El tercer capítol —*Expansió territorial i assentament de la consciència idiomàtica. De Muret (1213) al compromís de Casp (1412)*— està dedicat a una de les èpoques més importants de la història de la llengua catalana. Com és sabut, al llarg dels segles XIII i XIV el català coneix, per una banda, una gran expansió territorial, paral·lela a la política i militar de la Corona d'Aragó, que prefigura a grans trets l'actual àrea lingüística; per altra banda, augmenta notablement l'ús de la nostra llengua en els àmbits formals, monopolitzats anteriorment pel llatí, gràcies, entre altres factors, a la creació d'un model lingüístic apte per a les noves funcions. Ambdós processos són, al seu torn, una conseqüència de la reorientació de l'expansió política i econòmica a què es veié obligada la Corona catalanoaragonesa després de la derrota de Muret, cosa que implicà la desvinculació dels afers occitans i un expandiment del regne pel sud i la Mediterrània. Ferrando i Nicolás ressegueixen els processos citats de manera detallada tot i prioritzar l'expansió de la llengua i el desenvolupament d'una nova consciència lingüística, la qual, segons els autors, es caracteritza per l'emancipació definitiva del català respecte l'occità. Així, i pel que fa al creixement territorial de la llengua, segueixen minuciosament en un apartat *ad hoc* els condicionaments històrics que expliquen les conquestes de cada nou territori i les conseqüències demolingüístiques que comporten, aspecte en el qual tenen sempre en compte les darreres investigacions sobre aquest

camp com, per exemple, les d'Enric Guinot i Brauli Montoya. En el casos en què l'expansió territorial no implicà l'assentament de colons catalanoparlants, com és el cas de Sicília, Atenes i gran part de Sardenya, Ferrando i Nicolás aporten valuoses dades sobre el paper social que assolí el català en aquells territoris, tot i que no es presta gaire atenció als catalanismes que hi restaren. Un altre dels aspectes més remarcables d'aquest capítol és el tractament de la consciència lingüística del període. Així, i seguint amb la tesi exposada en el capítol anterior, Ferrando i Nicolás il·lustren el progressiu distanciament entre català i occità durant el XIII a partir de diferents testimonis, com, per exemple, la comparació entre la consciència lingüística expressada per Ramon Vidal de Besalú i Jofre de Foixà en els respectius tractats poètics. A més, els autors dediquen la seva atenció a resseguir l'aparició dels noms distintius dels romanç català, tant els generals (*català* o *catalanesc*), com els privatis d'una part del domini, entre els quals cal destacar la primera menció al *valencianesc* fins ara coneguda, que apareix en un procés judicial menorquí de mitjan segle XIV. Pel que fa als models de llengua i l'evolució lingüística, Ferrando i Nicolás se centren sobretot en el paper de les institucions i dels escriptors en la conformació i desenvolupament del registre culte català, el més unitari i precoç que coneix la història lingüística europea medieval. També es destaquen en aquest capítol els contactes del català amb altres llengües. Al nostre entendre, caldria revisar algun punt d'aquesta darrera part com, per exemple, el fet que *algaravia* no és el nom que els moriscos donaven a aquesta llengua semítica sinó els cristians (és una deformació de *al-ʿarabiyya*, «llengua àrab») i matisar afirmacions com «el problema morisc només es liquidà amb la seva expulsió», que poden originar interpretacions no desitjades. Els autors també són contundents a l'hora de negar l'existència del *qatalanit* o judeocatalà, una varietat del català medieval mal coneguda. Així mateix, també s'exposen en aquest capítol les hipòtesis existents sobre la formació dels dos grans blocs dialectals del català, unes teories que potser haurien tingut més cabuda en la secció anterior tot i que la majoria han quedat ja obsoletes.

El quart capítol —*La plenitud cultural i política. Del compromís de Casp (1412) a la derrota de les Germanies (1523)*— és dedicat a l'època en què el català va poder desenvolupar al màxim les seves possibilitats, malgrat que ja s'hi congruessin alguns símptomes preocupants per al futur de la llengua. Estem davant, doncs, d'un dels períodes més paradoxals de la història de la llengua catalana i el darrer en què la comunitat catalanoparlant va viure sense conflictes lingüístics amenaçadors. Així, al costat de la màxima expansió política, cultural i territorial que ha conegut el català, la nova dinastia regnant dels Trastàmara crearà les condicions que duren a la futura defecció lingüística de les elits catalanoparlants, iniciada ja al final del XV, i deixaran la llengua sense el necessari mecenatge polític que, cada vegada més, requerien els nous temps. Amb tot, cal reconèixer que aquest procés no s'hagués culminat sense la unió dinàstica entre les corones castellana i aragonesa i la consegüent desaparició de la cort pròpia, per la qual cosa cal distingir entre l'època anterior i posterior a Ferran I, *el Catòlic*. Paral·lelament, i pel que

fa a l'evolució de la consciència lingüística, la situació es podria resumir en l'encapçalament d'un dels subapartats del capítol: *de l'orgull lingüístic al complex d'inferioritat*. En efecte, el català del segle xv, malgrat la seva vitalitat etnolingüística, passarà en poques dècades de ser considerat com una llengua al mateix nivell que la resta dels grans idiomes europeus —que coneix, a més, la seva edat d'or literària— a la manifestació de símptomes preocupants de desorientació entre els propis parlants cultes, unes vacil·lacions que es concreten en la consolidació de la fragmentació onomàstica de la llengua i en els inicis del llemosinisme, malgrat que la consciència d'unitat lingüística és encara ben viva. Ferrando i Nicolás ressegueixen fil per randa aquests processos paral·lels i ens n'ofereixen múltiples dades i aproximacions que ajuden el lector a copsar adequadament l'enorme complexitat sociolingüística de l'època. Els autors, a més, i tal com es podia preveure, dediquen també una especial atenció a la literatura catalana del cinc-cents i ens n'ofereixen una acurada aproximació sociològica que recomanem especialment. Una altra característica remarcable d'aquest capítol és el relleu que es dona als aspectes relacionats amb el País Valencià, un fet previsible si tenim en compte que aquest territori fou el motor de la comunitat lingüística catalana durant el període estudiat, tot i que això potser no justificaria la gran atenció dedicada a establir la hipotètica autoria valenciana d'obres anònimes de l'època com *Curial e Güelfa*. Pel que fa a l'evolució de les formes i els models lingüístics, els autors se centren en diverses qüestions, com ara la ràpida evolució de la llengua al xv, la incipient *questione della lingua* aplicada al català —que no tingué continuïtat—, el paper dels impressors en la modernització de la llengua escrita, l'occidentalització del lèxic català i la creixent influència del castellà i l'aragonès. En aquest sentit, les referències a l'influx d'aquestes dues llengües sobre el català no sempre són fàcils de discriminar, atès que l'aragonès estava en un avançat procés d'absorció per part del castellà a l'època. Així mateix, no tots els fenòmens de canvi lingüístic citats al capítol es van originar al xv, per la qual cosa potser s'hauria d'haver especificat quins processos s'acompleixen o inicien en la centúria esmentada.

Els cinquè i sisè capítols que segueixen a continuació estan dedicats als primers dos segles de l'edat moderna, coincidents amb el regnat de la dinastia dels Àustries hispànics, una època de profundes transformacions polítiques, socials i culturals que deixen enrere l'universalisme medieval i situen Europa en el procés de construcció dels estats moderns. Una de les conseqüències dels canvis esmentats fou l'ascensió de les llengües de les puixants monarquies absolutes, que foren convenientment promogudes, conreades i fixades sota el patrocini reial a fi de vehicular i identificar les construccions polítiques naixents. El català, però, no participà d'aquest procés perquè la llengua de la nova monarquia hispànica dels Àustries, en què s'integrà la Corona d'Aragó, fou el castellà, amb la qual cosa s'inicia la primera fase del procés de substitució lingüística que encara pateix la comunitat catalanoparlant.

Tal com remarquen adequadament els autors en el cinquè capítol —*La crisi identitària en la nova conjuntura imperial. De la derrota de les Germanies (1523)*

a l'*expulsió dels moriscos (1610)*—, el factor desencadenant de la progressiva marginalització del català, ultra els fets esdevinguts a finals del xv, fou la subsidiaritat política, econòmica, demogràfica i cultural que tindran els territoris catalano-aragonesos a partir del xvi en el context de la nova monarquia, de la qual Castella esdevé el nucli rector *de facto*. A més, el gruix de les elits autòctones, especialment l'aristocràcia, decidirà ben aviat de col·laborar en els projectes reials a fi de mantenir i augmentar els seus privilegis. Tampoc no es pot menystenir en aquest procés les repercussions de la dura repressió que patí la rica burgesia valenciana per la revolta de les Germanies. Aquest grup social, molt perseguit ja per la Inquisició, era l'única classe social que podia contrarestar l'opció lingüística triomfant dels monarques i l'aristocràcia. La seva derrota, doncs, explica la primerenca castellanització del País Valencià. En conseqüència, i malgrat que el català no és prohibit en cap moment i continua essent l'única llengua que coneix i utilitza la immensa majoria de la població (incloses les institucions forals), el castellà anà penetrant progressivament en les funcions i àmbits més formals a través de les institucions reials introduïdes a la Corona d'Aragó. Per aquest motiu, un dels fenòmens que més es detalla en el capítol cinquè són els mitjans de castellanització dels països de llengua catalana i, especialment, els efectes d'aquesta política en els usos lingüístics de les classes dirigents, una qüestió fonamental de la història de la llengua catalana que Ferrando i Nicolás remarquen encertadament, malgrat la complexitat del tema i l'exposició. Una altra de les conseqüències de la manca de promoció culta del català en aquesta època és la davallada quantitativa i qualitativa de la literatura catalana, procés que els autors analitzen acuradament i detallada des del punt de vista cultural, literari i sociològic tenint en compte la nova situació creada per la difusió de la impremta. Com era d'esperar, la crisi que afecta la comunitat de llengua catalana també incidirà profundament en la consciència lingüística de les classes cultivades, amb la qual cosa s'accentuarà la diversitat onomàstica de la llengua i l'afebliment dels vincles entre els territoris catalanoparlants que ja despuntaven al final del xv. A més, caldrà afegir ara a aquests símptomes una progressiva desconfiança vers les qualitats i les possibilitats del català —originada per la manca de fixació i promoció de la llengua per part de les noves classes dirigents— i l'augment dels prejudicis interdialectals. Les apologies de la llengua, un gènere desconegut fins aleshores, són el millor exponent d'aquesta desorientació i crisi de confiança, que Ferrando i Nicolás interpreten principalment a partir de les tesis de Vicent Pitarch. Pel que fa a l'evolució lingüística, es destaca la creixent dialectalització i les interferències exògenes que pateix el català.

Com era de preveure, el sisè capítol —*Dependència, transculturació i revolta. De l'expulsió dels moriscos (1610) a l'annexió castellana de la Corona d'Aragó (1715)*— és la continuació del procés exposat anteriorment. Per aquesta raó, els autors han intentat evitar tant com ha estat possible les repeticions, tot i que no sempre ho aconsegueixin. L'exemple més destacat d'aquest esforç és la menor atenció que es destina a la literatura i l'augment de l'espai dedicat al seguiment de

la consciència lingüística. Així, per una banda, es remarca que l'escassa literatura catalana del XVII continuava plebeïtzant-se i supeditant-se als models castellans, considerats ara com un exemple de modernitat en contraposició a l'antigor amb què s'associava la tradició autòctona. La consciència lingüística del període, per altra banda, evidencia l'aprofundiment en el procés de disgregació iniciat anteriorment i l'augment de les mostres d'inseguretat o rebuig respecte a la llengua. Així, trobem ja en aquest segle algunes formulacions precessionistes en autors de la perifèria del domini, entre les quals destaquem les del jurista valencià Mateu i Sanç, un precoç i punyent exemple de la relació existent entre els atacs a la unitat de la llengua i les posicions polítiques castellanitzants. Pel que fa a la consciència, també es mostren els dubtes dels lletraferits sobre el català, llengua que consideraven un instrument en procés de fragmentació i ruralització. Una de les conseqüències més palpables de l'extensió d'aquests prejudicis és l'augment del nombre d'apologies del català, que Ferrando i Nicolás ressenyen detalladament tot destacant les més coherents i sinceres. Una altra interessant mostra de la consideracions socials sobre la llengua que comenten els autors és la polèmica entre partidaris i contraris a l'ús del català en la predicació, un debat que permet resseguir les tesis d'un i altre bàndol i l'atemporalitat d'alguns dels arguments adduïts. Pel que fa a la situació política, Ferrando i Nicolás presten gran atenció a la Guerra dels Segadors, fet que es considerat com la reacció més destacable contra la castellanització en el XVII, i les seves conseqüències sociolingüístiques. Amb tot, la cessió de la Catalunya del Nord no hi té l'espai que mereixeria; fins i tot, caldria esmenar-hi la menció a Llívia, ja que no és exacta. Així mateix, els autors també destaquen que la revifada econòmica de finals de segle fou una de les causes que explica la futura opció de la majoria dels catalanoparlants vers l'arxiduc Carles en la Guerra de Successió. En aquest sentit, els autors fan seva una tesi defensada per molts historiadors (com, per exemple, Ernest Lluch) coneguda amb el nom de neoforalisme. A més, Ferrando i Nicolás també qüestionen les idees que mantenen que el projecte polític dels Borbons era de caire modernitzador mentre que la causa austriacista representaria una opció medievalitzant. Els autors, doncs, prenen clarament partit per unes determinades interpretacions històriques que, malgrat ser discutibles i potser no del tot pertinents en un manual com aquest, són d'una innegable transcendència en el debat polític actual. Un altre aspecte històric relacionat directament amb la situació de la llengua comentat al llibre són les conseqüències demogràfiques dels conflictes d'aquest segle, entre els quals es destaca especialment l'expulsió dels moriscos. Tal com remarquen adequadament els autors, durant aquest període, i com a conseqüència de diversos processos de despoblació i repoblació, la frontera de la llengua catalana experimentarà una sèrie de retrocessos al País Valencià i la Franja de Ponent. La conseqüència més important d'aquests canvis és la configuració de l'actual límit lingüístic del català en aquells territoris. Per acabar, el fet més destacat en la secció dedicada a l'evolució de les formes lingüístiques és el ràpid distanciament del dialecte central respecte a la resta de parlars catalans, un fet que els autors exemplifiquen a partir de la con-

frontació dels canvis lingüístics més importants que experimenta la llengua en les tres grans regions del domini.

El setè capítol —*Proscripció pública i privadesa dinàmica. De l'annexió de la Corona d'Aragó (1715) al triomf dels liberals espanyols (1833)*— està dedicat al darrer període de l'Antic Règim a casa nostra, una època que coincideix amb la primera persecució oficial de la llengua catalana per part de l'absolutisme borbònic triomfant a les monarquies espanyola i francesa. La Guerra de Successió i les conseqüències que en deriven (centralització administrativa, econòmica i lingüísticocultural) és, doncs, un dels fenòmens estudiats amb profunditat pels autors en aquest capítol. Així, Ferrando i Nicolás destaquen la desmembració i supressió forçada de l'antiga Corona d'Aragó i tot el seguit de disposicions uniformadores aplicades per la monarquia a fi d'aconseguir els seus objectius, política que s'accentuà amb el despotisme il·lustrat de Carles III. Com a resultat, el català del vuit-cents únicament conixerà un ús i conreu normalitzats a la Menorca britànica i l'Andorra independent, territoris als quals, però, no es dedica gaire atenció, ja que els autors se centren en la resta de la comunitat lingüística. També hi tracten amb precisió la revifada econòmica i demogràfica del XVIII i els orígens i les conseqüències de la Revolució francesa arreu d'Europa, especialment dels nous conceptes de nació i llengua que en sorgeixen, profundament imbricats i interdependents. El capítol finalitza amb el comentari del regnat absolutista de Ferran VII, pres com a límit de l'època estudiada malgrat que es reconegui que les guerres napoleòniques són l'inici del desmantellament de l'Antic Règim a Espanya i el començament d'una nova era dominada pel liberals. Com a resultat de la situació política adversa citada, Ferrando i Nicolás adverteixen que l'estudi dels usos lingüístics d'aquesta època implica resseguir els avenços del procés de castellanització (o francesització) social i enumerar els àmbits formals que el català va perdre, tot i que subratllen adequadament el monolingüisme generalitzat de la majoria de la població i els usos tradicionals que la llengua mantenia. Per aquesta raó, un dels aspectes a què presten més atenció, amb alguna irregularitat, és el comportament lingüístic de les classes dominants, tant de les velles (l'aristocràcia) com de les emergents (la burgesia), així com els usos cultes que en deriven. En aquest sentit, es ressegueix la castellanització pràcticament total de la producció cultural dels il·lustrats espanyols, que eren en bona part catalanoparlants, i la ràpida introducció d'aquella llengua en la vida de les institucions públiques regides per la burgesia. Amb tot, i malgrat la seva rellevància, els autors precisen encertadament que la cultura d'aquestes classes era clarament minoritària socialment i vista amb desconfiança o recel per unes classes populars monolingües en català i aferrades a la tradició. L'Església catòlica, per altra banda, jugava intel·ligentment la carta del català a fi de mantenir el seu control sobre la massa de la població i influir en el conjunt de la societat, malgrat que les altes jerarquies eclesiàstiques col·laboressin obertament amb la política del règim borbònic. La resta del panorama lingüístic d'aquest segle és dedicat a la descripció de les ideologies lingüístiques, les mostres d'interès pel català i l'evolució de l'idioma i el models de llengua. Pel que fa a les

ideologies, Ferrando i Nicolás tornen a destacar-se per l'estudi de les apologies de la llengua, que al XVIII solen incloure ja propostes de codificació, i l'estat de la consciència lingüística que, tot i continuar afeblint-se i disgregant-se, continuava donant mostres de mantenir el sentiment d'unitat, especialment entre els erudits i sovint dins la ideologia llemosinista. Els autors vuitcentistes que s'interessaren per la llengua, però, no s'allunyaren de la ideologia diglòssica imperant a l'època, car la majoria dels estudis lingüístics sobre el català que produïren solen ser gramàtiques o diccionaris destinats a facilitar l'aprenentatge del castellà o responen a l'interès arqueològic pel passat característic dels il·lustrats. D'entre els autors citats, Ferrando i Nicolás valoren especialment la gramàtica i apologia de J. Pau Ballot, a causa de la influència que tingué durant el segle XIX, i destaquen la fecunda però irregular producció de Carles Ros. El capítol es clou amb una breu caracterització de les tendències evolutives de l'idioma durant el període, condicionades per la castellanització i la dialectalització, i l'explicació de la crisi dels antics models lingüístics cultes, inclosos els ortogràfics, que s'origina per la manca de conreu del català.

En el vuitè capítol —*Exclusió legal i recuperació literària a l'inici de l'estat modern. Del triomf dels liberals espanyols (1833) a la Solidaritat Catalana (1906)*— Ferrando i Nicolás s'enfronten a un període complex i violent, crucial per a l'edat contemporània, on es modificaran profundament els usos socials del català: el procés de formació dels estats-nació en què encara està integrada la comunitat lingüística catalana. Atesa la importància dels múltiples canvis de tota mena que tenen lloc al llarg del segle, els autors donen molta importància a la descripció del context històric i cultural del XIX amb la intenció de facilitar la comprensió del marc on es desenvoluparan els nous usos lingüístics, tot i que això impliqui la presència d'algunes repeticions que poden arribar a ser feixugues. Ferrando i Nicolás assenyalen encertadament la transcendència del procés de construcció dels estats liberals espanyol, francès i italià en la història de la llengua catalana, en el sentit que la política d'unificació lingüística que duen a terme aquests països, especialment a la segona meitat del XIX, era la premissa indispensable per al triomf de les revolucions burgeses i el seu programa de modernització social i econòmica. La llengua catalana, doncs, serà bandejada dels pocs àmbits formals on encara era present i començarà a ser perseguida en l'ús oral amb una intensitat desconeguda fins aleshores, ja que l'eficàcia i la incidència pública de les institucions estatals és ara molt superior. Tot i que el procés esmentat segueix decalcatges diferents segons els estats —els autors, en aquest sentit, assenyalen encertadament l'avenç francès respecte a Espanya i Itàlia—, l'objectiu era el mateix arreu, així com el consens social que gaudia, especialment entre la burgesia. En el cas espanyol, però, el procés de construcció de l'estat-nació fou especialment convuls i problemàtic. En efecte, després del regnat d'Isabel II (1838-1868), marcat per les guerres entre carlins i liberals, les disputes entre els últims i el fracàs de l'agitat Sexenni revolucionari (1868-1874), el liberalisme semblava establir-se amb la Restauració del Borbons (1874). Aviat, però, aquest nou rè-

gim es revelà com una pseudodemocràcia destinada a mantenir els privilegis de les oligarquies espanyoles. Durant aquesta època, a més, la burgesia catalana, que havia col·laborat activament en la construcció de l'estat-nació liberal espanyol, es distanciarà progressivament d'aquest projecte, fins que la pèrdua de les darreres colònies li demostrarà definitivament la incapacitat de l'Estat per satisfer les seves necessitats i expectatives. Com a conseqüència, i a diferència de les burgesies de la resta del domini lingüístic, aquesta classe social es replantejarà la seva acció política i passarà a controlar el naixent catalanisme, un moviment que començarà a tenir els primers èxits polítics al principi del segle xx. Aquest fet explica per què l'origen del catalanisme és un dels temes més controvertits de la nostra historiografia, ja que, mentre alguns hi veuen un projecte clarament burgès, d'altres s'inclinen per considerar-lo un moviment de base popular que posteriorment fou controlat per la burgesia. Ferrando i Nicolás no prenen posició per cap dels dos punts de vista i prefereixen centrar-se, per una banda, en la construcció dels referents simbòlics del catalanisme (on la llengua té una importància decisiva), que situen molt adequadament dins els processos de *nation building* típics de moltes nacions europees de l'època i, per l'altra, en el debat sobre els orígens de la Renaixença i les causes que n'expliquen l'èxit al Principat. En aquest últim aspecte, els autors situen encertadament la Renaixença dins el nou marc cultural de l'època, caracteritzat per la proletarització dels intel·lectuals i la comercialització de la cultura escrita que dona pas a la cultura de masses, i fan una interessantíssima aproximació a la sociologia de la literatura del xix i als diferents períodes evolutius de la Renaixença. Amb tot, Ferrando i Nicolás no resolen els interrogants que es plantejaven inicialment i la seva aproximació a la Renaixença no aporta cap nova dada o interpretació al debat existent. Un altre procés històric al qual es dedica força atenció és la industrialització i els canvis socials que comporta, tals com la creixent urbanització, la mobilitat social, el naixement del proletariat, l'avenç de les comunicacions i la crisi del món agrari. Els autors remarquen adequadament la importància d'aquestes últimes mutacions socials per entendre la ràpida extensió de les llengües nacionals i la consegüent minorització de les altres, més enllà de l'acció política i ideològica dels estats.

Un cop vist el panorama polític, social i cultural del xix, Ferrando i Nicolás s'endinsen en els usos socials públics de la llengua, indissociables ara de la política lingüística de l'estat liberal, i en fan una aguda caracterització sociolingüística, malgrat que alguns usos terminològics no sempre ajudin. Entre els aspectes més rellevants, els autors ressegueixen la ideologia que justificava l'extensió de les llengües nacionals a costa de les «regionals» —associar les primeres al progrés material i espiritual, i les segones, al passat i l'obscurantisme—, la repressió lingüística dels estats en tots els àmbits que controlaven i el resultat d'aquesta política en els grups socials autòctons. Així, es destaca l'inici de la defecció lingüística de l'alta burgesia autòctona a ciutats com Alacant, Perpinyà i València, i la progressió del coneixement i l'ús del castellà (o francès o italià) en els altres grups socials, especialment entre aquelles persones que maldaven per pujar en l'escala

social. A més, un altre fet remarcat pels autors és el notable aprofundiment en la diversitat sociolingüística dels països de llengua catalana durant el XIX, ja que només a Catalunya s'aconseguirà posar en marxa al final de segle un moviment que qüestionï l'hegemonia de la llengua de l'Estat. Les diferències socioeconòmiques i històriques i, sobretot, els interessos divergents de les classes dirigents locals són les raons que ho expliquen. El català, però, mantenia la seva hegemonia en la majoria dels usos orals espontanis i era present en moltes manifestacions socials, com ara la premsa política i satírica, el teatre, l'activitat religiosa i la literatura popular, malgrat els entrebancs oficials i que en alguns d'aquests àmbits hagués de conviure amb el castellà per raons de mercat. A més, els homes de la Renaixença, aconseguiran, sense proposar-s'ho, que al Principat s'iniciï la recuperació d'una part de la literatura culta en català i que aquesta doni els primers fruits moderns destacables de la mà de figures com Verdager, Guimerà i Oller. Aquest ambient també prepararà el terreny perquè els escriptors més joves del final del segle, com els modernistes, es plantegin fer del català una llengua moderna de cultura. Igualment, el catalanisme polític naixent reclamarà la recuperació de l'oficialitat del català i la fi de la persecució estatal. Ferrando i Nicolás no obliden tampoc la situació literària dels altres territoris catalanoparlants, per la qual cosa destaquen els condicionants de les renaixences valenciana i mallorquina que impediren que la tímida recuperació cultural s'hi transformés en un moviment polític que qüestionés l'*status quo* lingüístic. Amb tot, els intel·lectuals renaixentistes aconseguiran recuperar la consciència lingüística unitària, aniran estenent el sentit global del gentilici «català», faran entrar en crisi el llemosinisme (tot i que a València s'hi mantingué més temps per qüestions extralingüístiques) i reprendran els contactes culturals. Un cop presentades les línies mestres de l'evolució de la consciència i les ideologies lingüístiques, Ferrando i Nicolás se centren sobretot en les postures a l'entorn dels models de llengua literària i els estudis sobre el català. Pel que fa al primer aspecte, els autors caracteritzen amb detall les dues grans tendències enfrontades —academicistes *versus* populistes—, assenyalen encertadament el rerefons ideològic de la qüestió, així com les limitacions d'un i altre bàndol, i ressegueixen la revolucionària campanya lingüística de l'«Avenç» que prepararà el camí de la futura reforma de la llengua. Respecte als estudis sobre el català que trobem al llarg del XIX, arriben a la conclusió que seguïen, amb algunes notables excepcions, el mateix camí que els del segle anterior. Així, a banda de treballs com els d'Aguiló, Milà o Fabra, la majoria de gramàtiques i diccionaris d'aquestes dècades o es destinaven a l'aprenentatge del castellà o eren fetes amb molt poc rigor científic. Ferrando i Nicolás també destaquen el fet que al final de segle, i coincidint amb el creixement de l'ús públic del català, augmentà la necessitat social d'obres de referència lingüística. Per acabar, els autors caracteritzen sumàriament l'estat de la llengua al XIX, en què es consoliden les tendències dialectals i augmenta la castellanització lèxica i sintàctica, i destaquen també la regionalització de les grafies dels textos en català.

Tal com hem avançat en la introducció, els quatre capítols que vénen a continuació es concentren en la història de la llengua catalana al segle XX. Els tres pri-

mers (IXè, Xè i XIè), per una banda, se centren en el marc historicocultural, els usos i la consciència lingüística dels tres períodes en què els autors divideixen aquest segle: de la Solidaritat Catalana fins la Guerra Civil espanyola, de la dictadura franquista a la transició i d'aquesta fins el 2005. Per altra banda, el darrer capítol (XIIè) repassa l'evolució de la llengua i els models lingüístics fonamentats en el procés de normativització de Fabra durant el segle esmentat. Recordem, d'entrada, que aquesta és una de les parts més originals del llibre que comentem, ja que no només constitueix una de les poques aproximacions que existeixen a la història de la llengua durant el segle passat —i al nostre entendre la més reeixida—, sinó també l'única que s'atreveix a englobar l'actual període de monarquia parlamentària restaurada en què vivim.

Ferrando i Nicolás, doncs, inicien el tractament d'aquest trepidant segle centrant-se en el context historicocultural i sociolingüístic del primer terç del xx, el qual constitueix el novè capítol de l'obra: *Una llengua de cultura moderna en la nova societat de masses. De la Solidaritat Catalana (1906) a la fi de la Segona República Espanyola (1939)*. Com era de preveure, els autors donen una gran importància al marc històric i destaquen especialment els canvis socioculturals que tingueren lloc al principi del nou-cents, ja que són cabdals no només per entendre l'època sinó també per capir els nous condicionants en què la llengua s'haurà de desenvolupar a partir d'aleshores, molt diferents dels tradicionals. Respecte a la situació politicocultural, Ferrando i Nicolás fan un repàs als diferents territoris de la comunitat lingüística, tot i que dediquen més atenció als que pertanyen a l'Estat espanyol i, entre aquests, especialment al que sobresurt més pel seu dinamisme social, econòmic i cultural: Catalunya. Així, després de presentar els canvis més significatius que afecten l'Alguer i la Catalunya del Nord (bàsicament les conseqüències sociolingüístiques de la Primera Guerra Mundial) i Andorra (la construcció de la carretera amb la Seu d'Urgell), els autors destaquen els fets històrics més importants de la crisi del règim de la Restauració, la dictadura de Primo de Rivera i la II República espanyola. Els avenços polítics, lingüístics i culturals del catalanisme tenen també un paper de primer ordre en aquest capítol, al costat de la constatació de les divergències sociolingüístiques i polítiques entre els països de llengua catalana i la notable influència del moviment obrer. Pel que fa al primer dels aspectes citats, se segueix amb detall la tasca realitzada per la Mancomunitat i la Generalitat republicana, que és clau per entendre tant la recuperació parcial dels usos formals del català al Principat com l'èxit del procés de codificació de la llengua, i l'ideari del noucentisme, el vessant cultural del catalanisme conservador que concebia la cultura com una eina de regeneració social i nacional. El període republicà, però, és tractat més des del punt de vista dels usos lingüístics que no l'històric i cultural. Pel que fa al País Valencià i les Illes Balears, i a banda de descriure'n el marc sociopolític, Ferrando i Nicolás s'interessen especialment per explicar les causes que expliquen la consolidació de la dessincronització entre les tres grans regions del domini lingüístic al xx. Tal com ja havien apuntat anteriorment, la inexistència d'un teixit econòmic que afavorís l'aparició

d'una burgesia amb uns interessos i un discurs polític propis, el manteniment de les diferències històriques i el fracàs o debilitat dels moviments favorables a la recuperació de la llengua en són les raons principals. Amb tot, els autors també remarquen que la dinàmica del Principat no deixarà d'influir en aquests dos territoris, la qual cosa farà possible un lent però continuat desenvolupament de les forces favorables a la recuperació de l'idioma que es materialitzà, per exemple, en la signatura de les normes de Castelló (1932) i les primeres demandes d'autonomia política. Quant al moviment obrer, l'altre gran actor polític del primer terç del segle xx, especialment a Catalunya, Ferrando i Nicolás es preocupen sobretot per caracteritzar-ne la pràctica cultural i lingüística, profundament diglòssica i favorable a la difusió dels postulats universalistes i alliberadors, com l'esperanto, motius pels quals bona part de la classe obrera catalana es desentendrà de l'acció política i cultural del catalanisme, que consideraven massa afí als interessos de la burgesia. En aquest sentit, els autors assenyalen encertadament que el proletariat catalanoparlant coincidia, paradoxalment i sense proposar-s'ho, amb la ideologia lingüística de les classes dominants que més s'identificaven amb l'Estat espanyol durant la Restauració. Aquests darrers sectors, que no deixaran de fer-se sentir durant la II República, són claus per entendre la gènesi de bona part dels arguments emprats per justificar tant les dues grans insurreccions militars d'aquest període —les de Primo de Rivera i Franco— com el secular anticatalanisme espanyol que sorgeix després del trauma ocasionat per la derrota en la guerra hispanoamericana de 1898. Respecte a les transformacions socials i culturals, una part considerable del capítol és destinada a explicar els trets que caracteritzen la naixent societat de masses occidental de l'inici del xx amb l'objectiu d'entendre els nous condicionants en què la llengua haurà de desenvolupar-se a partir d'aquest segle. Segons Ferrando i Nicolás, les novetats més importants de la societat de masses, que sorgeix com a conseqüència de la popularització dels avenços científics i l'aparició de noves formes d'organització social i política, són múltiples: creixent protagonisme de les masses en el debat polític, transformació dels hàbits socials i les mentalitats, incorporació progressiva de la dona a la vida pública, hegemonia definitiva de l'estil de vida urbà, laïcització i diversificació de les formes culturals i de lleure, increment de l'alfabetització, aparició de noves formes de comunicació, etc. Malgrat l'acurada aproximació als fets esmentats, els autors dediquen molt poc espai a explicitar com influeixen exactament en el nou marc sociolingüístic i prefereixen centrar-se, com ja és habitual en altres capítols, en la sociologia del fet literari al principi del segle xx, marcada per les complexes relacions que s'estableixen entre els diferents gèneres culturals i les llengües conegudes pels parlants.

Un cop presentat el marc historicocultural, Ferrando i Nicolás passen a descriure els avenços més importants en l'ús social del català que tenen lloc al llarg del primer terç del xx, la qual cosa els fa situar-se principalment a Catalunya, sense descuidar, però, els altres territoris catalanoparlants. Així, dediquen la seva atenció a estudiar la situació del català en el sistema d'ensenyament, la premsa, la

literatura, el teatre i dos nous àmbits: el cinema i la ràdio. Els autors tampoc oblidem la recuperació del català al Principat com a vehicle normal de comunicació en les institucions de la Mancomunitat i la recuperació de l'oficialitat de l'idioma durant la República. Igualment, destaquen no només els entrebancs que hagué de superar el català en les activitats citades, sinó també els esforços esmerçats en la introducció de la llengua a l'ensenyament (inclòs l'universitari), l'augment i la diversificació de la premsa en català, l'assentament d'un mercat literari propi i l'extensió de la llengua en els gèneres d'entreteniment, tant en els tradicionals —el teatre— com els nous —el cinema i la ràdio. Els autors, però, reconeixen que la història de la normalització del català en aquesta època necessita encara molts estudis especialitzats, sobretot en els espais de la nova cultura de masses, i subratllen adequadament que la recuperació no fou notable fins el període republicà —sense menystenir l'època de la Mancomunitat— i sempre en competència amb el castellà, que estava sòlidament assentat en diversos àmbits. Els autors, però, no esmenten l'enorme incidència sociolingüística del fet que les llengües nacionals ja eren conegudes i usades, amb més o menys fortuna, per la majoria dels catalano-parlants, per la qual cosa creiem que l'exposició dels usos hauria estat més enriquidora si s'hagués tingut prou en compte aquest fenomen. Pel que fa a la resta del domini lingüístic, Ferrando i Nicolás destaquen sobretot l'activitat del valencianisme polític i cultural del anys 30, l'aparició del catalanisme cultural a la Catalunya del Nord —en francès, però— i les dissensions en el minoritari món cultural de les Illes Balears. Quant a la consciència lingüística, els autors se centren exclusivament en les actituds a l'entorn de la llengua, tant les favorables com les contràries a l'extensió de l'ús social. Per això, dediquen una especial atenció, per una banda, a les relacions entre llengua i classes socials a cadascun dels territoris de la comunitat lingüística (al Principat també entre els grups socials i el nacionalisme català) i, per altra banda, a l'oposició de gran part de la intel·lectualitat espanyola a la normalització del català. Com ja s'ha avançat, no es tracta en aquest capítol ni en els dos següents l'evolució de la llengua i els models lingüístics, però es fa un especial èmfasi en la importància de la tasca de la Mancomunitat per explicar el desenvolupament i l'èxit de la codificació fabriana, més enllà dels seus mèrits intrínsecs.

El desè capítol —*Persecució i resistència durant el franquisme i la transició. De la fi de la Segona República espanyola (1939) als reconeixements institucionals (1983)*— es dedica bàsicament al franquisme, el període en què la llengua catalana ha patit la persecució institucionalitzada més dura. Per aquesta raó, Ferrando i Nicolás, ressegueixen amb gran profusió de dades tant la duríssima repressió franquista envers la llengua com la tímida recuperació d'alguns usos aconseguida en aprofitar les progressives esclètxes del sistema. Els autors, a més, són conscients que la restauració de la democràcia a Espanya no ha comportat el ple recobriment de la llengua, per la qual cosa també exposen les limitacions del reconeixement institucional del català i s'interessen per concretar les dinàmiques heretades del marc sociolingüístic de l'era franquista que encara perviu. A més,

contextualitzen adequadament els fets històrics citats en el marc de les transformacions socials viscudes pel món occidental després de la Segona Guerra mundial, entre les quals destaquen la gran influència social dels nous mitjans audiovisuals i la consolidació dels processos de substitució lingüística del català a França i Itàlia com a conseqüència del desenvolupament socioeconòmic. La relació entre el context sociopolític i els usos (o manca d'usos) socials del català és, doncs, l'eix central d'aquest capítol, per la qual cosa el tractament de les actituds lingüístiques sempre s'hi subordina. Els autors, a més, subdivideixen tot aquest període en quatre etapes, segons el grau de repressió i permissivitat envers la llengua i l'evolució del context polític espanyol i internacional.

La primera etapa (1939-1947), es caracteritza per la duríssima repressió cap als vençuts o contraris al règim després de la victòria franquista i una línia política clarament afí a les potències feixistes. Les conseqüències d'aquesta política per a la llengua catalana són nefastes, fins al punt que autors com Josep Benet l'han definida com un clar intent de genocidi lingüístic. Així, una característica essencial del franquisme durant aquesta època, a banda de la conculcació de les llibertats, la persecució política o l'eliminació de les persones no afectes al règim i l'empitjorament de les condicions de vida de la població, és la voluntat de reduir el català a la condició de patuès; és a dir, a esborrar qualsevol mostra o símbol de la recuperació anterior de la llengua i reduir-la a les esferes més privades o col·loquials. Els autors, doncs, segueixen fil per randa la repressió contra la llengua catalana en tots els àmbits, que afecta tant persones com institucions i símbols, i la relacionen encertadament amb la concepció totalitària, uniformista i exclouent de la identitat espanyola que caracteritza el franquisme. Òbviament, la cultura catalana d'aquests anys es refugia en l'exili o la clandestinitat i queda reduïda novament a la marginalitat que tant havia costat de superar anteriorment. Ni l'Església, llevat de comptades excepcions, mantindrà una actitud favorable al català i caldrà esperar als anys 60 perquè canviï d'actitud.

La segona etapa (1947-59) és el resultat de la derrota de les potències de l'Eix a la Segona Guerra mundial i el consegüent aïllament internacional del franquisme, cosa que obligà el règim a suavitzar la repressió a fi de buscar complicitats exteriors. L'esclat de la guerra freda entre els vencedors de la guerra mundial fou la causa per la qual els nord-americans decidiren replantejar-se la seva postura inicial i aixecar, finalment, el bloqueig que afectava el règim de Franco. A banda d'això, dos altres fenòmens característics d'aquests anys són, per una banda, la penosa situació de l'economia espanyola, que l'autarquia econòmica oficial no aconseguí millorar, i, per altra, la nova fase de tolerància vigilada envers algunes manifestacions de la cultura catalana, un fet que permeté la lenta represa de la producció editorial en català.

La tercera etapa (1959-1975) és una de les més interessants, ja que la integració d'Espanya en el sistema capitalista mundial a partir dels anys 60 tingué com a conseqüència un notable desenvolupament econòmic i profundes transformacions socials que, a més, plantejaren tota una sèrie de nous reptes sociolingüístics

per a la llengua catalana. Així mateix, aquests anys coincideixen amb la difusió dels mitjans de comunicació audiovisual i l'assentament de l'estat del benestar a les societats europees occidentals, novetats que potenciaran enormement els canvis esmentats. Pel que fa a les profundes transformacions econòmiques, demogràfiques i sociopolítiques que facilitaràn la progressiva descomposició del franquisme, Ferrando i Nicolás en destaquen especialment la modificació de l'estructura agrària de l'estat en una societat industrial i de serveis, els importantíssims moviments de població vers les àrees industrialitzades o l'estranger i els canvis en les formes de sociabilitat i les mentalitats que comporten. Com a conseqüència, el franquisme es veié obligat a afluixar la seva política de repressió i vigilància de la població, la qual cosa possibilità l'emergència d'un nou catalanisme civicocultural que ràpidament participarà en les activitats d'oposició política al règim. Malgrat que la persecució contra la llengua catalana fou una constant del franquisme, la tímida obertura del règim permeté la relativa expansió d'algunes manifestacions culturals en català, com la literatura, el teatre, les revistes especialitzades i la Nova Cançó. Per altra banda, Ferrando i Nicolás també s'interessen per destacar les transformacions causades pels canvis socials citats en el consum cultural, tant les que afecten la literatura com les impulsades per la televisió. Segons els autors, aquestes mutacions, que han estat liderades sobretot pels mitjans audiovisuals, han capgirat la manera d'entendre la comunicació lingüística, ja que han afavorit la manipulació massiva de la consciència dels ciutadans i l'homogenització de les maneres de parlar, raó per la qual el franquisme sempre els controlà fèrrimament. Així mateix, Ferrando i Nicolás assenyalen encertadament que els canvis demogràfics ocasionats per les immigracions massives d'aquesta època han modificat la fesomia sociolingüística de la comunitat catalanoparlant i obren nous escenaris al secular conflicte lingüístic i d'identitats.

La quarta etapa del capítol (1975-1983) coincideix amb l'època de la transició del tardofranquisme a l'assentament de l'actual monarquia parlamentària restaurada, època en la qual es construeix un nou marc legal no rupturista que possibilita el reconeixement limitat dels drets lingüístics dels catalanoparlants. Es tracta, a més, d'un període de notable creixement econòmic i augment demogràfic que afecta tota la comunitat lingüística, excepte la Franja de Ponent. Tot i que, segons els autors, la transició s'estabilitzaria a partir de la victòria socialista en les eleccions generals de 1982, prefereixen allargar aquest període un any més per fer-lo coincidir amb els reconeixements institucionals de la llengua que comporten les lleis de normalització lingüística de Catalunya i el País Valencià. Malgrat els innegables avenços en la recuperació social del català que possibilita el nou marc, Ferrando i Nicolás són molt crítics amb l'acció política duta a terme durant aquests anys, ja que assenyalen, ben encertadament, que el reconeixement institucional no ha estat complet i, sobretot, que s'ha limitat a l'interior de cada comunitat autònoma. Com a conseqüència, s'ha sancionat legalment la desigualtat entre el castellà i les «altres llengües espanyoles» i no s'han corregit els desequilibris sociolingüístics entre els països de llengua catalana, fenòmens als quals cal

sumar les herències del franquisme que encara no han estat superades. En aquest sentit, els debats a l'entorn de la llengua que es reproduïxen en aquests anys són, segons els autors, el millor exponent dels condicionaments esmentats, per la qual cosa hi dediquen una particular atenció. Així, entre les polèmiques tractades, Ferrando i Nicolás destaquen les que fan referència a la consciència lingüística dels catalanoparlants, com la que gira a l'entorn dels mitjans més adequats per integrar la immigració castellanoparlant (que fins ara ha estat l'ensenyament) i els interessos polítics que s'amaguen rere el secessionisme lingüístic valencià, un conflicte que els autors caracteritzen magistralment. Finalment, entre les diverses qüestions que defineixen l'evolució del marc cultural, marcat per la competència entre la lletra impresa i l'audiovisual i la redefinició dels models culturals, els autors en destaquen especialment dues. En primer lloc, el fet decisiu que comporta l'entrada de llibres en català a la majoria de llars de la mà de l'ensenyament, malgrat la terrible competència de l'audiovisual i les edicions en castellà; en segon lloc, la importància de l'aparició de la televisió en català, la qual permeté trencar amb la dependència total dels models culturals espanyols i la diglòssia que relegava la llengua als programes poc seriosos o culturalistes, així com fer possible el sorgiment d'un llenguatge comunicatiu propi.

L'onzè capítol —*Avenços i dèficits en l'horitzó de la normalitat lingüística. Dels reconeixements institucionals espanyols (1983) als nostres dies*— és, al nostre entendre, un dels més originals de tot el llibre per dues raons. En primer lloc, perquè és una de les poques aproximacions que existeix a la història de la llengua catalana dels últims trenta-tres anys i, en segon lloc, perquè constitueix alhora una acuradíssima radiografia de l'estat actual del català i dels reptes que té plantejats de cara al futur. És evident que un plantejament d'aquest tipus comporta riscos, ja que es tracta de fer la crònica d'una època inacabada, però els autors decideixen assumir-los tot reconeixent les limitacions que comporta aquesta operació. El capítol s'articula bàsicament al voltant de tres eixos: l'exposició del marc històric local i mundial, la descripció tant del marc legal com la situació del català a cada un dels territoris de la comunitat lingüística i, finalment, l'ús de la llengua en els principals àmbits o activitats socials. Hi trobem també a continuació una aproximació als debats actuals al voltant del català, una referència a la projecció internacional de la llengua i, per acabar, unes breus reflexions dels autors sobre les expectatives de futur del català.

Pel que fa al marc històric general, Ferrando i Nicolás destaquen el procés d'integració europea i, sobretot, la mundialització impulsada pels canvis tecnològics en les comunicacions, un fet que està transformant tant l'economia com les formes de vida i cultura de bona part de la societat humana. Els autors remarquen que aquest últim procés està afavorint la supremacia mundial de l'anglès i accelerant l'extinció de les llengües minoritàries, tot i que reconeixen que també ha comportat l'expansió de la sensibilitat ecològica cap a les llengües amenaçades. Pel que fa al marc de la comunitat lingüística catalana, Ferrando i Nicolás se centren fonamentalment en l'aportació de dades que permetin fer un primer balanç

de les polítiques aplicades pels diferents governs espanyols des del 1982 fins el 2005, així com les seves conseqüències lingüístiques. Abans de detallar les polítiques esmentades, però, els autors fan una primera aproximació a l'evolució sociolingüística del català al llarg d'aquest període, definida com a contradictòria pel fet que al costat dels innegables avenços en la normalització de la llengua a bona part de la comunitat lingüística (sobretot en competències lingüístiques), s'està encara lluny de cobrir tots els àmbits i el procés és molt desigual segons els territoris, mentre encara no s'han superat diversos reptes del passat i ja en comencen de nous. Així mateix, remarquen que els avenços han estat sempre condicionats per l'actitud dels diversos governs autònoms i la mobilització social. A continuació, Ferrando i Nicolás descriuen els fets més sobresortints que caracteritzen els períodes dirigits pels socialistes espanyols (1982-1996) i el Partit Popular (1996-2004), amb una breu referència al govern actual. Del primer, en destaca la incorporació d'Espanya a les principals organitzacions del món occidental (Unió Europea, OTAN, etc.), el desplegament de l'estat de les autonomies i la modernització de les infraestructures i els hàbits socials. Tanmateix, els autors critiquen les limitacions de la descentralització política, el discurs ideològic de base jacobina amb què es pretenia cohesionar l'Estat i, especialment, la política lingüística dels governs socialistes, que consideren deliberadament ambigua respecte a les llengües no castelles. Del període regit pels populars, Ferrando i Nicolás en desaproven el sorgiment d'un neoespanyolisme agressiu que qüestiona el marc autonòmic i els processos de normalització de les llengües de la perifèria de l'Estat, els entrecancs de tota mena al reconeixement de la pluralitat lingüística i cultural d'Espanya, i l'actiu suport del PP al secessionisme valencià. Els autors, finalment, es mostren esperançats pel fet que el nou govern de Rodríguez Zapatero hagi començat a rectificar la política anterior, tot i que li fan un toc d'atenció per la timidesa de les seves accions (recordem que el llibre està publicat poc després de la victòria socialista del 2004). Un cop descrit el marc espanyol, Ferrando i Nicolás exposen breument l'evolució dels territoris catalanoparlants situats fora d'aquest estat. Així, remarquen la continuació de les dinàmiques adverses a l'ús del català a França, on la defensa del monolingüisme francès ha esdevingut una bandera dels últims governs davant l'influx anglosaxó i la immigració, mentre que a Itàlia s'han fet alguns passos vers el reconeixement legal de les minories lingüístiques. D'Andorra, se'n destaca la projecció internacional del país i la regulació legal de l'estatus del català, única llengua oficial *de jure*.

A continuació, el capítol esdevé una acurada radiografia de la situació actual del català, primer des del punt de vista legal, després per territoris —malgrat que no s'esmenta el Carxe— i finalment per àmbits. Així, en primer lloc, Ferrando i Nicolás descriuen els diferents marcs que regulen l'ús oficial de la nostra llengua a les comunitats autònomes espanyoles, que oscil·len entre la màxima explotació de les possibilitats legals (Catalunya) i les ambigüitats o limitacions (País Valencià i Illes Balears), passant per les simples declaracions de bones intencions (Aragó). Segons els autors, aquestes asimetries jurídiques s'expliquen per la diversitat

de contextos polítics, històrics i socials en què es troba la llengua a les diferents contrades. També esmenten la recuperació del prestigi del català a la Catalunya del Nord, malgrat la manca de reconeixement oficial, i l'ensenyament de la llengua a l'Alguer que possibilita la recent llei italiana de les minories. Finalment, arriben a la conclusió que des del punt de vista legal, i llevat d'Andorra, el català sempre ha de coexistir oficialment amb una altra llengua dominant que sovint funciona, segons els esquemes diglòssics, com a llengua A.

En segon lloc, Ferrando i Nicolás passen a descriure la situació de la llengua a cada un dels territoris de la comunitat lingüística catalana. En aquest sentit, destaquen el fet que el català sigui a Andorra l'única llengua oficial, malgrat que el 60% de la població no l'usi habitualment i que el castellà domini en les relacions comercials i personals. Pel que fa a Catalunya, els autors remarquen que és l'únic territori de tota la comunitat lingüística on l'ús del català ha assolit un desplegament més alt gràcies a la política del govern autònom. Amb tot, en precisen encertadament les limitacions, com la difícil integració dels nous i antics immigrants, la desequilibrada distribució geogràfica dels catalanoparlants, l'augment de la competència en català entre els joves però no en l'ús i la desigual presència de la llengua en els diversos àmbits públics. Una situació totalment diferent és la que es viu a la Catalunya del Nord, el territori de la comunitat lingüística que, juntament amb l'Alguer, presenta els índex més baixos en competència i ús del català i on la presència del francès és aclaparadora i ben arrelada. Malgrat això, Ferrando i Nicolás assenyalen que darrerament s'hi donen alguns símptomes favorables per a la recuperació de la llengua, sobretot en les actituds, que fins ara mai s'havien donat. Al País Valencià, en canvi, el català hi té una situació sociolingüística molt específica i complexa que els autors detallen acuradament tot distingint, per una banda, la política de l'antic govern socialista, caracteritzada per una tímida recuperació del català, i, per l'altra, la de l'actual govern popular, que ha entorpit la normalització de l'idioma, ha aprofundit en els hàbits castellanitzants de les oligarquies locals i, a més, ha manipulat hàbilment el debat sobre la identitat lingüística dels valencians. També s'hi diu que l'activitat de la recent i polèmica Acadèmia Valenciana de la Llengua ha estat sovint entrebancada pel govern autonòmic. En conseqüència, la nul·la o poca promoció de la llengua, a la qual cal sumar les transformacions ocasionades per la creixent urbanització i mobilitat social, ha fet que la castellanització hagi continuat estenent-se entre la població valenciana, ara ja a totes les capes socials. Segons Ferrando i Nicolás, doncs, el català és una llengua en recessió al País Valencià. Una situació diferent però no massa llunyana és la que es dona a les Illes Balears. Així, al costat d'una política de respecte a la unitat de l'idioma, els diferents governs autonòmics, majoritàriament del Partit Popular, han dut a terme una promoció de la llengua que no ha qüestionat les actituds diglòssiques de les oligarquies locals. Com a resultat, no s'ha aconseguit frenar el procés de recessió del català a les zones urbanes ni integrar la creixent immigració, amb la qual cosa el castellà hi és ara la llengua dominant en les comunicacions públiques. Recentment, fins i tot, l'actual govern de

Jaume Matas hi ha impulsat algunes mesures regressives, com la potenciació del particularisme lingüístic i el foment d'un bilingüisme clarament asimètric. L'estat de la llengua a l'Alguer, clou aquest apartat. Els autors hi descriuen la situació marginal del català en aquesta localitat, que només és usat per un 10% de la població adulta, tot i que valoren el fet que s'hagin pogut superar les polèmiques a l'entorn de la normativa i que avui hi predominin les opcions unitaristes.

En tercer lloc, Ferrando i Nicolás es proposen fer una avaluació de l'espai social del català; és a dir, de la situació de la llengua als diferents àmbits d'ús, més enllà dels condicionaments territorials. Malgrat que reconeixin les dificultats d'aquesta operació (espais canviants i imprecisos, augment de l'oferta lingüística, indefinició creixent del concepte de parlant, etc.), els autors decideixen centrar la seva anàlisi en les següents activitats socials: vida socioeconòmica, món institucional i judicial, institucions confessionals, sistema educatiu, mitjans audiovisuals, món de l'espectacle i cultura escrita. Ferrando i Nicolás fan una bona aproximació a la presència de la llengua a cada un dels àmbits esmentats, en detallen les característiques i les particularitats territorials, i valoren amb encert la importància sociolingüística dels avenços o anomalies del català en cada un dels àmbits. Amb tot, reconeixen que un balanç d'aquest tipus ja és en si un símptoma de precarietat, car una llengua normal ocupa tots els àmbits socials, al marge de l'oferta lingüística.

Els debats actuals sobre la llengua catalana són també un altre dels centres d'interès dels autors en aquest capítol. En aquest sentit, Ferrando i Nicolás destaquen que totes les polèmiques lingüístiques dels últims anys giren al voltant de la vitalitat del català, els models de llengua (especialment als mitjans de comunicació) i la identitat lingüística, qüestions recurrents que sempre s'originen per causes polítiques i s'interrelacionen. També assenyalen que les polèmiques solen reobrir-se al ritme dels esdeveniments polítics i destaquen com a una de les més significatives la que acusa el procés de normalització lingüística de conculcar els drets dels castellanoparlants. Pel que fa a la consciència lingüística, els autors assenyalen el manteniment dels secessionismes interns, tant el valencià com el que restringeix l'àrea del català únicament a Catalunya, malgrat que aquest últim no estigui prou explicat. Seguidament, Ferrando i Nicolás passen a fer una breu exposició de la projecció internacional de la llengua catalana, ja que consideren que la difusió externa d'una comunitat lingüística és avui essencial per a la seva supervivència. La política de projecció internacional de la llengua i la cultura catalanes duta a terme per la Generalitat de Catalunya, el reconeixement limitat del català per part de la Unió Europea i les institucions acadèmiques amb què compta la catalanística internacional en són els aspectes més destacats. Per finalitzar, els autors exposen la seva visió sobre les expectatives de futur del català, cosa que també aprofiten per fer un breu repàs a l'estat general de la llengua i les causes principals que expliquen la situació actual. Ferrando i Nicolás arriben a la conclusió, per una banda, que ni la comunitat catalanoparlant disposa avui del poder polític, econòmic o cultural necessari per assimilar sense riscos les influències fo-

ranes ni que, per altra banda, es coneix encara prou l'impacte sociolingüístic dels nous mitjans de comunicació, la nova immigració multicultural o el plurilingüisme creixent de la població jove.

El dotzè i darrer capítol —*L'evolució del català contemporani. Normativització, models de llengua i estudis lingüístics*— està dedicat, tal com ja hem avançat, als canvis formals més importants que ha conegut el català al llarg del segle xx, entre els quals es destaquen els impulsats pel procés de codificació dirigit per Fabra des de l'Institut d'Estudis Catalans. El capítol s'articula al voltant de quatre grans temes: la normativització del corpus del català contemporani, el procés d'estandardització (entès com la generació de models de llengua socialment acceptats a partir de la normativa), els estudis sobre la llengua i, finalment, les tendències evolutives del català del xx. El procés de normativització de la llengua és, d'antuvi, un dels temes al qual els autors donen més importància en aquest capítol. Així, Ferrando i Nicolás s'interessen per caracteritzar la tasca realitzada per Fabra tenint present, al mateix temps, la situació anterior i la codificació duta a terme posteriorment. En aquest últim aspecte, es destaca, per una banda, el fet que fins el grup de l'«Avenç» no hi hagué als països catalanoparlants cap reflexió seriosa i completa sobre la normativització de la llengua i, per altra banda, la importància de la campanya endegada per aquesta revista com a precedent de la futura codificació noucentista i per la mentalitat antidiglossica que propugnava. A continuació, els autors ressegueixen el procés de constitució de l'Institut d'Estudis Catalans i la seva Secció Filològica, expliciten els criteris seguits per Fabra en la reforma de cada nivell de la llengua, els objectius a què aspirava i les adhesions i resistències a la nova normativa. Entre altres qüestions, Ferrando i Nicolás subratllen que l'èxit de les noves propostes és un mèrit no només de Fabra sinó també de Prat de la Riba, ja que el suport de la xarxa d'institucions creades per la Mancomunitat, conjuntament amb l'ambient favorable a la recuperació social del català, fou cabdal en el procés de difusió i acceptació de la nova normativa. Els autors valoren també el paper d'Alcover en la tasca de codificació i reclamen no menystenir la seva aportació. Així mateix, no s'obliden d'esmentar Lluís Fullana i Carles Grandó, dos homes de lletres que intentaren, infructuosament, trobar una via intermèdia entre la proposta fabriana i els postulats tradicionalistes a fi d'acontegar els sectors més reticents a una normativa unitària. Pel que fa al desenvolupament de la normativització després de Fabra, Ferrando i Nicolás distingeixen entre el període franquista i l'actual. Del primer, en destaquen les enormes dificultats de l'IEC per dur a terme la seva activitat, el sorgiment d'actituds puristes entre els correctors a causa de la situació política adversa i la correcció del monocentrisme normatiu originari per un pluricentrisme més equilibrat gràcies a l'aportació de persones com Sanchis Guarnier o Francesc de B. Moll. Del segon període, en valoren sobretot la notable embranzida de l'IEC durant els darrers vint anys i, especialment, la creació del *Termcat*, així com la tasca complementària realitzada per altres institucions acadèmiques o professionals. Tanmateix, assenyalen com a fets preocupants la feble base jurídica de l'IEC a les comunitats

autònomes espanyoles de fora del Principat i la codificació endegada per l'Acadèmia Valenciana de la llengua, un fet sorprenent si tenim en compte que un dels autors del llibre n'és membre.

Seguidament, Ferrando i Nicolás s'interessen en aquest darrer capítol per la creació dels models de llengua estàndard després de la restauració de la democràcia. En aquest aspecte, centren la seva atenció en la llengua dels mitjans de comunicació i la literatura, així com les polèmiques lingüístiques que s'hi han donat i els condicionaments de què es partia. Pel que fa a aquesta última qüestió, els autors assenyalen molt encertadament que les condicions adverses de la dictadura franquista han deixat una herència de confusió o ignorància força arrelada entre els usuaris sobre la naturalesa i les funcions de l'estàndard, fet que explica la majoria de polèmiques sobre els models de llengua dels darrers anys. També es destaca la progressiva superació de la confusió entre llengua escrita i llengua literària, així com l'aportació creixent d'escriptors dels dialectes no centrals a aquesta última varietat. Respecte al model de llengua usat per les televisions en català, els autors fan una valoració crítica de la tasca feta per TV3. Així, Ferrando i Nicolás en valoren la feina realitzada a l'hora de superar les inèrcies diglòssiques i crear nous marcs de referència identitaris, però critiquen que la seva actuació s'hagi limitat fonamentalment a Catalunya i, sobretot, l'enorme pes del dialecte barceloní en el model de llengua emprat per aquesta televisió, un fet que, segons els autors, no contribueix gaire a la creació d'una consciència unitària i a la superació dels estereotips interdialectals. Una valoració molt més negativa és la que rep la televisió valenciana (C9), mentre que sobre la balear (IB3) es limiten a mostrar-se expectants.

A continuació, Ferrando i Nicolás passen a fer un balanç dels principals estudis metalingüístics sobre el català de la centúria passada i a exposar-ne les transformacions més destacables que ha conegut la llengua. Pel que fa al primer aspecte, els autors assenyalen que el català no comptà fins el segle xx amb prou estudis gramaticals o lexicogràfics de qualitat. Quan per fi se superà aquesta limitació, els treballs de la primera meitat del nou-cents estigueren marcats per la necessitat de donar suport a la tasca de normativització de la llengua, raó per la qual s'adreçaren principalment a l'estudi de la diacronia i diatopia del català. A partir dels anys 60, però, la lingüística catalana s'ha obert a tots els camps, ha millorat en qualitat i ha donat els millors fruits. Ferrando i Nicolás, a més, enumeren els principals estudis lingüístics d'aquesta última etapa agrupats per branques i valoren la feina dels seus autors, tant els catalanoparlants com els estrangers.

Pel que fa a l'evolució de la llengua al nou-cents, es limiten a exposar-ne les tendències més significatives, ja que són ben conscients que encara no hi ha prou distància per valorar-les. Així, segons la seva opinió, els canvis lingüístics del segle xx s'expliquen fonamentalment per quatre factors: les interferències d'altres llengües, la incorporació de nous parlants, l'anivellament causat per l'ensenyament i els mitjans de comunicació (més notable a Catalunya), i el manteniment de les diferències territorials en l'actitud i l'ús de les variants orals i escrites del català. Per acabar, els autors fan una enumeració de les característiques formals més

estes en la llengua parlada contemporània, sobretot en la de l'Estat espanyol, que són classificades segons el nivell a què pertanyen: fonètica, morfosintaxi, lèxic i pragmàtica.

Una vegada arribats al final de l'obra, estem ja en condicions de fer una valoració global del llibre que hem estat comentant. En aquest sentit, cal recordar que tota summa científica com la que tenim davant és un intent d'establir un estat de la qüestió en una disciplina del saber humà que serà millorada, tard o d'hora, per nous treballs. Però tampoc no podem oblidar que aquest procediment és un dels camins més útils de les ciències humanes per avançar i, des d'aquest punta de vista, l'obra que hem comentat constitueix, sense cap mena de dubte, l'avantguarda actual dels estudis sobre la diacronia social de la llengua catalana. Acabem aquesta llarga recensió, doncs, felicitant novament Antoni Ferrando i Miquel Nicolás per l'excellent feina esmerçada en el llibre, reafirmant-nos en les valoracions fetes al principi i esperonant els lectors a llegir-lo i debatre'l. No debades la comunitat lingüística catalana, està necessitada, entre moltes altres coses, de materials com aquest manual que l'ajudin a conèixer-se i reflexionar sobre la seva història comuna. Perquè, tal com va demostrar Orwell a *1984*, qui vulgui construir un futur per al present no pot permetre que li controlin el passat.

FRANCESC BERNAT

LLULL, Ramon: *Doctrina pueril*, edició crítica de Joan Santanach i Suñol, Palma de Mallorca, Patronat Ramon Llull, 2005 (NEORL, VII).

La col·lecció «Nova edició de les obres de Ramon Llull» que publica el Patronat Ramon Llull de Palma de Mallorca s'enriqueix amb aquest nou volum dedicat a la *Doctrina pueril* en l'edició crítica de Joan Santanach i Suñol. L'editor, expert coneixedor ja dels textos de Ramon Llull, sobre els quals ja té publicats diversos articles, presenta en aquest volum el que previsiblement serà l'edició definitiva i més fiable de la *Doctrina pueril*, més garantida, si calia, pel fet d'haver estat objecte de la seva tesi doctoral, presentada a la Universitat de Barcelona l'any 2003.

Després d'un breu prefaci i de les referències bibliogràfiques, segueix un ampli estudi introductor de cent dotze pàgines. Sobre l'autenticitat de la *Doctrina pueril*, Santanach en remarca la transmissió anònima inicial, llevat de dos manuscrits en què s'esmenta el nom de l'autor. Però els indicis, interns i externs, que relacionen aquesta obra amb Llull són considerables, tals com moltes referències que hi ha a altres obres del beat, el fet que es trobi als nombrosos catàlegs lullians i que contingui molts temes recurrents en totes les obres de Llull.

Per les moltes referències de la *Doctrina Pueril* a l'*Art abreuçada d'atobar veritat*, es pot datar la redacció de l'obra en un temps no anterior a l'any 1274, en

què Llull va concebre la seva *Art*, i el 17 d'octubre de 1276, data de la butlla papal de fundació del famós col·legi de llengües.

La *Doctrina pueril* és un dels textos medievals dedicats a la formació fonamental dels laics més complet i estructurat. Principalment és un catecisme de la doctrina cristiana, però també una síntesi enciclopèdica per a comprendre el món. Una obra lul·liana que, més que pensar en la conversió dels infidels, objectiu constant del beat, intenta l'adoctrinament i la reforma moral de la societat del seu temps, que tenia un nivell d'instrucció molt baix. El caràcter educatiu que Llull atorgava a la seva *Doctrina pueril* resulta més evident pel fet que ell mateix la cita en textos seus posteriors, començant pel *Blanquerna*.

Joan Santanach fa una àmplia història de la tradició textual en què es manifesta la *Doctrina pueril*. Si tota l'abundant producció lul·liana ens ha arribat a través d'una gran riquesa de manuscrits i edicions, la de la *Doctrina* no és pas cap excepció. En tenim una trentena de testimonis i diverses traduccions. Va gaudir no sols d'una gran circulació en català, sinó també en altres llengües: quatre manuscrits en occità; un en francès, més dues edicions incunables; quatre manuscrits en llatí amb tres versions diferents. Dos dels còdexs més antics són un dels occitans i el francès, copiats encara en vida de Llull. La datació de l'esmentat manuscrit occità a final del s. XIII fins va ocasionar que alguns erudits defensessin que la *Doctrina* havia estat concebuda en occità. Dels segles XVI-XVIII tenim també força testimonis manuscrits, el darrer, del 1732.

Els estudis moderns sobre la *Doctrina pueril*, i, de fet, sobre Llull en general, comencen amb l'edició preparada per Mateu Obrador l'any 1906. Però aquesta no era cap edició crítica, sinó tan sols una edició divulgadora, basada pràcticament en un sol manuscrit medieval, el *B*. Fent un salt considerable, l'edició més completa i fiable de què disposàvem fins ara era la de Gret Schib, publicada a «Els Nostres Clàssics» d'Editorial Barcino, l'any 1972. Però l'editora no va poder disposar de tots els manuscrits i la tria i la utilització d'algun podia ser discutible.

Santanach ha pogut servir-se de tots els manuscrits coneguts i disponibles fins ara, i en fa una descripció descriptiva, minuciosa i valorativa: 18 ms. catalans (Munic, Barcelona, Palma, Marsella, Milà, Andorra, Madrid); 1 ms. espanyol (Palma); 1 de francès (París); 4 de llatins (Munic, Palma, Lió); 4 d'occitans (Milà, Oxford, París); 1 edició catalana antiga, de 1736 (Palma); 1 d'espanyola antiga, de 1742 (Salamanca), i dues edicions franceses incunables, de 1482 (París).

Després ve l'exposició de la crítica del text, per a la qual, en paraules del mateix Santanach, «a l'hora d'establir les relacions existents entre els diversos testimonis de la *Doctrina pueril* s'ha tingut en compte la totalitat de la tradició textual conservada, és a dir, tant medieval com moderna (fins a les edicions setcentistes), i tant catalana com en altres llengües. Així, malgrat les limitacions derivades de la fragmentarietat d'alguns manuscrits i de les tendències innovadores que presenta part de la tradició, s'ha constatat l'existència d'un arquetip únic, del qual deriven dues grans branques, i s'han pogut establir determinats vincles entre els testimonis que les conformen». Tot seguit, partint de la hipòtesi de l'existència d'un ar-

quetip comú a tota la tradició, suggerida per algunes lliçons deturpades que es troben a tots els testimonis, postula el sorgiment de dues grans branques en la tradició textual, i presenta l'anàlisi comparativa dels diversos manuscrits, d'on su-bratlla i aplega errors conjuntius, errors singulars i proximitats entre ells, que el duen a l'establiment d'un *stemma codicum*.

La introducció a l'obra de Llull acaba amb l'exposició dels criteris d'edició, que segueixen, naturalment, les normes d'edició de textos de la NEORL, que ja s'acorden amb les que se solen observar en la majoria d'edicions crítiques actuals. No acabo d'entendre, però, que adoptant-hi una sèrie de solucions segons la normativa moderna, es redueixi l'accentuació gràfica (que els manuscrits originals, evidentment, no tenien) a posar només accent agut a la darrera síl·laba dels mots polisíl·labs oxítons acabats en vocal o vocal més *-s*.

Podem felicitar-nos que a la prestigiosa sèrie NEORL, que ja disposava de sis volums publicats, s'afegeixi ara amb ben digne mereixement aquesta nova edició de la *Doctrina pueril*. Enhorabona al seu curador.

JORDI BRUGUERA

MARCH, Ausiàs: *Páginas del Cancionero*, introducció, edició i notes de Costanzo di Girolamo, traducció de José María Micó, València, Pre-textos, 2004 (Col·lecció «La Cruz del Sur», núm. 711).

Costanzo di Girolamo, professor de filologia romànica a la Universitat de Napoli Federico II, ha dedicat nombrosos estudis a la figura d'Ausiàs March, en particular a l'elucidació dels models de la seva poesia. José María Micó, professor de literatura a la Universitat Pompeu Fabra, poeta i traductor acostumat als «ejercicios extremos de supervivencia literaria» (paraules seves), ha donat a les *Satire* i a l'*Orlando Furioso* d'Ariosto una impecable forma mètrica castellana. Di Girolamo i Micó —editor i filòleg, filòleg i poeta— han sumat esforços per fer possible una de les aportacions més notables dels darrers anys a la bibliografia ausiasmarguiana. La singularitat del llibre, tal com assenyala Micó a la *Nota del traductor*, rau en el fet de combinar una edició filològica «en el sentido más estricto» amb una traducció de poesia «en el sentido más literario y tradicional» (p. 86); una traducció que prescindeix de la rima per no traïr el sentit de l'original, però que en manté la regularitat mètrica (l'endecasíl·lab blanc castellà substitueix el decasíl·lab català, excepte en el poema XII, amb vers octosíl·lab tant a l'original com a la traducció) i les dinàmiques lèxiques i sintàctiques.

Di Girolamo ha seleccionat cinquanta-tres poemes —aproximadament una tercera part del total— que són representatius de les diferents tendències d'Ausiàs March. Cap de les seleccions i antologies bilingües anteriors havia estat tan generosa com aquesta. Di Girolamo, tanmateix, s'afanya a advertir que «qualquier se-

lección resulta injusta con este poeta: su fuerza, la potencia de su voz se basa al mismo tiempo en la variedad y en la repetición, en el contraste y en la acumulación, de modo que su obra se resiste a la tarea del antólogo, que no puede sino arrepentirse de cuanto ha excluido» (ps. 80-81). El volum de Pre-textos és una versió ampliada, actualitzada i revisada de l'antologia *Pagine del Canzoniere* (1998), amb què Di Girolamo difonia per al lector italià una traducció que «no tenia ninguna intención artística y quería ser simplemente un puente, como ha escrito otro filólogo italiano, Aurelio Roncaglia, ofrecido al lector para que éste pudiera quemarlo a sus espaldas tras haber alcanzado el sentido del original» (p. 81). Mentre que la traducció italiana renuncia a reproduir el ritme i la rima i imita a grans trets l'anisòsil·labisme de la poesia italiana contemporània, les versions de *Páginas del Cancionero* afegeixen a la seva funció utilitària una innegable dimensió poètica autònoma: són poemes *comme il faut*, ja que, a banda de fer intel·ligible per al lector castellà el fil del pensament d'Ausiàs March, han estat bastits amb els recursos de la millor creació literària. Micó coneix perfectament el traç de la ploma marquiana i sap reproduir-ne amb fidelitat les fórmules comparatives, les pauses mètriques i sintàctiques o la tendència a la sentenciositat, i ho fa sense caure en el parany de disfressar els anacoluts, de resoldre amb paràfrasis els llocs obscurs o de diluir en la *variatio* les repeticions lèxiques del March més obsessiu. A la part final de la ressenya en donarem alguns exemples.

La introducció de Di Girolamo (ps. 9-59) arrenca amb una ràpida síntesi biogràfica d'Ausiàs March i passa de seguida a analitzar els orígens de la seva poesia. En molt poques pàgines, escrites amb rigor filològic i una exemplar economia de mitjans, Di Girolamo enceta algunes vies d'investigació i en tanca definitivament d'altres. Autor d'importants treballs sobre la memòria literària dels poetes catalans, Di Girolamo lamenta que la poesia cortesa catalana dels segles XIV i XV no hagi tingut encara la valoració de conjunt que mereix. (Certament, els treballs parcials que es podrien citar no han incidit encara en la visió del gran públic.) Ausiàs March és producte d'una cultura literària marcada per la innovació retòrica i formal, per l'obertura a una pluralitat de models que encapçala la lírica italiana del XIII i el XIV (estilnovistes, Petrarca, escola siciliana), però el poeta valencià «surge de ella para pasar página drásticamente» (p. 12). March trenca amb la tradició lírica medieval i la transgredeix. La seva melodia també és una altra: la poesia ausiasmarquiana és dura, menys atenta a l'*elocutio* que no pas en els seus predecessors.

En aquest canvi de direcció hi va tenir molt a veure l'abandonament per part d'Ausiàs March de l'occità com a llengua poètica. La decisió d'escriure en català, que segons Di Girolamo no ha estat explicada encara amb arguments convincents, s'hauria pogut deure a la circulació dels nous clàssics vulgars —sobretot els italians— dins l'àrea lingüística catalana a partir del final del segle XIV. La traducció catalana de la *Commedia* per part d'Andreu Febrer hauria tingut una importància especial perquè va fer difusió d'un vers que aposta per la literalitat i es distancia clarament de la poesia lírica. Aquest nou model s'afegia a una tradició lírica local representada pel mateix Febrer, Gilabert de Pròixida, Melcior de Gualbes i

Jordi de Sant Jordi, tots ells poetes que van enriquir el llegat trobadoresc amb els models francesos i italians i van incorporar tant la musicalitat dels estilnovistes i Petrarca com la contundència obscura dels versos *estramps*. La hipòtesi de Di Girolamo respecte d'aquest punt crucial no és prou afinada, atès que es ressent d'un coneixement parcial de la bibliografia. Les darreres investigacions de Jaume Torró i Francisco J. Risquete, que Di Girolamo no esmenta, provenen que la circulació dels poetes italians no va ser la causa que Ausiàs March triés el català com a llengua poètica. És clar que la causa ha de ser ambiental, i molt probablement cal anar a trobar-la a les corts dels Trastàmara.

A partir de la p. 16, Di Girolamo analitza els continguts de la poesia de March i destaca per damunt de tot la «modernitat» de la seva teoria de l'amor. La macro-metàfora de l'amor ocupa el centre del cançoner de March, i és precisament en la seva teoria de l'amor que els especialistes han situat la «modernitat» marquiana. Segons aquesta teoria, el poeta és el millor amant en un món sense valors i la dona ja no és vista com a ésser pur o via per assolir la gràcia; es tracta d'un àmbit hiperbòlic que subratlla l'actitud de l'amant i no pas les qualitats de l'amada. La misogínia marquiana és laica, cortesa, i sorgeix de l'esgotament del paper assignat a la dona en l'arc temporal que separa els primers trobadors de Dante i Petrarca. Segons March, la dona es pot equiparar a l'amant en la facultat de desitjar, però no pas en la d'amar. Di Girolamo accepta la tesi d'Amadeu Pagès segons la qual Ausiàs March hauria elaborat la seva teoria de l'amor com a costum (poemes CXVII i CXVIII) sobre la pauta de la teoria de l'amistat d'Aristòtil, amb nombrosos passos intermedis. És sabut que aquesta teoria proposa l'amor com a disposició de l'ànima que acaba perdent de vista la seva finalitat; la tesi sembla clarament expressada en aquest vers marquianà: «en tant me plau, que de la fi no pense» (CXVII, 206).

Teoria de l'amor a banda, la nota més destacada de la poesia de March és l'estilística. És un estil marcat per l'abundància de clàusules comparatives, l'escassetat de les metàfores (una poesia refractària a la metàfora, sí, però amb metàfores molt belles) i l'absència gairebé total del *locus amoenus*. La quantitat de comparacions de la poesia marquiana és enorme, i les trobem tant desplegades en estrofes seguides com encadenades en successió. L'editor aporta força exemples d'aquestes comparacions, que March extreu dels àmbits més variats de la realitat. La poesia de March sembla basada en la poètica de l'anacolut, una figura que, en la seva accepció retòrico-estilística, permet englobar un nombre significatiu de poemes en què es perd el fil lògic de l'exposició o bé s'omet, per el·lipsi, una sèrie d'elements o passatges. Di Girolamo s'entreté a glossar aquest punt capital, que el lector castellà ha de conèixer per poder valorar amb justícia la singularitat marquiana: en la poesia de March detectem molts casos de falta de continuïtat i ordre seqüencial, per el·lipsi en la cadena expositiva, descriptiva o argumentativa, i de resultes d'això topem amb connexions incongruents i comparacions fosques. Un dels grans encerts del volum que ressenyem (publicat, recordem-ho, en una col·lecció de poesia de gran prestigi, i no pas en una col·lecció erudita) és haver reunit a la part final del llibre totes les anotacions d'especialista que es proposen

d'omplir aquestes el·lipsis. D'aquesta manera els poemes es poden llegir sense notes tipogràfiques, i els lectors interessats a aprofundir el fil del pensament d'Ausiàs March troben a les notes una informació generosa i, en línies generals, molt rigorosa i ponderada.

Per bé que en el cançoner de March hi ha força passatges doctrinals densos, no es tracta en cap cas d'una poesia tendencialment obscura ni tampoc carregada d'elements ideològics. Di Girolamo nota la rellevància dels epítoms aristotèlics (respecte d'aquest punt, cita l'important article de Lluís Cabré *Aristotle for the Layman: Sense Perception in the Poetry of Ausiàs March*) i dels models científics —i no pas metafòrics— de la patologia amorosa. En la poesia de March haurien sedimentat una tradició filosofocientífica i una tradició literària, amb algunes mediacions i el contacte directe amb textos diversos. La cultura que marca el pas dels versos marquiàns havia de ser per força, segons l'editor, eminentment laica i en llengua vulgar. Di Girolamo apunta que la fractura d'Ausiàs March respecte de les poètiques medievals, basades en formes molt marcades d'intertextualitat, es fa del tot evident en la seva ocultació de les fonts. Cal matisar aquesta afirmació: per bé que manquen moltes recerques sobre les fonts de March, en la seva poesia hi ha fonts que no estan pas més ocultes que en altres poetes (és el cas del poema 101, que tanmateix està ben anotat). A més, l'edició de Di Girolamo no té en compte algunes fonts identificades, com ara al poema 28. Cal lamentar que l'editor no sempre s'hagi preocupat de repassar la bibliografia anterior.

L'editor italià dedica pàgines sucoses (43-48) a una altra de les «novetats» marquiànes: la versificació. Ausiàs March experimenta ben poc amb la construcció del vers, però posa en discussió els confins dels gèneres lírics medievals. Els hàbits mètrics de March ja havien arrelat al segle XIV: la predilecció pel decasíl·lab amb cesura a la quarta i per l'octava com a mesura estròfica. Per regla general, a les tornades el poeta s'allunya de la regla trobadoresca de repetir les rimes dels darrers versos de l'última cobla i introdueix gairebé sempre una rima nova a les tornades de quatre versos, amb la qual cosa el final del poema no queda excessivament marcat. (Aquesta característica té relació directa amb el fet, apuntat en pàgines anteriors per Di Girolamo, que en March la tornada sovint fa l'efecte de restar aïllada del contingut narratiu del poema.) Ausiàs March utilitza els *estramps*, però experimenta menys que no pas Jordi de Sant Jordi o Arnaut Daniel, el model de les *rime petrose* de Dante. Aquesta elecció, en qualsevol cas, suposa l'adhesió a una lírica antimusical (p. 47).

L'existència d'un cançoner ordenat per l'autor és —diu Di Girolamo— una qüestió encara *sub iudice*. Di Girolamo recorda que l'estudi dels testimonis antics permet entreveure un arquetip amb un ordre precís, que hauria estat més o menys alterat pels copistes, i revisa les aportacions bibliogràfiques que s'han ocupat de l'ecdòtica de la poesia marquiàna. L'editor ressegueix les hipòtesis de Pagès, Bohigas, Ramírez i Molas, Ferraté i Archer tocant a la possibilitat que March ordenés els seus poemes, i no es decanta per cap d'elles. Després de rebatre la tesi de Ferraté segons la qual el cançoner s'hauria articulad en un total de dotze seccions,

Di Girolamo afirma: «es posible que este estudioso sea el que ha estado más cerca de la verdad por lo que se refiere a la formación del cancionero ausiasmarquiiano. Quiero decir que su tesis resulta en parte aceptable si sustituimos la idea de las secciones organizadas por la de una difusión gradual de la obra» (p. 52). Di Girolamo estira aquest fil per formular la hipòtesi de la difusió regular de la poesia d'Ausiàs March, de resultes de la qual després de trenta anys de producció s'hauria establert una ordenació estàndard. L'editor fa servir un terme de la narratologia quan afirma que «la obra de March [...] parece seguir el hilo de una fábula, pero carece, en cambio, de una trama propiamente dicha» (p. 54). Di Girolamo —que ha estudiat els llibres d'autor a *I trovatori*, del qual tenim traducció catalana— conclou que en la poesia ausiasmarquiiana manca l'homogeneïtat temàtica i formal pròpia d'un cançoner d'autor. Ausiàs March hauria desconegut probablement el cançoner de Petrarca, i en els cançoners de Cerverí de Girona i Guiraut Riquier —els grans models anteriors a Petrarca en context catalanooccità— primava la divisió per gèneres per damunt de l'ordenació cronològica. Les primeres impressions de la poesia marquiiana, que la distribueixen en apartats temàtics, són hereves d'aquesta tradició trobadoresca.

Els apartats preliminars de l'antologia es completen amb una *Nota informativa* (ps. 61-81) sobre la vida del poeta, la història del text i els particulars de la present edició. La valoració de les edicions anteriors de March és breu però força afinada. Di Girolamo segueix substancialment el text crític de Pagès, i en l'ús dels signes diacrítics està més a prop de Pagès que no pas de Bohigas: fa servir sistemàticament l'apòstrof per marcar les elisions i les afèresis i senyala amb punt volat els casos d'enclisi. A l'igual de Pagès, Di Girolamo accentua segons l'ús modern —cosa que sembla lícita precisament a partir d'Ausiàs March— i modifica l'accent gràfic segons el vocalisme occidental. No només introdueix un sistema d'accents gràfics coherent amb la fonètica valenciana, sinó que també evita modernitzar les grafies. Segons l'editor, «la integración sistemática de las vocales tiene un efecto desastroso para la métrica: toda la *facies* prosódica de la obra queda adulterada desde el momento en que se modifican los criterios de uso de las figuras métricas, que en March son particularmente estrictos»; d'altra banda, «las más pequeñas intervenciones gráficas pueden llegar a tener involuntarias consecuencias sintácticas» (p. 80). Aquesta afirmació ens sembla excessivament tendenciosa. Els exemples triats per Di Girolamo per mostrar «algunas de las insidias de una edición regularizada y modernizada» (p. 78), en referència a les de Joan Ferraté i Robert Archer, no abonen pas la seva conclusió que *regularitzar* i *modernitzar* significa *corregir* la llengua del poeta, imposar-li la nostra norma, desfigurar el text i empresonar la llibertat de la sintaxi poètica. Es tracta, comptat i debatut, de solucions gràfiques que tenen idèntica validesa: no fa massa sentit respectar la grafia dels copistes si sabem que aquests copistes no tenien al seu abast una norma segura. La proposta de Di Girolamo nega la possibilitat d'una edició modernitzada de March on el lector llegeix el vers lliurement i resol els contactes vocàlics segons la seva competència per tal que el vers sigui decasil·làbic.

En la seva *Nota del traductor* Micó ressegueix les experiències de traducció i imitació d'Ausiàs March durant el Siglo de Oro castellà, totes les quals han llegat problemes però també solucions valuoses (algunes d'aquestes imitacions s'introdueixen a l'aparat de notes). Les traduccions de Baltasar de Romaní (1539) i Jorge de Montemayor (1560) tenen un gran interès perquè reflecteixen l'estat de la poesia castellana abans i després del triomf de Garcilaso. Per a la seva traducció, com hem dit, Micó ha triat l'endecasílab blanc, que l'obliga a fer un esforç de condensació, de fidelitat al registre marquià: «aunque alguna vez añade sequedad al discurso del poeta, esa sequedad es, al cabo, uno de los rasgos principales del estilo del autor», afirma Micó (ps. 85-86). Micó ha intentat mantenir les característiques de l'original que al seu parer «son irrenunciables, como la literalidad de las diversas fórmulas comparativas, la coincidencia de las pausas métricas y sintácticas, la disposición simétrica de las subdivisiones de la estrofa o la tendencia ocasional a la sentenciosidad» (p. 86). (Per bé que, en línies generals, les notes de l'editor estan molt ben plantejades, alguns d'aquests passatges obscurs no hi apareixen prou ben resolt: és el cas dels versos 317-320 del poema 87, on 'ab ell' no es pot identificar, com sembla voler Di Girolamo, amb 'amor sensitiva'. La nota de Di Girolamo és del tot insuficient en un passatge que demostra el grau extrem de l'amor en la ficció de March.)

Podríem adduir nombrosíssimes mostres de felicitat trasllat dels versos de March. La primera de totes és la traducció del senyal «Plena de seny» per «Toda cordura», molt ben justificada a la nota corresponent del poema I.

Micó imita perfectament la sentenciositat dels versos marquiens amb la substitució del connector causal pels dos punts i uns ajustaments lèxics mínims. Vegem-ne alguns exemples:

III, 7-8

Socoreu mé dins los términos d'un'hora
car mos senyals demostren viure poch

Socorredme en el plazo de una hora:
los síntomas me auguran corta vida.

X, 31-32

e'm tinga pres ab sa 'nvisible lença,
mas paren bé sos colps en mon escut.

y que me atrape en su invisible lazo:
bien parecen sus golpes en mi escudo.

LIX, 43-44

Tot cas és poch, essent lo pus estrem;
la torre gran li sembla gra de mill.

Cualquier caso es pequeño, aún el más
grave:
la torre le parece una semilla.

LXXIX, 39-40

yo són plagat e no puch ser guarit,
puy la que am de sa plaga no's dol.

Estoy llagado y no puedo sanarme:
mi amada no lamenta haberme herido.

Fixem-nos com en el cas següent el traductor aconseguix atenuar el sacrifici del doblat «desigs / desijar» amb el desplaçament del paralelisme en posició anafòrica:

IV, 59-60

Tots mos desigs sobre vós los escamp; tot és dins vós lo que-m fa desijar.	en vos derramo todos mis anhelos, en vos se halla cuanto yo deseo.
---	---

I en el vers següent, Micó aconseguix mantenir perfectament el sentit del vers marquà sense haver-ne d'accelerar el ritme:

XLV, 72

ses blanes mans los forts diamants pasten	ablandando diamantes con las manos
---	------------------------------------

En un sol cas Micó abandona el vers blanc i tradueix quatre dels versos més famosos de March amb una combinació de rima consonant i assonant:

XIII, 1-4

Colguen les gents ab alegria festes, loant a Déu, entremesclant deportes; places, carrers e delitables orts sien cerquats ab reconte de grans gastes;	Gocen las gentes celebrando fiestas, loando a Dios con entretenimientos; que se engalanen plazas, calles, huertos con el recuerdo de las grandes gestas.
--	---

En el cas següent, el vers castellà reproduïx perfectament l'efecte rítmic propiciat per l'alliteració i la distribució accentual:

XV, 48

los amadors d'amar bé no s'espanten	y al bien amar no teman los amantes.
-------------------------------------	--------------------------------------

En aquest darrer exemple, el joc de paraules introduït per March es manté amb una traducció molt enginyosa, ben justificada en nota:

XLII, 12

e son dret nom En Jo-ha-n me pens caygua	Tomás se llama, con razón sin duda
--	------------------------------------

Després de l'edició dels poemes de March, el lector trobarà la *Bibliografía* (ps. 383-391), les *Abreviaturas y ediciones de los textos citados* (ps. 393-398) i un apartat de *Notas a los poemas* (ps. 399-529). Les notes de Di Girolamo fan referència als manuscrits i a les impressions que han transmès el poema i a la seva forma mètrica. Hi trobem també observacions ecdòtiques i de contingut molt

ben argumentades (llegiu, per posar un sol exemple, l'esplèndida nota al Cant espiritual, ps. 505-508). El volum es completa amb un *Índice de primeros versos y tabla de concordancia* (ps. 531-532) i un índex general.

DAVID GUIXERAS

MARTÍ MESTRE, Joaquim: *Diccionari històric del valencià col·loquial (segles XVII, XVIII i XIX)*, València, Universitat de València, 2006.

La llengua catalana compta amb alguns vocabularis i diccionaris de la parla col·loquial, com ara el *Vocabulari de l'argot de la delinqüència* (Barcelona, Millà, 1978), de Joan J. Vinyoles, el *Bocavulvari eròtic* (Barcelona, El Llamp, 1987), de Pep Vila, el *Diccionari del català popular i d'argot* (Barcelona, Edicions 62, 1997), de Joaquim Pomares, el *Diccionari de renecs i paraulotes* (Perpinyà, Trabucaire, 1999) de Pere Verdaguer, o el *Glossari d'insults i mots despectius de la tradició oral* (Badalona, Ara Llibres, 2006). En tots els casos, es tracta d'obres que se solen centrar en un camp concret, recullen uns usos que, si no són pouats de l'oralitat, procedeixen de fonts contemporànies, es limiten a la dimensió sincrònica i es basen predominantment en el parlar de Barcelona. Dins d'aquesta perspectiva, n'és una excepció, pel que fa a la temporalitat, el *Bocavulvari eròtic de la llengua catalana. Segles XVIII, XIX i XX* (Barcelona, Edicions La Magrana, 1990), de Pep Vila. Altrament, el parlar valencià a penes hi és representat. Només Vinyoles es preocupà de buidar algunes obres anteriors a mitjan segle XX, entre les quals dues de valencianes, el famós col·loqui anònim *Nelo el Tripero* i *El presiliari* (1916), d'Eduard Escalante i Feo. Davant d'aquest panorama, és de molt agrair, pel seu caràcter complementari, però sobretot per la seua dimensió diacrònica i el seu rigor científic, la publicació, dins la col·lecció «Biblioteca Lingüística Catalana», de la Universitat de València, del *Diccionari històric del valencià col·loquial*, de Joaquim B. Martí Mestre. Dificilment podria ser d'altra manera tractant-se d'un competent especialista en la història de la llengua de l'època moderna i del segle XIX, que ens ha ofert ja estudis sobre l'esmentat període tan remarcables com *El Libre de Antiquitats de la Seu de València. Edició i estudi* (1994) i *Literatura de canya i cordell al País Valencià* (1997).

L'autor justifica la tria del període històric comprès entre el segle XVII i el XIX inclusivament pels pocs estudis sobre el lèxic d'aquesta època i, sobretot, perquè és una etapa de la nostra història lingüística decisiva en la conformació de l'actual fesomia lèxica del valencià. La seua feina, però, no hauria estat possible sense la considerable massa de paper manuscrit i imprès d'aquesta època que s'ha conservat en les biblioteques i arxius valencians i sense la seua admirable determinació a escorcollar-la pacientment per traure'n el màxim profit possible. Òbviament, es tracta de textos de «vociació popular» (teatre, sainets, col·loquis, premsa satírica,

llibrets de falla, poesia i prosa popular i festiva, etc.). La passejada de l'autor per aquesta mena de textos no és aliena al creixent interès de la dialectologia filològica i la sociolingüística històrica per copsar la llengua col·loquial del passat. I, en efecte, entre les fonts utilitzades, que s'expliciten en el corresponent repertori bibliogràfic, abunden els textos en forma de diàleg, que representen un dels discursos més característics de la modalitat col·loquial.

Les entrades del diccionari s'estructuren de la manera que tot seguit s'exposarà. Després del mot lema, figura la descripció gramatical i la definició. Si es dona el cas de diverses accepcions o de presència de locucions, aquestes es troben numerades i acompanyades, cadascuna, de la corresponent definició. A continuació es reproduïxen els testimonis documentals, ordenats cronològicament: cada mot, accepció i locució s'hi troba autoritzat amb la referència literària corresponent. Cal advertir que, si bé l'autor regularitza ortogràficament el lema, incloent-hi alguns trets fonètics, com ara la representació de l'apitxament, la pèrdua de la *-d-* intervocàlica i l'ús de *a* per *e* en els segments inicials *em-*, *en-*, *es-* i *eix-*, els exemples documentals respecten sempre la llengua de l'original. Segueix la referència a la situació de les veus en els diccionaris històrics, etimològics i normatius, respecte als quals s'aporten molt sovint novetats (mots o accepcions no recollits o no documentats, primeres datacions, variants formals no recollides, etc.). Així mateix, es fa referència, si escau, a la informació que ens ofereixen altres repertoris lexicogràfics i altres fonts escrites o orals, i es dona compte dels usos que en fan els altres dialectes catalans i, si convé, altres llengües romàniques. Finalment, a partir de totes les dades recollides, Martí no sols avalua la presència de préstecs d'altres llengües, sinó que planteja, quan escau, una explicació dels mecanismes i procediments de creació lèxica. Així, el lector pot constatar el funcionament dels diversos mecanismes de creació lèxica, de caràcter semàntic i formal, propis del registre col·loquial, els quals, com és ben sabut, tendeixen a conferir al llenguatge un to expressiu i afectiu i a manifestar les connotacions del parlant. És per aquesta estructura i aquests plantejaments que el diccionari de Martí resulta innovador respecte als diccionaris precedents sobre el català col·loquial. De fet, el més pròxim no n'és un de català sinó de castellà: el *Diccionario de argot*, de Julia Sanmartín (Madrid, Espasa, 1998), bé que amb la diferència bàsica que aquest prescindeix del vessant diacrònic. Som, doncs, davant d'un diccionari concebut amb una decidit enfocament diacrònic, diafàsic i diatòpic.

D'aquest enfocament, prou que en dona compte la bibliografia que figura al final del diccionari, on apareixen tant les obres de referència (estudis, articles, llibres, diccionaris...) com les fonts documentals utilitzades. Ara bé, cal remarcar que la base del treball de Martí no ha estat l'explotació dels diccionaris de l'època, que òbviamment consulta sempre, sinó la literatura que l'autor denomina de «vocació popular». És cert que els diccionaris dels segles XVIII i XIX contenen nombroses dades de lèxic col·loquial, i fins i tot alguns, com els d'Escrig-Llombart (1887) i de Martí Gadea (1891), assenyalen explícitament els mots que ells anomenen «familiar». Incorporar sistemàticament aquesta informació hauria in-

crementat excessivament el treball i, sobretot, ens hauria fet perdre l'interès que suposa partir de l'explotació de fonts fins ara no aprofitades per la nostra lexicografia. Unes fonts curiosament triades per tal de recollir amb la màxima fidelitat possible la varietat lingüística pròpia de les classes populars i, per tant, sense interferència dels registres més elevats.

La majoria de les fonts consultades correspon a textos impresos, però n'hi ha també moltes d'inèdites, generalment col·loquis, sainets i fins i tot sermons, procedents en gran part dels fons manuscrits de la Biblioteca Nacional, de Madrid, de la Biblioteca Municipal, de València, i de la Biblioteca Universitària, de València. En el cas dels textos publicats, l'autor parteix de les primeres edicions i, quan hom disposa d'edicions més recents o modernitzades (com ara la de les poesies i col·loquis de Pere Jacint Morlà, Carles Ros, Joan Baptista Escorigüela), no s'ha estat de contrastar-les amb els originals.

El treball del jove filòleg valencià es caracteritza, efectivament, no sols per l'adopció d'una perspectiva històrica, ben explícita al títol, sinó pel seu propòsit d'abastar els més diversos camps de la llengua col·loquial i d'incorporar-ne les més diverses accepcions i locucions fins a recollir, partint dels usos lèxics del País Valencià, un nombre representatiu de veus col·loquials o d'argot comú. És clar que, com ja ens adverteix l'autor, no tots els mots i accepcions inclosos en el diccionari —més de 4.000— tenen un valor exclusivament col·loquial, ans, depenent de contextos diversos, poden trobar-se també en altres registres. Ara bé, el seu ús més característic és el col·loquial, i això prou que en justifica la inclusió. Si, a més a més, tenim en compte que el registre col·loquial és el que millor trasllueix la variació diatòpica, això bé atorga al recull de Martí Mestre un valor dialectològic afegit, ja, que, com reconeixen Joan Coromines, Germà Colón, Pep Vila i Emili Casanova, entre altres lexicògrafs, el valencià és la variant catalana que presenta més llacunes informatives en els nostres grans diccionaris històrics, el *Diccionari català-valencià-balear (DCVB)*, d'Alcover i Moll, i el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana (DECat)*, de Joan Coromines. No fa gaire Germà Colón (*Les Regles d'esquivar vocables. Autoria i entorn lingüístic*, 2001, p. 17) en diagnosticava les causes: «Cal tenir en compte que els texts i documents valencians han estat despullats molt deficientment, puix que la lexicografia científica és obra d'investigadors de les Illes i del Principat». Ara ja no es podrà sostenir això. Per confirmar-ho, basta adduir la llista de locucions formades per *gent + de + nom*, que no figuren al *DCVB* o que en completen les accepcions: *gent d'aüc, gent de barral, gent de blusa i espardenyas, gent de bronze, gent del bronze, gent de calbot, gent de capa parda, gent de carreró, gent de corbella, gent de corona, gent de dos cares, gent d'escala avall, gent d'esclafit i fona, gent d'espardenyia i camalet, gent de faldó gros, gent de gafaiüt, gent de germania, gent de gorra, gent de got, gent de got i navaixa, gent de la pota badada, gent de lligona, gent de l'ungla llarga, gent de manta, gent de més o manco, gent de mineta, gent de muntó, gent de patilla, gent de pipa i bolsa, gent de ploma, gent de poc pelatge, gent de rella, gent de tartaneta, gent de trena, gent de tro, gent d'un camal*.

Ara bé, malgrat el títol, les dades que el lector trobarà en el *Diccionari històric del valencià col·loquial* no es limiten al valencià, sinó que, en bona part, es poden documentar també en altres dialectes catalans, sobretot en els occidentals. L'autor té bona cura d'assenyalar-ho en tot moment, ja que en el tractament del material recollit mai no abandona la perspectiva global de la llengua. És per això que aquest diccionari esdevé un complement imprescindible per a ampliar la informació dialectal dels nostres grans diccionaris històrics, puix que afegeix referències valencianes a mots que no hi són catalogats com a tals. Ho il·lustrarem amb alguns exemples. Així, mentre el *DCVB* situa el mot *carxofa*, amb l'accepció de 'persona fluixa d'enteniment', al Principat i a les Illes, Martí la documenta en sainets valencians de la Restauració: «—Flors que valen un tesor / en ca paraula que tira, / mes com és una mentira / o una il·lusió cada flor, / [...] de res fas cas. / —(Y la *carchofa* se riu!)» (1875); «Que no n'í a prou, *carchofes?* / Rigau-se, rigau-se més» (1901). El mot *cabota*, amb l'accepció de 'caparrut, tossut', que no registra el *DECat*, només és mallorquina per al *DCVB*. Però Martí ens n'ofereix un exemple valencià de 1864, extret d'un sainet de Rafael M. Liern. Coromines considera que *calar-se*, amb l'accepció de 'posar, col·locar', és un mot típic sobretot d'Eivissa. Tanmateix, Martí el documenta en un text de 1837 reproduït a «El Mole» («Trac, pués, el dichós anell (...), me'l *cale* en lo dit del mich») i en un sainet il·lícit de 1887 («A que te pegue un carxot! / Te vas *calant* en el foc! / El so doctor! Tu què entens / d'eixes coses?»). Coromines també presenta la interjecció *guitza!* com una exclamació popular mallorquina per a expressar un sentiment d'enuig o de molèstia, però Martí demostra que era coneguda en terres valencianes, ja que apareix en l'esmentat sainet il·lícit de 1887 («No em dones pena, Malena, / que ja de ratlla te'n passes. / *Guitsa!*, que tu en predicar / li pareixes a ton pare»).

En altres casos, la documentació adduïda per Martí serveix per a esvaïr dubtes sobre l'arrelament de certs mots, ja que soluciona dèficits en el coneixement històric del lèxic col·loquial tradicional. Així, per al *DCVB* el mot *magancés* 'traïdor, hipòcrita' seria un castellanisme copiat indiscriminadament pels diccionaris d'Escrig-Llombart (1887) i de Martí Gadea (1891). Però Martí demostra que devia ser ben viu en la València de principis del segle XIX, per tal com apareix, referint-se a Napoleó, en el col·loqui *Roquet y Goriét*, de 1809: «Trenta mil hòmens trageren / de España baix lo pretext, / como fieles aliados, / de achudar-li al *magansés*». El mateix *DCVB* addueix *corfoll* amb l'accepció de 'ximple, rude' a partir del testimoniatge del *Diccionari Aguiló* 'paletó, tonto', però afirma no haver-la pogut documentar. En canvi, aquesta accepció, Martí la troba profusament usada en els col·loquis valencians del segle XVIII. Coromines (*DECat*, VIII, 509) dubtava de l'existència històrica de *tiramànegues* 'alcavot', i creia que amb aquesta accepció només es coneixia el català *tiramanguer*. Un exemple de Llombart («Ell era delator, alguacil, gos de pressa, com ell mateix se dia, y lo més indesent *tiramànegues* y alcabot del corregidor»), extret de *Tipos d'auca* (València, 1878), permet a Martí de corregir Coromines. El mateix lexicògraf descartava que el va-

lencià *parot* 'libèl·hula' fos originàriament un derivat augmentatiu de *pare* i negava l'existència de *parot* amb el sentit de 'pare', augmentatiu que el diccionari d'Escrig presenta com a sinònim de *paraç* 'padrazo'. La documentació de Martí confirma, però, l'acceptació d'Escrig, que també ignora el DCVB: «Son fill s'agarra en la chica, / y el *parot* en la madama» (OVARA, *Un aprenent de lletí*, 1879); «Pren el *parot* al ninyorro» (PALANCA, *Lo romancer valencià*, 1888). En el *Diccionario valenciano-castellano* d'Escrig (1851) figura *polleguera* 'piojeria o miseria, escasez', i l'expressió *no eixir may de polleguera* 'jamás salir de harapos, de miserias'. Llombart, en la seua edició de l'Escrig (1887), afegeix que és sinònim de *polleria* 'abundancia o copia de piojos' i figuradament 'miseria, escasez, menudencia o poquedad', i recull l'expressió *eixir u de polleguera* 'salir uno de pobreza'. Doncs bé, seguint aquest diccionari i també el de Martí Gadea (1891), el DCVB defineix *polleguera* com a 'conjunt de polls del cap', però tot seguidament afegeix que «aquest significat deu esser efecte d'una mala interpretació de *polleguera* 'peça de pedra, de ferro o altra matèria dura, amb un ull o clot dins el qual entra i gira el piu o eix de rotació d'una porta, barrera, etc.'». Tanmateix, Martí ens confirma documentalment que no som davant d'una mala interpretació dels diccionaris valencians del XIX, sinó que *polleguera* també s'usava, per metonímia, per a descriure qualsevol situació de misèria o de gran pobresa, en què els polls es reproduïen amb gran facilitat, perquè és així com apareix, el 1837, en «El Mole» («Adelantarem més que ningú en misèria, ignorància, malícia, desgovern y en *polleguera*. Pos avans que els polls y la fam mos tragen a ballar a un carasol, vestim-los de botarga y ballem», i en el col·loqui coetani *El cas de la loteria* («Yo, gochós, me'n vach anar / a ma casa, y li diguí / a ma muller: «Sagranat! / Ya.m eixit de *polleguera*. / Gràcies a Déu qu.aplegat / el dia que puga fer / lo que tinc tan desichat, / qu.és tirar los trastos vells, / y tots nous se han de comprar»).

El diccionari de Martí és una font impagable per a documentar la interferència, generalment soterrada i sovint mal coneguda, de l'aragonès i les nombroses afinitats lèxiques amb altres parlars hispànics orientals (murcià, andalús oriental, castellà de Conca i Albacete, navarrès riojà). Així, demostra que *mancurro* 'persona a qui manca una mà o un braç, o que per defecte físic no pot servir-se d'un d'aquests membres', ja documentada en *La famosa comèdia de la gala està en son punt*, no és una forma hipotètica, com creia Coromines (*DECat*, II, 1111), sinó un vell aragonesisme. La locució *fer el mondiu* 'fer el beneit, el desentès, per interès o conveniència', absent al *DRAE* però ben documentada en l'aragonès, no és tampoc, com creu Coromines (*DECat*, V, 771), un «mot d'existència dubtosa», sinó una expressió àmpliament usada tant en els col·loquis de Vicent Manuel Branchat (1814-1819) i en altres col·loquis valencians referents a la Guerra del Francès, com en nombrosos sainets de tot el segle XIX. L'adjectiu *pito*, *-a* 'ben plantat, gallard; ple de vitalitat', que recull el *DRAE* com a aragonesisme, es troba així mateix àmpliament representat en els col·loquis i sainets valencians dels segles XVIII i XIX. Martí documenta *ras*, *-a* 'persona molt clara i directa, que s'expressa sense ambages ni dissimuls, desvergonyat, inconsiderat', en textos

valencians des del segle XVIII. Encara que ignorat pel *DRAE*, és un vell aragonesisme, que arriba a terres d'Almeria. Tampoc no figura al *DRAE tana* 'pallissa', mot usat per Escalante, que prové de l'aragonès *tana* 'paliza', on també s'utilitza *hacer la tana* 'contrariar, molestar'. Escalante és així mateix la principal font per a documentar *mangarro* 'falsejador, mentider', mot ignorat pel *DECat*, el *DCVB* i el *DIEC* i absent al *DRAE*. Deu estar relacionat amb *mangarrufa* 'carícia fingida', 'engany ocult', variant de *magarrufa*, derivats de l'aragonès *mangarra* 'persona poco activa, negligente, perezosa', 'tramposo; falso', i *mangarrón* 'descuidado en su aspecto', 'persona de vida desordenada', 'persona que hace las cosas mal'. De l'antiguitat i àmplia acceptació de l'aragonesisme *manyó*, *manyet* 'estimat', 'amic', 'xic', ens en donen nombroses proves lletraferits valencians tan importants com Joan Roís de Corella, Jaume Gassull i Pere Jacint Morlà. Ras i curt, la documentació literària valenciana dels segles XVII, XVIII i XIX, i encara anterior, confirma l'existència de diverses veus i accepcions col·loquials, generalment ignorades pel *DCVB* i el *DECat*, que permeten afirmar que els diccionaris valencians del XIX no sempre duen informacions històricament no fonamentades. Cal advertir, tanmateix, que, pel que fa als castellanismes, Martí hi ha actuat de forma selectiva, de manera que ha evitat la incorporació dels més crus, que són els més coneguts, i s'ha centrat en aquells que ha considerat de més interès lingüístic, bé perquè tenen una certa tradició, o bé per raons formals, estructurals o semàntiques.

Ja hem dit que un dels aspectes més interessants del *Diccionari històric del valencià col·loquial* és l'estudi dels mecanismes de creació lèxica, com són la metàfora, la metonímia, la sinècdoc, els processos d'homonimització i homosemització i la derivació. Per a il·lustrar-ho, val la pena adduir alguns dels exemples comentats per Martí. Així, explica *madeixa* en l'accepció de 'embull, embolic' com una metàfora per analogia amb l'embull de fils enrotllats que formen la *madeixa*, en clar paralelisme amb el sentit figurat de 'embolic, embull' que té *capdell*. També veu una metàfora en *motiló* 'frare llec' i 'home sense formalitat, insensat', quan, per al·lusió humorística a la tonsura dels frares llecs, considerats ignorants, s'aplica a una 'persona pelada, mancada de cabells'. Només cal recordar, en aquest sentit, la figura del motiló que fa de graciós en els miracles de sant Vicent Ferrer representats a València. *Llepassa / llepasseta* 'persona apagalosa, carregosa, pesada, de la qual hom no es pot desempallegar', 'persona aprofitada, mossega', 'mala persona, brètola' és interpretada com una metàfora degradant, per les connotacions negatives associades a aquesta planta de glòbuls espinosos que s'aferren als vestits de les persones que les toquen. *Cigró* 'testicle petit' seria un cas de sinècdoc. *Clau* 'molèstia; patiment, aflicció' és interpretat com un cas de metonímia, que es basa en la molèstia física que lògicament causa un clau en clavar-se'l algú. L'ús de *confit!* com a interjecció, el veu com un substitut eufemístic de *collins!* per homonimització formal. Igualment l'ús de *cabdell!* com a interjecció, en comptes de *cap de Déu! Perdurable* 'perdut, perdís' sembla una homosemització jocosa d'aquest mot, derivat de *durar*, amb el contingut dels parònims *perdut*, *perdulari*, derivats de *perdre*. Les locucions *nas de cotorra*, *nas*

de mussol, nas de pipa, nassos de bou designen per sinècdocque les característiques físiques i psicològiques d'una persona. I, com aquesta breu tria, molts altres casos amb què Joaquim Martí ens ajuda a interpretar el sentit dels textos i contextos aduïts.

Comptat i debatut, el *Diccionari històric del valencià col·loquial* no sols permet complementar sovint les informacions dels grans diccionaris històrics catalans (*DCVB* i *DECat*), sinó que recuperen i interpreten un bon cabal del lèxic popular valencià, esmorteït en alguns casos i ben viu en altres, que contribuirà a enriquir les possibilitats literàries de la llengua. Per tant, el seu interès no s'esgota en l'especialista en la matèria, sinó que s'estén a un públic relativament ampli, encuriós per les qüestions lingüístiques, que hi podrà veure reflectides, a través del lèxic recollit, les més diverses manifestacions de la seua vida quotidiana i de les seues vivències: parts del cos, oficis, estats d'ànim, qualificacions morals i físiques, relacions amoroses, interjeccions, etc. L'amistat, l'amor, el sexe, el camp, la ciutat, el treball, la delinqüència, l'alegria, l'orgull, la vanitat, la tristesa, la intel·ligència, la ximpleria, l'astúcia, la bondat, l'estalvi, la despesa, la beguda, el menjar, la ira, la placidesa, la salut, la malaltia, la burla, l'enuig, el temor, l'alegria, la vida, la mort, etc. són presents en els nostres mots quotidians, i com a tal són arrellegats, a través de la seua variada verbalització, base de la riquesa d'una llengua, en les denses pàgines d'aquest interessant *Diccionari històric del valencià col·loquial*. Veus, usos i accepcions que han format o formen part de l'ànima del nostre poble, imprescindibles per a conèixer amb profunditat la psicologia colectiva de la nostra gent.

Certament, s'hi podrien haver inclòs més mots, o, contràriament, alguns poden tenir un ús que depassa l'àmbit col·loquial, i fins i tot algunes explicacions poden ser susceptibles d'interpretacions diferents, però no podem negar que el *Diccionari històric del valencià col·loquial* de Joaquim Martí és una contribució bàsica en l'empresa global de recollida i estudi del nostre lèxic, que culmina una línia investigadora de l'autor, que, ben segur, donarà encara fruits abundants. I no sols això: som davant d'uns materials lexicogràfics lingüísticament molt valuosos, magistralment seleccionats i contextualitzats i formalment molt ben presentats.

ANTONI FERRANDO

CAHNER, Max: *La literatura de la revolució i la contrarevolució (1789-1849). Notes d'història de la llengua i de la literatura catalanes, III: «La primera restauració absolutista (1814-1820)»*, Barcelona, Curial, 2005.

Ja fa més de deu anys que Max Cahner inicià el seu projecte personal de documentar a bastament els esdeveniments que se succeïren als territoris de parla catalana durant els anys en què les tropes franceses penetraren al nostre país.

Doncs bé, l'espera impacient per veure publicat el tercer volum —o, el que és el mateix, el quart tom— de la *Literatura de la Revolució i la contrarevolució (1789-1849)*, ha arribat a la seva fi. Amb el subtítol de «La primera restauració absolutista (1814-1820)», l'autor clou la primera meitat del tram històric dels seixanta anys que du a estudi, amb l'èxit indiscutible que l'avalava en els anteriors volums publicats. Aquestes tres primeres dècades, doncs, arriben a la seva fi amb la presa del poder monàrquic absolutista.

La desfeta francesa a la Península significà un contratemps important per al bàndol liberal. I, més encara, en el cas de Catalunya. Tant és així que la derogació de la Constitució liberal de 1812 promoguda per Ferran VII al principi de maig de 1814 encetà, sens dubte, una nova etapa de ressorgiment absolutista. A partir d'aquest motiu, els textos que il·lustren profusament el curs dels esdeveniments apunten a les observacions que, des d'un bàndol o altre, se'n formulen. Si en els volums precedents aquesta voluntat de documentar les postures adoptades per personalitats reconegudes de la societat catalana era ben palesa, en el present volum, la finalitat política dels textos prenen una rellevància definitiva. En aquest sentit, les observacions antiliberals es basteixen d'unes connotacions predominants dins de la gran varietat d'expressions polítiques que es donen durant aquest període de la història. Són il·lustratives d'aquesta opció, les asseveracions que el baró de Maldà deixà anotades *in extenso* en el seu dietari, *Calaix de Sastre*, en els anys de postguerra. En aquest cas, si les opinions que adreçava durant la guerra a la gent que adoptava les noves tendències afrancesades, les quals començaven a introduir-se i a acceptar-se per bona part de la societat catalana a mesura que les tropes avançaven arreu del territori, ja eren prou punyents, les que ara dedica, amb relació a la derrota de les faccions liberals, són les d'un individu que, des de l'exili a Berga estant, segueix amatent qualsevol circumstància que afavoreixi el retorn dels temps passats, que, en boca d'un partidari absolutista, sempre foren millors.

Aquesta actitud contrària a les revoltes liberals que, amb el retorn de Ferran VII veieren la seva fi, no només fou patrimoni exclusiu del Principat. És significativa, doncs, en d'altres territoris de la geografia catalana. Per exemple, a Mallorca, la instauració novament del poder absolutista fou vista amb bons ulls des de la societat illenca partidària del tradicionalisme. Per aquesta circumstància sorgeixen plataformes de difusió d'un antiafrancesament efervescent. Com ho fou el «Diari de Buja», important publicació periodística des de la qual es feu front combativament a les incursions napoleòniques i liberals. Així, la suma de mostres literàries i expressions polítiques que s'editen en les manifestacions primerenques del periodisme català demostren la força que prenen sobre l'opinió pública. Per pública, però, cal entendre les minories intel·lectuals que, d'una manera o altra, tenien accés als llindars d'influència política de què gaudien les classes dirigents.

Amb aquestes breus pinzellades historioliteràries, és fàcil copsar els nous aires de canvi polític que bufen a partir de la segona dècada del segle XIX. Els ideals il·lustrats provinents de la lluminosa França revolucionària comencen a deixar-se

enrere. La persecució i l'empresonament a què foren sotmesos els liberals van ser les conseqüències més immediates de la nova política repressiva del nou règim monàrquic. I, com ja hem vist, autors de certa volada enaltiran aquests fets com els símptomes inequívocs de la victòria dels valors de l'*ancien régime* per damunt de les noves tendències progressistes. Són anys, en definitiva, d'atiament del debat polític en un marc de transició entre dos models d'estat. I l'esfera de la literatura popular se'n farà prou ressò.

Si bé la literatura de cordill va jugar un paper decisiu durant la Guerra del Francès a l'hora de documentar el combat ideològic entre els dos bàndols —tradicionalistes i afrancesats— en què es dividia el país, no minva la producció d'aquest tipus d'expressió literària durant els anys de la immediata postguerra. La quantitat ingent d'aquestes composicions, que Cahner compila en aquest volum, és prou eloqüent de la riquesa literària de què gaudia aquest gènere. Cal no oblidar, en aquest punt, que l'editor, des del primer tom de la sèrie i amb la publicació de nombrosos textos inèdits, procura deixar a l'oblit definitivament el prejudici que havia aconseguit condemnar el set-cents i dels inicis del vuit-cents com el període de menys producció literària en llengua catalana. Amb la pretensió de culminar l'empenta que prengueren els estudis d'Antoni Comas (COMAS, 1976) i Joaquim Marco (MARCO, 1967) per a l'elaboració d'un corpus textual sobre la poesia de caire polític durant aquest període de la nostra història, Cahner traça la línia horitzontal de la cronologia històrica a partir de la divisió en vertical que estableixen els esdeveniments evocats en els textos editats.

Per tant, en un marc de transició, emergí al territori català l'embranchida del clam antiliberal, que es traduí en nombroses representacions literàries sobre les conseqüències nefastes que hauria suposat la victòria de les tropes napoleòniques. Al llarg del volum, hi circulen, majoritàriament, mostres apologetiques de la figura de Ferran VII. En benefici del discurs antiliberal, pels textos literaris circulen personatges com Josep Manso, Josep Pujol o Erasme de Gòmina —a qui, probablement, el Baró de Maldà, abandonant la seva afició narrativa, li dedicà unes dècimes, encara inèdites—, entre d'altres, que esdevingueren el blanc de les crítiques del pensament afrancesat. Amb tot, els embats dels partidaris de l'absolutisme i del tradicionalisme sorgeixen, principalment, en el si dels nuclis urbans. En aquest sentit, les principals ciutats de la geografia catalana emergeixen com a protagonistes en el nou escenari polític que es configura amb posterioritat a la retirada de les autoritats militars franceses. Barcelona, contràriament, n'esdevé el cas paradigmàtic. Mentre que a la resta del Principat, sobretot en els àmbits rurals, les postures belligerants contra qualsevol mostra de liberalisme prenen caràcters cada vegada més extrems, la capital catalana bastí la seva postura amb un acostament a l'ideari afrancesat. Aquesta circumstància va obligar els organismes oficials del règim monàrquic a elaborar una contenció fortament repressora per sembrar la zitzània entre els diferents estrats socials. Per aquesta raó, els esforços que la nova política centralista va invertir perquè Barcelona, pel seu valor geoestratègic i mercantil, s'agermanés ideològicament al monarca van ser importants.

En aquest sentit, l'estratègia principal que fixà el poder absolutista de Ferran VII fou aconseguir fer desaparèixer qualsevol actitud o expressió contràries a les postures tradicionalistes oficials. Calia, per tant, eliminar els reductes afrancesats que pocs anys abans havien aconseguit derrocar-lo. El moment decisiu que va permetre aquest gir aconseguit per la instauració del pensament únic del nou regent fou la greu crisi econòmica a què el territori català es veié immers. El capítol central del volum il·lustra exhaustivament com la manca d'aliments i de recursos que castigà profundament la població fou atribuïda, sense escrúpols, com la conseqüència principal de la inoperància d'un liberalisme insensible a les necessitats de la gent. Les voluntats partidistes del renovat absolutisme van trobar el ressò necessari en les capes conservadores dels principals nuclis de poder. De nou, el baró de Maldà tornà a ser recurrent en les seves asseveracions en contra de qualsevol escena amb tuf liberal. Però, a banda de les observacions incloses en el *Calaix de sastre*, durant aquest episodi de crisi social i econòmica, circulen per les capes populars nombrosos col·loquis i cobles que donaven peu al contraatac antiliberal. L'estretor de mires amb què es justificà el conflicte econòmic demostra fins a quin punt l'opinió pública estava sotmesa a les voluntats de les capes dirigents.

D'altra banda, enfront d'una important capa social que abraçava dòcilment les voluntats dels nous dirigents, hi havia una minsa representació que responia a les injúries antiliberals. Josep Robrenyo, poeta i dramaturg que es caracteritzà per la seva fervent lluita a favor de les llibertats individuals i per la seva tasca propagandística durant el conflicte hispanofrancès, apareix com l'estendard contra les repressions absolutistes. La veu literària i propagandística de l'autor barceloní no s'apagà, en absolut, després de la guerra. No només això: prengué una nova dimensió política d'envergadura que, davant la intransigència absolutista, l'obligà a exiliar-se. L'exemple de Robrenyo només és un cas il·lustratiu dels partidaris al model afrancesat que van seguir elaborant una literatura propagandística i de cordill que incitava els liberals a recuperar les llibertats perdudes l'any 1814 amb l'abolició de la Constitució del 1812. Les mostres més representatives de l'expressió artística d'uns autors sensibilitzats en la mobilització de les capes populars a partir de la literatura, troben la seva base més important en els col·loquis (i la seva variant del soliloqui), els sainets o la prosa i la poesia costumistes. No fa estrany que aquests gèneres, que tingueren una major puixança durant els anys de guerra, es perpetuïn durant els anys posteriors. Així, les veus que, durant les guerres napoleòniques, incitaven a prendre les armes per defensar les llibertats amb postura ferma i inflexible, ara queden somortes per un nou panorama polític agreujat per les conseqüències fatals d'una guerra que sumí el país en la misèria, tant materialment com anímica.

Però, en un altre ordre de coses, aquests canvis ideològics també van penetrar en els cercles cultes de la nostra cultura. Durant els anys de traspàs de la segona dècada del segle XVIII, apareixen arreu del domini geogràfic de parla catalana opuscles intel·lectuals hereus de l'ideari il·lustrat que concentren les seves forces en la superació del retrocés important sofert per la llengua catalana en els anys

precedents. Són, en definitiva, els focus de resistència —en el terreny ideològic— que resisteixen en les principals capitals catalanes. En el capítol *Cultura i llengua durant els anys de la primera restauració absolutista: Barcelona, València, Mallorca i Menorca* (ps. 407-452), Cahner repassa la trajectòria que prenen les principals plataformes representatives de la cultura elevada en els territoris de parla catalana en els primers anys del retorn borbònic. En aquesta darrera part, que aglutina les aportacions textuais més riques d'aquest quart volum, es fa un repàs exhaustiu dels grups intel·lectuals que, prèviament a la Guerra del Francès, van aparèixer en plena ebullició del moviment il·lustrat. D'aquesta manera, es constata les dues direccions en què circula la societat catalana durant aquesta etapa: una, la de les capes intel·lectuals que abracen els idearis il·lustrats benvinguts durant l'ocupació napoleònica i proscrius, posteriorment, per Ferran VII; i, l'altra, la de les capes populars que, en la seva majoria, abracen les línies del pensament tradicionalista oficials del nou règim absolutista.

El cas més paradigmàtic de la cultura catalana durant el set-cents i part del vuit-cents es dona a l'illa de Menorca. La incorporació de l'illa menorquina als dominis hispànics a partir del Tractat d'Amiens, l'any 1802, no va comportar cap replantejament profund de les estratègies culturals respecte al nucli de poder polític. Durant els anys de domini anglès, l'illa havia mantingut una situació extraordinària respecte al que succeïa a la resta del de territoris catalans, de la qual la Societat Maonesa, presidida per Joan Ramis i Ramis —autor dels drames catalans més reeixits de l'etapa moderna— va ser un bon revulsiu. Tampoc la perdé, però, amb l'entrada a escena del nou poder espanyol. Malgrat la prompta dissolució del grup maonès el 1785, «per les dificultats que patí des de l'inici de la dominació borbònica» (CAHNER, 1996: 73), però, sobretot, pel traspàs de llengua, a la castellana, que dugué a terme Joan Ramis, el seu membre més prolix literàriament, l'ús de la llengua catalana en la producció d'obres cultes no es veié afectat. És més: fou durant aquest breu període de temps, posterior al període afrancesat, que figures com Vicenç Albertí o Antoni Febrer i Cardona seguiren l'empresa que inicià el cercle de Maó. Així, la vasta tasca traductora d'Albertí, la qual el dugué a traduir i adaptar obres de Goldoni, Molière, Racine, Moratín, Metastasio o del mateix Ramis —fou seva la traducció de *L'Alonsiada*, el 1818, poema èpic del dramaturg menorquí que redactà originàriament en castellà—, i la productiva empresa gramatical d'Antoni Febrer i Cardona, autor dels *Principis generals de la llengua menorquina*, elaborats el 1804, i de l'impressionant *Diccionari menorquí, espanyol, francès i llatí*, editat recentment per Maria Paredes (FEBRER I CARDONA, 2001), a més de la seva faceta com a traductor d'autors clàssics —Horaci, Ovidi, Virgili— i moderns —Le Jay i Rousseau— (PAREDES, 1996: 97-123), van representar el cim més alt que assolí l'influx de la revolució il·lustrada en llengua catalana en la primera etapa d'introducció del castellà a l'illa. Per tant, la contribució al conreu de la literatura culta d'aquests autors fou definitiva perquè l'impuls decisiu a l'hora d'ampliar els horitzons en l'exercici de la llengua catalana en el terreny literari.

Per la seva banda, en aquests mateixos anys, però a l'altra marge de la costa

baleàrica, apareixia la figura de Josep de Togores i Sanglada, també conegut com a comte d'Aiamans. L'obra d'aquest autor mallorquí —que Jordi Carbonell (CARBONELL, 1971) recuperà de l'oblit, alhora que ho feia amb la figura de Febrer i Cardona, i de qui Joan Mas i Vives (TOGORES I SANGLADA, 1995) n'edità l'obra poètica— fou el fidel reflex del tràfec que es gestava en els primer anys de la nova centúria. En aquest sentit, l'empresa cultural que dugué a terme la trinitat il·lustrada menorquina, amb la qual s'abastava tot els àmbits del conreu lingüístic —això és: Ramis, en la literatura, Febrer i Cardona, en l'estudi de la llengua, i Albertí, en la traducció—, va veure estès el seu àmbit d'influència a l'illa de Mallorca. L'obra lírica de Togores esdevé una nova mostra del que representà la penetració de la Il·lustració a les Balears. La rica relació epistolar que mantingué amb Febrer i Cardona n'és un reflex fidel. A més, la biografia del comte d'Aiamans és el retrat modèlic de l'individu il·lustrat setcentista. Sempre a cavall entre Madrid i Palma, Josep de Togores i Sanglada fou un autor fèrtil en la lírica de tall rococó enfocada, en el tram final de la seva etapa literària, cap a les primeres mostres sentimentals en llengua catalana. Traductor de Cadalso —del qual encara resta desconeguda una suposada traducció al català de *Las Noches Lúgubres*— i Boileau, Togores adoptà els models més destacats dels neoclàssics tardans hispànics i francesos. Si a aquesta circumstància, s'hi suma el seu esperit despert per copsar els batecs de la cultura popular i adaptar-los a les estructures complexes de la literatura culta, en la seva figura es perfila, d'una banda, l'ombra del nou model d'intel·lectual arrelat plenament a l'avidesa il·lustrada amb la qual poder mostrar qualsevol expressió de l'univers intel·lectual propi i, de l'altra, el desvetllament d'una sensibilitat sentimental i propera a l'expressió popular, que la generació romàntica posterior prendrà per al seu projecte cultural.

Aquest interès creixent per adoptar les formes literàries d'expressió popular per part dels cenacles intel·lectuals catalans també fou representatiu, durant els anys immediatament posteriors a la guerra amb les tropes franceses, a les terres del País Valencià. No debades, la publicació de la cinquena edició «de la popular narració paramiològica» (p. 440) de Lluís de Galiana, la *Rondalla de rondalles*, és la mostra més representativa dels aires popularitzants que planen en l'expressió culta de la literatura valenciana. A remolc d'aquest regust popular, prenen una empenta decisiva a la València dels primers anys del segle XIX els col·loquis i les *conversacions*. En aquest sentit, la minva progressiva del conreu de la llengua catalana durant les dècades anteriors troba un parèntesi de refrenament. El retorn a l'escenari literari popular de Manuel Civera, la producció del qual fou el blanc dels òrgans de censura de la Inquisició, i Carles León, del qual se'n conserva una extensa i notable producció de col·loquis, van representar el resultat de la incidència de la literatura popular en el panorama cultural valencià.

L'esperit costumista que es respira en aquestes composicions va servir per re-tratar amb certa fidelitat les noves modes que s'instauraren en terres catalanes amb la penetració directa dels influxos afrancesats durant la Guerra del Francès. Si bé l'auge important en la producció d'aquest gènere literari de gran abast sorgí

durant els anys de guerra, amb els quals es posava de manifest l'efervescència dels nous costums socials que emergien progressivament amb l'arribada de les últimes tendències de la França il·lustrada, fou durant els anys de postguerra que prenen forma definitiva. Fins al punt que els col·loquis van ser profusament conreats pels partidaris de les faccions absolutistes que observaven com l'ocupació francesa significà un relaxament dels valors i els costums tradicionals. No és d'estranyar que una part important d'aquestes mostres vinguessin avalades per autors que pertanyien a l'estament religiós, com Josep Joaquim Casasús i Navia-Ossorio o Vicent Martínez i Colomer.

I, finalment, al Principat es donaren importants esdeveniments que, d'una manera o altra, foren decisius per a l'adveniment de la llengua i la literatura catalanes. Un primer fet important fou la represa de les reunions a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (ABLB) l'any 1815, que des de l'ocupació francesa de la capital catalana, el 1808, deixaren d'organitzar-se. Amb la base dels antics membres que formaren part de l'Acadèmia abans de la guerra, i que encara es mantien en vida (Antoni Alegret, Vicenç Giralt, Pere Pont, entre d'altres), es recuperà l'esperit il·lustrat del cenacle. Durant els anys del final de dècada, just abans de la recuperació del règim constitucional, es mantingué una certa periodicitat de les reunions i de les activitats de la nova Acadèmia barcelonina. Però, a mesura que anaven passant els anys, els antics membres foren minvant la seva presència, fins al punt de ser només set, d'entre els quals sobresurten Melcior de Rocabruna i de Taverner, Jaume Vada —autor de *La Fama en lo Parnàs* (1802) (editat, entre d'altres, a CAHNER, 1996: 369-377), poema commemoratiu de l'enllaç entre Ferran VII i Maria Isabel, i de l'*Oda al beat Joseph Oriol* (1813), de tall sentimental— o Bru Benet. Aquesta disminució en la presència de membres veterans va obligar una profunda renovació de la llista d'assistents. En aquest procés de noves admissions, s'hi incorporaren personatges com Fèlix Torres i Amat (autor de les *Memorias para ayudar a formar un Diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Catalunya*, publicat el 1836, les quals foren, sens dubte, la font biobibliogràfica bàsica per configurar la lectura que el grup encapçalat per Milà i Fontanals feu de la literatura catalana dels segles XVI, XVII i XVIII), Rafael d'Amat i Cortada (baró de Maldà, autor del dietari més conegut, i extens, del set-cents català, el *Calaix de Sastre*), Gaietà de Planella i de Fivellar (membre destacat de l'Accademia degli Arcadia, de Roma) o Joan Francesc Veí.

El projecte principal que enfocà el si de la nova formació acadèmica fou aconseguir el control editorial d'un dels mitjans literaris i culturals més importants durant el darrer tram del set-cents i del primer terç del vuit-cents com fou el «Diario de Barcelona». La projecció cultural imparable que assolí aquesta plataforma periodística, en la qual tenia lloc tant la difusió d'esdeveniments diaris com de textos literaris en llengua catalana i castellana, des del 1792, any de la seva aparició, en feia d'aquest periòdic un referent ineludible per a una àmplia difusió de la llengua catalana. Però, amb tot, només fou una empresa que l'Acadèmia final-

ment no pogué dur a terme i, per tant, només restà en l'estat de projecte. A banda d'això, els nous membres recolliren el testimoni que en etapes anteriors l'Acadèmia barcelonina s'imposà com a punts principals del seu programa cultural. Això és, d'una banda, l'estudi i difusió de la llengua catalana al territori, per als quals s'elaborà el projecte d'edició del primer diccionari crític català (que finalment tampoc arribà a bon port) i, de l'altra, la incursió en l'estudi dels orígens i de la història antiga de Catalunya, que prengué un predomini important en aquesta nova etapa. Aquest darrer aspecte dugué a organitzar els projectes de traducció (paradoxalment, en llengua castellana) de les *Constitucions de Catalunya* o de la *Crònica* de Ramon Muntaner, que tampoc arribaren a editar mai. Contràriament, sí que van publicar-se les *Consuetuds de la ciutat de Barcelona*, l'any 1818, una antologia poètica de textos en llengua catalana intitulada *Parnaso catalán*, en remembrança de les compilacions barroques que s'estengueren arreu de la geografia hispànica durant el segle XVII, i, finalment, una reedició de *L'harmonia del Parnàs*, volum que recollia l'obra poètica del Rector de Valfogona, la primera edició de la qual es remunta a l'any 1703 en el marc dels primers passos de l'Acadèmia dels Desconfiats. En definitiva, es pren de nou el testimoni heretat d'etapes anteriors de l'Acadèmia, de manera que prenia cos la voluntat de recuperació dels episodis més reeixits de la nostra història que permetessin salvar la llengua catalana del desprestigi imparabile en què semblava haver-se immersit. Aquest projecte serà el mateix que, anys després, bastirà el programa romàntic de la Renaixença i que prendrà l'impuls definitiu per a la recuperació plena del conreu literari en llengua culta.

A l'empara de l'herència que els desconfiats iniciaren al principi del segle XVIII, el tram final de l'ABLB no arribà a concloure el programa cultural que es gestà durant més d'una centúria. En l'anàlisi descriptiva i lineal que obliga l'apropament històric dels esdeveniments, Cahner aprofundeix poc en les paradoxes en què caigué sovint la direcció dels acadèmics (la més flagrant, l'ús de la llengua castellana com a vehicle d'expressió oficial de les reunions). Tampoc s'hi intueixen, en les observacions del volum, les dificultats, ja fossin tècniques o institucionals, a què l'Acadèmia hagué de fer front, que impediren les publicacions historicolingüístiques que tenien previstes. Potser l'aparició del recent estudi elaborat per Mireia Campabadal (2007), *La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona en el segle XVIII: l'interès per la història, la llengua i la literatura catalanes*, guardonat amb el premi Milà i Fontanals d'Història Literària concedit per l'Institut d'Estudis Catalans, aboqui la llum necessària per resoldre els nombrosos interrogants que han planat entorn del cenacle intel·lectual barceloní més actiu i important del set-cents català.

Alhora que el declivi progressiu del protagonisme de l'ABLB era palès, apareixien altres grups intel·lectuals fortament impregnats d'aires il·lustrats. Fou el cas de la Sociedad Filosófica, la qual iniciava les seves primeres sessions durant aquells primers anys del segle XVIII. Encapçalada per un jove Bonaventura-Carles Aribau, a la Sociedad, hi freqüentaven noms com la nova valor poètica, Ramon Muns i Serinyà, autor del poema epicoburlesc deutor de les gatomàquies barro-

ques, *La persecució dels porcs*, publicada per primer cop a les pàgines del «Diario de Barcelona», el 28 de febrer de 1808, i llegida en públic posteriorment en la sessió de l'Acadèmia el 28 de maig de 1841, Miquel Cuiàs, antic membre de l'ABLB o Francesc Puig i Boscall.

L'afany d'aquest nou opuscle fou, principalment, estendre els coneixements illustrats en el terreny de la ciència i el coneixement humanístic. Però, com succeïa amb l'Acadèmia, la llengua vehicular de la Sociedad Filosòfica fou el castellà. Aquesta és la raó per la qual, més enllà de copsar la castellanització progressiva de les plataformes de cultura, Cahner aprofita l'ocasió per editar un interessant text elaborat per Aribau intitulat *Posibilidad de un idioma universal* (ps. 430-439), copsa el tarannà ideològic del grup. Partint de la base del que Antoni de Capmany, anys abans, proclamà sobre l'aptitud de la llengua catalana per adoptar les formes d'expressió culta, el text posa en dubte, de nou, la viabilitat de les llengües minoritàries i regionals en un món en què «la diversidad de las lenguas no puede ser otra cosa que un castigo de nuestra soberbia» (p. 431). En aquest sentit, el model de la torre de Babel i la funcionalitat que el llatí demostrà com a llengua comuna de comunicació esdevenen el retrat del que, per a Aribau, hauria de ser una òptima difusió intel·lectual. I, és clar, el català no reunia les qualitats mínimes per poder esdevenir llengua universal. Ara bé: el paper d'aquestes llengües «extrañas» es reduiria a l'adopció de veus i locucions que agilitzarien la difusió general d'un llenguatge comú per a tota la humanitat. Tot un programa d'intencions que, des del pòsit de les tesis més jacobines de la Il·lustració francesa sobre l'estandardització comunicativa, poc té a veure amb el que, anys després, suposarà l'intent de recuperació de la identitat i llengua catalanes que desvetllarà l'oda *A la pàtria*. Tot plegat és el resultat que la Societat Filosòfica s'erigís sobre la base d'un grup d'escriptors «plenament educats en els principis de la Il·lustració» (MAS I VIVES, 1999: 21). Amb l'exhumació d'aquest tipus de font textual, prou il·lustrativa de la complexitat cultural de la Catalunya del principi de segle, Cahner exhuma dels documents de la Societat Filosòfica que romanen als arxius de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona és, de ben segur, una mostra més de la reivindicació d'una lectura més ajustada del que foren les beceroles del romanticisme a Catalunya. En aquest sentit, a banda de tots els projectes i intencions aparegudes al voltant dels nuclis intel·lectuals que durant el set-cents volgueren recuperar l'empenta de la llengua catalana, plantejaments com els que exposa Aribau expliquen el fet que, segons Jordi Ginebra, el projecte de la Renaixença sorgís de «la voluntat de retrobar la personalitat cultural i històrica pròpia del país», però que «es produeix en part al marge de la llengua que s'utilitza per fer efectiu i expressar aquest retrobament» (GINEBRA, 2003: 518).

En aquest sentit, un dels precedents que tradicionalment s'ha considerat el modelador de l'actiu que posteriorment adoptà la primera generació romàntica fou el mataroní Antoni Puigblanch. Per a l'evocació del poeta i assagista català, Cahner es reserva el darrer cop d'efecte del volum amb l'edició de *Les comunitats de Castella*. L'últim capítol del llibre (ps. 453-525), doncs, se centra exclusiva-

ment a la complexa composició poètica, única en l'estil, de l'autor català. Al llarg dels anys, les referències a Puigblanch com a precursor immediat de l'esclat romàntic català —segons Manuel de Montoliu (MONTOLIU, 1936 i 1962), juntament amb el gramàtic Josep Pau Ballot i la seva *Gramàtica i apologia de la llengua catalana* (? 1821-1824?)— i les incursions en l'intent d'edició d'aquest poema èpic han estat nombroses. Però, la fragmentarietat que ha caracteritzat el text, a banda del simbolisme obtús amb què es dibuixa l'homenatge als *comuneros* espanyols que s'enfrontaren a la política repressiva de Carles V com els precedents del liberalisme polític del set-cents que lluitava contra l'absolutisme reinstaurat per Ferran VII, n'ha dificultat la seva difusió. Miquel Vergés (VERGÉS, 1944), seguint les pautes crítiques de Montoliu, fou el primer en editar fragments aïllats del triptic puigblanquí per il·lustrar els pressupostos estètics i estilístics que en deu l'oda a *La pàtria* d'Aribau. Posteriorment, Joaquim Molas (MOLAS, 1968) edità els pocs passatges que, dins de la unitat espargida, presentaven una certa significació global. Principalment, foren els versos que dibuixen el marc historicopolític en què es desenvolupa la trama poètica. Des de l'antologia de Molas, doncs, no s'ha via aportat cap més intent d'edició del poema —la biografia que elaborà Enric Jardí (JARDÍ, 1960) només n'aporta fragments descontextualitzats, i Manuel Jorba (JORBA, 1986), dins del cinquè volum de la *Història de la Literatura Catalana*, només fa referència als versos que Molas feu conèixer a la seva antologia. Fins ara, que Cahner publica la totalitat dels versos de Puigblanch que es conserven a la Biblioteca de Madrid. Malauradament, en aquesta ocasió, l'editor bandeja les aportacions que anteriorment s'han pogut fer en la resolució d'un cas tan complex com el del poema èpic puigblanquí, amb les quals hauria estat més clarificadora l'explicació dels contratemps que ha patit el text durant gairebé dues centúries per veure finalment la llum en la seva edició íntegra. D'altra banda, hauria posat en relleu l'interès que ha despertat en la crítica catalana aquest text des que se'n conegué l'existència.

Tanmateix, com ja procedí en el tercer tom de la *Literatura de la revolució...* (CAHNER, 2002: 769-794) per a l'edició crítica de *Lo Temple de la Glòria* —i per al qual, recordem-ho, hi descobrí per primer cop l'autoria d'Ignasi Plana—, Max Cahner situa l'elaboració de *Les comunitats de Castella* entorn del programa il·lustrat del mataroní. Uns pressupòsits ideològics que, en el terreny lingüístic, com posà de manifest Abelló Juanpere (ABELLÓ JUANPERE, 1989), són deutors, novament, del programa d'Antoni de Capmany. Si fem cas del que el mateix Puigblanch pensava de les limitacions lingüístiques que el català mostrava per a la «recíproca comunicació de las luces» (JARDÍ, 1960: 454), l'ombra de Capmany hi és ben present. Són ja prou conegudes, les paraules que l'historiador català dedicà a la situació de la llengua catalana durant el Segle de les Llums. Segons ell, no fou més que un «idioma antiguo, provincial, muerto hoy para la república de las letras y desconocido del resto de Europa». Amb aquestes mateixes connotacions, el poema èpic que Puigblanch desenvolupà durant el seu segon exili a Anglaterra no representà, per a la llengua catalana, res més que un intent de «tantear mis fuerzas con un poema, si-

quiera para que, ya que haya de morir este idioma, se le sepulte con honra, quedando en él un escrito que merezca leerse» (ABELLÓ JUANPERE, 1989: 215).

Amb el desvetllament d'aquests antecedents, d'altra banda, prou coneguts dins dels estudis sobre la literatura catalana setcentista, Cahner retrata, amb l'edició de *Les comunitats de Castella*, una figura fins ara poc coneguda del que històricament representà Puigblanch. Amb la profusió d'informació i de comentaris al marge que inclou Cahner en les seves apreciacions —aquest nou volum reuneix 1055 notes a peu de pàgina, amb les quals es vol ampliar informació, adés històrica, adés lingüística o biogràfica, o totes alhora, que, malgrat tot, en massa ocasions, dificulta una lectura lineal i progressiva del cos central del text—, es rastregen dues vies principals. D'una banda, condensa, documentalment, la complexa personalitat intel·lectual del poeta mataroní, que concentra l'esperit il·lustrat i afrancesat dels que es posicionaren en contra de les retallades de la llibertat individual que suposà la reinstauració del règim absolutista —són prou descriptives les seves impressions sobre el monarca Ferran VII incloses als *Opúsculos gramático-satíricos* (1828), que serveixen de base per a articular una particular autobiografia. Però, de l'altra, en què preval l'esperit de traçar el *continuum* de la literatura ideològica del set-cents i vuit-cents català, és la lectura dels motius històrics que s'engranen en la complexa arquitectura poemàtica de *Les comunitats de Castella*. Sens dubte, aquest darrer aspecte és l'aportació més important tant en la unitat del volum com en la tradició crítica de l'estudi de l'obra de Puigblanch, en particular, i de la literatura d'entresegles, en general.

Però, al marge de la contextualització històrica i biogràfica del text lògiques d'un estudi com el de la *Literatura de la revolució...*, a l'aportació de Cahner manca l'elaboració d'uns criteris d'edició més convincents. És a dir, en la descripció de les fonts documentals a les quals ha estat necessari recórrer per a la reconstrucció de la unitat textual i argumental del poema, s'hi troba a faltar l'explicitació del procés metodològic que va dur l'editor al resultat final. Una circumstància que, malauradament, apareix en la majoria de casos dels textos editats. Un altre cas específic en què ocorre és als textos que pertanyen a l'obra del Baró de Maldà, els quals no segueixen, en cap cas, les directrius establertes per Ramon Boixareu a l'edició moderna dels volums del *Calaix de Sastre* (AMAT I DE CORTADA, 1987: 9-26). Amb la inclusió d'aquesta informació privilegiada i, alhora, essencial per entendre la complexitat estructural de *Les comunitats de Castella*, i, d'una manera succinta, el desenvolupament de les lectures que la crítica ha tendit a exercir sobre el text amb relació a l'etapa literària en què sorgeix, el capítol hauria resolt definitivament l'interrogant que s'ha anat perpetuant durant massa temps. Amb tot, l'edició del poema de Puigblanch clou, finalment, un nou episodi de la nostra història de la literatura. Però, de ben segur, n'enceta d'altres encara amb massa clarobscurs per aclarir.

Ara només podem esperar, de nou impacientment, el temps que manca perquè aparegui publicat el cinquè volum d'aquesta empresa de «proporcions còsmiques» (VALSALOBRE, 1999: 174). Hi ha, en aquest tercer tom, nombroses pistes

en forma d'anotacions al marge que permeten intuir l'existència d'aquest nou volum. Una nova edició més que eixamplarà l'horitzó del que ja ha esdevingut, sense cap mena de dubte, la font d'informació bàsica per a la recerca filològica de la literatura del set-cents, que traça el nou camí que, dècades enrere, deixà inacabat Comas en la *Història de la Literatura Catalana*, i a la qual Cahner deu tant.

IVAN CLOT MASSONS

BIBLIOGRAFIA

- Joan ABELLÓ JUANPERE (1989): *Actitud d'Antoni Puigblanch enfront de la llengua catalana entre 1811 i 1832*, dins *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, VIII, ps. 215-225.
- Rafel d'AMAT I DE CORTADA (Baró de Maldà) (1987): *Calaix de Sastre, I. 1769-1791*, selecció i edició a cura de Ramon Boixareu, Barcelona, Curial.
- Max CAHNER (1996): *Literatura de la revolució i la contrarevolució (1789-1849). De la reacció contra la França revolucionària a la col·laboració amb la Grande Armée*, vol. I, Barcelona, Curial.
- Max Cahner (2002): *Literatura de la revolució i la contrarevolució (1789-1849). La Guerra del Francès*, vol. II (toms I i II), Barcelona, Curial.
- Mireia CAMPABADAL (2007): *La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona en el segle XVIII: l'interès per la història, la llengua i la literatura catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.
- Jordi CARBONELL (1971): *Antoni Febrer i Cardona i el Comte d'Aiamans, dues figures de la Il·lustració*, «Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona», núm. 34, ps. 87-146.
- Antoni COMAS (1976): *La consciència històrico-política en els poetes catalans del segle XVIII*, dins *Problemes de llengua i literatura catalanes/Actes del II Col·loqui internacional sobre el català*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ps. 275-295.
- Antoni FEBRER I CARDONA (2004): *Principis generals de la llengua menorquina*, dins Antoni FEBRER I CARDONA, *Obres gramaticals*, I, edició a cura de Jordi Ginebra. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans/Institut Menorquí d'Estudis/Universitat de les Illes Balears.
- Antoni FEBRER I CARDONA (2001): *Diccionari menorquí, espanyol, francès i llatí*, edició crítica i estudi introductori a cura de Maria Paredes, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Jordi GINEBRA (2003): *La Renaixença des del punt de vista de la història social de la llengua*, dins *Homenatge al professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, ps. 513-534.

- Enric JARDÍ (1969): *Antoni Puigblanch. Els precedents de la Renaixença*, Barcelona, Aedos.
- Manuel JORBA (1985): *Llengua i literatura. 1800-1833*, dins Joaquim MOLAS, *Història de la literatura catalana*, vol. VII, Barcelona, Ariel, ps. 9-39.
- Joaquim MARCO (1967): *Poesia popular i política del segle XIX*, Barcelona, Edicions 62.
- Joan MAS I VIVES (1999): *La cultura catalana entre el neoclassicisme i el romanticisme*, dins Maria PAREDES i Josefina SALORD (ed.), dins *Joan Ramis i Josep M. Quadrado: de la Il·lustració al Romanticisme*: Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Universitat de les Illes Balears/Institut Menorquí d'Estudis, ps. 9-31.
- Josep MIQUEL I VERGÉS (1944): *Els primers romàntics dels països de llengua catalana*, Mèxic, Biblioteca catalana.
- Joaquim MOLAS (1968): *Poesia neoclàssica i pre-romàntica*, Barcelona, Edicions 62.
- Manuel de MONTOLIU (1936): *Aribau i la Catalunya del seu temps*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Manuel de MONTOLIU (1962): *Aribau i el seu temps*, Barcelona, Alpha.
- Maria PAREDES (1996): *Antoni Febrer i Cardona, un humanista il·lustrat a Menorca (1761-1841)*, Barcelona, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Josep de TOGORES I SANGLADA (1995): *Poesies*, a cura de Joan Mas i Vives, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Curial Edicions Catalanes.
- Pep VALSALOBRE (1999): *Ressenya a Max CAHNER. Literatura de la revolució i la contrarevolució (1789-1849). Notes d'història de la llengua i de la literatura catalanes, vol. I*, «Revista de Catalunya», núm. 143 (octubre de 1997), ps. 174-178.

VENY I CLAR, Joan: *Tradició, traducció i interferència en el «Diccionari mallorquí (1840) de Pere Antoni Figuera»*, estudi introductor de Bartomeu Font i Obrador, Palma, Consell de Mallorca, Departament de Cultura, 2006 («Miscel·lània», núm. 5).

Heus ací un estudi complet, exhaustiu, del primer diccionari mallorquí imprès, editat el 1840. El diccionari del P. Figuera és cabdal per al coneixement del lèxic català, especialment mallorquí. Valorar-ne com cal aquesta importància ningú no podia fer-ho més bé que un mallorquí i un dialectòleg consumat de la talla del professor Joan Veny. Aquest estudi va tenir la gènesi en la preparació d'un pregó de festes amb motiu de les fires de Lluçmajor del 2003 i en la bona intenció d'homenatjar un llucmajorer insigne, el franciscà P. Pere Antoni Figuera. Aquestes circumstàncies justifiquen que el llibre que presentem sigui encapçalat per unes paraules de M. Dolça Mulet i Dezcallar, Vicepresidenta segona i Consellera de Cultura del Consell de Mallorca, i de Guillem Ginard Sala, Director insular de Cultura, i que l'obra hagi estat editada pel Departament de Cultura del

Consell de Mallorca. A més, l'estudi lingüístic del diccionari és precedit d'una àmplia introducció biogràfica del P. Figuera, titulada *Dades de la vida i l'època de Fra Pere Antoni Figuera (1772-1847): l'ideal seràfic i la dèria lexicogràfica*, de l'historiador i cronista oficial de Lluçmajor, Bartomeu Font i Obrador, dissortadament desaparegut el 2005, quan el llibre es trobava en procés d'edició.

Aquest estudi del diccionari del P. Figuera és sobretot, i lògicament, descriptiu. Però Veny sap extreure sagaçment d'aquesta «riquíssima mina lèxica per a qualsevol estudiós de la nostra llengua» —que diu ell— els millors exemples de cada aspecte i subratllar-los i comentar-los magistralment perquè el lector en pugui copsar tota la importància lexicogràfica.

Abans d'ocupar-se directament del diccionari, Veny situa la personalitat de l'erudit i humil franciscà en l'entorn polític social turbulent de l'època posterior a la Guerra del Francès, i presenta la situació en què es trobava la llengua del seu temps. El seu ús social era generalitzat, però entrebancat per un procés de castellanització creixent entre la gent alfabetitzada que afectava sobretot la llengua escrita. El català escrit persistia en l'àmbit privat, però, desconnectat de Catalunya, anava experimentant una progressiva dialectalització, perceptible, per exemple, en l'ús de l'article salat, abans no emprat. En un mot, el català de Mallorca es trobava en un procés progressiu de diglòssia, i els parlants havien anat perdent la consciència d'unitat dels parlars illencs amb el català continental.

Abans de la publicació del diccionari del P. Figuera, hi ha a Mallorca poques manifestacions lexicogràfiques del segle XIX, llevat d'alguns projectes no realitzats i d'algun manuscrit conservat a la Biblioteca de Montserrat. Així pren més relleu el diccionari de Figuera del 1840, que prengué base d'un seu primer recull manuscrit de mots en mallorquí i castellà del 1814, que intitulà *Recopilació de alguns termes mallorquins ab el seu corresponent espanyol*. El diccionari que ens ocupa duu per títol *Diccionari mallorquí-castellà y el primer que se ha donat a llum compost per don Pere Antoni Figuera, franciscano exclaustat, Palma, Imprenta y Llibreria de Esteva Trias, any 1840*. Conté unes 60.000 entrades, un *Apêndice* amb una *Collecció de vários adagis mällorquins-espanyols posáds per la priméra sillaba ab que comênsan y de una ó áltra frase*, amb uns 700 refranys mallorquins amb equivalència castellana, i un *Diccionariet de vários términos mällorquins antiquáds ô que já no se usan compôst per N. para entêndrer al célebre poeta llemosí Ausias Màrc*. Figuera es basa metodològicament en el diccionari de l'Acadèmia Espanyola, l'anomenat *Diccionario de Autoridades*, de 1726. Els mots que no conté el diccionari de l'Acadèmia són, la majoria, cultismes que solen procedir en bona part dels diccionaris espanyols de M. Núñez de Taboada (1820 i 1825).

Pel que fa a la macroestructura, el diccionari conté, com hem vist abans, unes 60.000 entrades, sense comptar les subentrades amb un gran nombre de frases fetes, a dues columnes, per ordre alfabètic, no sempre rigorosament observat. Els mots són del mallorquí col·loquial, però també hi ha molts cultismes de diferents àmbits. Després de cada accepció hi ha en cursiva l'equivalència castellana. De la

selecció feta per Figuera, amb un certa bona intenció enciclopèdica, Joan Veny ha sabut extreure i presentar una clara classificació de les diverses categories de mots amb una excel·lent tria d'exemples característics. Es faria massa prolix de voler citar-los tots aquí. Heus aquí les menes de mots que Figuera recull, tal com els presenta Veny: 1) Referents obsolets. 2) Augmentatius. 3) Diminutius. 4) Superlatius. 5) Participis. 6) Persones verbals. 7) Fusió gràfica de dos mots gramaticals o d'una locució. 8) Lexies completes, compostes per diversos mots. 9) Locucions. 10) Abreviatures. 11) Noms geogràfics amb els corresponents gentilicis. 12) Noms de persona, alguns freqüents a Mallorca, i també hipocorístics, diminutius, mitològics, bíblics. 13) Sinònims: a) Amb remissió (*Agontar. V. aguantar*); b) Amb la conjunció copulativa *ô* (*aderir ô adherir*); c) Amb la copulativa *y* (*diântre y diânxe*); d) Igualació amb *Lo mateix que* (*Aufabaguera. Lo mateix que aufâbe-ga*); e) A través del descriptor (*Alluñarse. Ferse enfora*); f) En entrades diferents (*ântes de air / despysair*); g) Referència parcial, geogràfica o estilística (*Cârn cuy-nada. Nom que âlguns donan a nes búllid*), i h) Amb matisació (*Cartaginense. De Cartâgo en África. / Cartaginès. De Cârtagena en España*).

Ja hem vist abans que el diccionari del P. Figuera incorpora un important nombre de cultismes. Joan Veny n'ha sabut percaçar les fonts principals, presentant sinòpticament els textos que s'hi poden relacionar. Uns quants mots poden ser atribuïts al *Diccionario castellano con las voces de ciencias y artes* (1786-1791) d'Esteban de Terreros. Hi ha algunes escasses induccions del *Diccionario francés-español* (1817, 2a ed.) de Capmany, algunes per via directa i d'altres a través de la còpia que Núñez de Taboada va fer d'algunes unitats. Però la major part de cultismes són absents de Capmany, i, en canvi, una bona part prové d'*Autoridades* i una altra, també important, absent del diccionari de l'Acadèmia Espanyola, procedeix dels diccionaris de Núñez de Taboada, incorporada sovint en el diccionari d'Amengual. D'uns quants cultismes, que no apareixen en *Autoridades*, Terreros, Capmany, Taboada, en desconeixem la font.

El gran pes de l'entorn intel·lectual i de l'escolarització en castellà explica que Figuera entri tal qual molts castellanismes i que d'altres els adapti a l'estructura foneticomorfològica del català. Uns quants, purament llibrescos, sense realitat en la llengua parlada, són introduïts a partir de la pauta castellana.

Els francesismes que Veny hi ha pogut detectar són imputables a diferents fonts externes, sobretot a través de Núñez de Taboada.

Els italianismes destriats, que es troben en bona part en *Autoridades* i Núñez de Taboada, hi podien haver arribat a través del castellà, llevat els mancats de fonts, com *cauuta* i *tretseti*, que podien ser deguts a les relacions històriques amb Itàlia, especialment amb el regne de Nàpols.

El diccionari de Figuera és ric també en llatinismes, tant mots com frases fetes (*gradatim, nôlimetângere, fiât, in fraganti, sântasântòrum, hospite insalutato*, etc.), presos sobretot d'*Autoridades*, que també és la font de Taboada; en algun cas, aquest ha influït en Figuera, com es pot deduir per la manera de formular la definició. Veny subratlla minuciosament la part de frase afectada.

Figuera dóna compte també d'unitats lèxiques sorgides de la imitació de termes infantils creats amb la complicitat dels adults (*tâtâ, titît, niní, tâc, hoyboy*, etc.). Algunes d'aquestes formes expressives són invenció de Figuera, d'altres d'origen castellà, d'altres procedents d'*Autoridades* o de Núñez de Taboada.

Finalment, Figuera enregistra també un bon nombre d'onomatopeies, lexicalitzades o no (*xep á xep, quecquerequec, xo, tris-tras, piupiu, babây, -ya, mamây, escrîps y escrôps*, etc.) Molts procedeixen d'*Autoridades*, d'on passen a Núñez de Taboada.

Atenent la microestructura, en el diccionari de Figuera cada entrada va seguida de la categoria gramatical, en cursiva, i, eventualment de l'àrea temàtica; seguidament, el significat exposat generalment en mallorquí i, separat per un punt i en cursiva, l'equivalent en castellà. Les possibles segones accepcions són precedides del guió doble i exposades en mallorquí, seguides de la versió castellana.

Les definicions del diccionari de Figuera es presenten en més d'un estil, que Joan Veny classifica pacientment: amb simple traducció castellana del mot, com un simple diccionari bilingüe; amb referència a l'experiència personal dels lectors, expressada amb el sintagma *Cosa (ben, molt, bastant) coneguda*; amb circumstancial geogràfic; amb elements que són fruit dels coneixements del mateix Figuera; amb exemplificacions concretes que faciliten la comprensió, etc. Moltes definicions són deutores d'*Autoridades* o de Núñez de Taboada.

El P. Figuera fa en el seu diccionari una gran aportació al camp de la fraseologia amb expressions poudades generalment en el geni del parlar viu de Mallorca, que distingeix entre locucions o unitats fraseològiques, integrades en el cos de l'obra, i adagis o refranys, en secció especial a l'apèndix. Aquest recull de refranys és molt important. Comprèn setze pàgines d'adagis, d'una gran variació d'estructura, amb la correspondència castellana, susceptibles d'un estudi més aprofundit.

Tot i que el diccionari de Figuera no pretén ser etimològic, de tant en tant sorgeix alguna nota etimològica, inspirada a vegades en la font castellana, tant sobre mots llatins com d'altres.

El mateix P. Figuera declara: «No tenim ortografia ficsa». I afegeix: «he escrit los termes mallorquins axí côm se pronuncian vuy en dia segons lo estil familiar». Entre els diversos signes diacrítics que usa per a distingir la pronunciació, hi ha el circumflex ^ per a distingir les vocals obertes i la dièresi ¨ sobre la vocal anterior a ll quan aquesta és palatal i no geminada. També a vegades fa remissions en casos de possibles grafies dobles (*fesôl / fasôl, cumú / comú*). El seu sistema ortogràfic mostra un lexicògraf dialectalitzant, però també respectuós amb formes tradicionals i vulnerable al pes de la influència castellana.

El diccionari Figuera és d'una importància especial per al coneixement del mallorquí de mitjan segle XIX. El professor Veny fa una síntesi tan completa de les modalitats fonètiques, morfològiques i lèxiques que l'obra de Figuera deixa traslluir del parlar illenc, que n'és un veritable compendi gramatical. Citaré tan sols alguns punts dels que ell subratlla amb profusió d'exemples: 1) L'ortografia utilitzada descriu les característiques fonètiques de cada mot, fins amb l'accentuació

gràfica dels pronoms enclítics (*alàbatén*). 2) Manteniment de la vocal final dels esdrúixols (*sípia*), indicador que la seva pèrdua és tardana. 3) Expressió de la iodització (*consey*) i la geminació (*caramèllo*) de la *ll*. 4) Manifestació gràfica d'assimilacions consonàntiques molt pròpies del mallorquí i un dels factors de profunda diferenciació de la resta de dialectes (*distritte*, *recatte*, *matllevar*). 5) Freqüent pèrdua de *-s-* intervocàlica (*roegar* 'rosegar', *reyna* 'resina'). 6) Plurals en *-sts* / *-ts* (*deshonets*). 7) Predomini de l'article literari *lo* / *el*, *la*, *les*, sobre el salat, en una proporció d'un 90% enfront d'un 10%. 8) Ús sistemàtic del relatiu *qui* com a subjecte fins amb antecedent inanimat. 9) El lèxic, que en un percentatge elevadíssim és compartit per la resta del català, ofereix un cabal considerable de mots ben mallorquins, alguns de remarcable creativitat lèxica o semàntica, i d'altres que trasllueixen l'origen llucmajorer de l'autor. 10) Molts mots són bons exponents de la cultura popular, com els que reflecteixen les tasques de la pesca i de la pagesia i les que són recialles històriques del domini musulmà, presents sobretot en unitats fraseològiques. 11) El diccionari conté també mots arcaics, assenyalats amb l'abreviatura *ant.*, i també d'altres, vius en temps de Figuera, avui inusuals. 12) Els castellanismes són especialment abundants al diccionari, i hi reben un tractament molt variat: incorporació de formes contemporànies i altres de més antigues; manlleus al diccionari castellà; adaptacions fonètiques, gràfiques, morfològiques; tractament molt lliure de les equivalències castellanques, etc.

Joan Veny subratlla el desconcert que ha provocat en els estudiosos el *Diccionariè*t que figura a l'apèndix de l'obra de Figuera, interpretat com un assaig de recull de la llengua antiga. El tractament lexicogràfic que hi fa l'autor és molt desigual, i «tot fa pensar que Figuera va conèixer una edició de l'obra d'A. March i ell mateix, davant l'obscuritat de moltes paraules, va teixir-ne un recull en què demostra la seva inseguretat en el coneixement de la llengua medieval; conscient de tal mancança, es degué ocultar sota la letra *N.*, és a dir, nom «que no se vòl dir», com ell mateix defineix».

Al final del seu profund estudi analític del Figuera, Veny parla de l'influx divers que ha tingut aquest valuós diccionari en obres lexicogràfiques posteriors, com el *Diccionario manual o vocabulario completo mallorquín-castellano* d'Unos Amigos, el *Nuevo diccionario mallorquín, castellano, latín* de Joan Josep Amengual i el *Diccionari català-valencià-balear* d'Alcover-Moll. També parla de la variada valoració crítica que n'han fet lingüistes i lexicògrafs posteriors. Però fins per damunt de crítiques negatives que es puguin admetre en el diccionari del P. Figuera, Joan Veny subratlla, com a resum, que aquesta obra és «un tresor de dades lingüístiques, més de 300 de les quals no apareixen en cap diccionari de tot el domini lingüístic. (...) Cal jutjar la seva obra a la llum de l'època en què va viure i de l'estat de la recerca lexicogràfica del moment».

L'estudi del diccionari de Figuera és completat per una extensa bibliografia i un apèndix documental que conté: 1) El text de la *Renúncia dels béns temporals de Fra Pere Antoni Figuera, preceptiva per a la solemne professió a l'orde de fra menors, 1788*. 2) Facsímil del text íntegre de la *Recopilació de alguns termes ma-*

llorquins ab el seu corresponent espanyol per F.P.A.F.T.R.F.O., any 1814. 3) Diver-
ses il·lustracions: portada de l'obra lexicogràfica, dues primeres pàgines del *Dic-
cionari*, primera pàgina del *Diccionariet*, algunes fotos de documents i esglésies
relacionats amb la vida del P. Figuera. 4) Índex de mots i general.

El professor Veny conclou el seu consciencios treball «fent palès el privilegi
que li ha suposat de realitzar aquest estudi sobre Figuera», que ha estat per a ell
«llibre de capçalera que ha avivat la seva vocació filològica, li ha excitat el plaer le-
xicogràfic i l'ha transportat a paradisos dialectals». Confio i desitjo que els qui se
n'aprofitin puguin experimentar els seus mateixos sentiments.

JORDI BRUGUERA

ROBRENYO, Josep: *Teatre Català I i II*, edició a cura d'Albert Mestres, estudi in-
trodutori de Pere Anguera, Tarragona, Arola editors, 2004.

L'any 2004, dins la col·lecció Biblioteca Catalana d'Arola Editors, van aparèi-
xer, amb el títol *Teatre Català I i Teatre Català II*, dos volums que recullen l'o-
bra dramàtica en català i bilingüe de Josep Robrenyo (Barcelona 1783 – Mar del
Carib 1838). El segon inclou, a més, tres diàlegs en català, la forma parateatral dels
quals els fa susceptibles d'haver format part d'algun dels espectacles representats
a l'època.

La iniciativa és remarcable, perquè la figura de Josep Robrenyo, sens dubte,
mereix una atenció que fins ara ha resultat insuficient. Els estudis de Xavier Fà-
bregas, importantíssims i imprescindibles, i les biografies que al nostre escriptor
han dedicat autors com Josep Artís, Josep Maria Poblet i Rodolf Llorens i Jorda-
na ens han acostat al personatge i no han permès que caigués en l'oblit, però, a ho-
res d'ara, necessiten una revisió acurada i urgent. Sobretot, perquè perpetuen cer-
tes inexactituds i no exhaurixen les possibilitats d'estudi que, des del punt de
vista literari, l'obra de Robrenyo ens ofereix.

Albert Mestres, en una primera aproximació, ja havia publicat tres de les
obres de Robrenyo (Josep ROBRENYO, *Tres peces*, Barcelona, Ed. Proa, 1998). Ara
s'ocupa de l'edició d'un total de 15 peces. A banda dels tres diàlegs en català ja es-
mentats, edita nou obres dramàtiques bilingües, dues en català, i *L'alcalde saba-
ter*, «entremès perombres xinesques». Aquesta peça, extremadament breu i en
teoria composta per ser representada segons la modalitat del teatre d'ombres,
molt en boga a l'època, està bàsicament escrita en llengua catalana, i l'ús del cas-
tellà queda circumscrit a un únic personatge, amb la finalitat de justificar un dels
embolics de la trama, fonamentat en malentesos lingüístics.

El text de referència de Mestres (com el de tots els estudiosos que s'han apro-
ximat a l'estudi de Robrenyo) és l'edició de les seves obres que, l'any 1855, va fer
la Impremta de J. A. Olivares de Barcelona. Es tracta d'un homenatge a Robre-

nyo, 17 anys després del seu traspàs. Una edició pòstuma, doncs, que l'autor no va poder controlar i que vol mitificar el personatge. Inclou obres que no són seves i atribucions poc segures, amb les consegüents confusions que això pot i ha generat. Per tant, una publicació en certa manera insòlita, en especial si tenim en compte el tipus de literatura considerada menor que Robrenyo conreava. Xavier Fàbregas es va plantejar aquesta qüestió amb deteniment (Xavier FÀBREGAS, *Teatre català d'agitació política*, Barcelona, Ed. 62, 1969, ps. 34-37), i bàsicament atribuï la publicació a motivacions de caràcter social i polític. En el fons, però, aquestes motivacions corroboren la popularitat i la importància de Robrenyo, i foren prou significatives per suscitar un recull de la seva obra en dos volums de luxe 17 anys després de la seva mort. El problema és que aquesta edició és l'única de la qual disposem (exceptuant alguns impresos i plecs solts) i no s'acosta ni de bon tros a compilar tota la producció del nostre autor. És per tant una edició incompleta. Mestres, a *Teatre Català I i II*, deixa fora la poesia tant en català com en castellà i el teatre en castellà i tan sols edita les peces teatrals amb presència del català i els tres diàlegs.

El criteri d'ordre de les peces dramàtiques és el mateix que estableix Llorens i Jordana a la seva biografia de Robrenyo (Rodolf LLORENS I JORDANA, *Josep Robrenyo. El nou concepte de la Renaixença*, Barcelona, Ed. Ariel, 1981): un estricte ordre cronològic que va recollir Xavier Fàbregas el 1975 basat en les dates d'estrena publicades al «Diario de Barcelona». La primera és *Mossèn Anton en les Muntanyes de Montseny*, de 1822, i la darrera, *El Pare Carnot a Guimerà*, de 1835. *L'alcalde sabater*, que no té indicació de data, i els tres diàlegs clouen el segon volum.

Tradicionalment s'ha considerat Robrenyo un autor ideològicament compromès i dedicat essencialment al teatre polític, la qual cosa, en primera instància, és una veritat indiscutible. Tot i que (com Pere Anguera remarca a la introducció), no va ser un revolucionari que qüestionés l'ordre establert, sinó un liberal convençut que defensà sempre l'ideari de la monarquia constitucional legítima enfront de l'absolutisme que pretenia enderrocar-la des de fora de la llei amb insurreccions constants. Tampoc, malgrat el tractament que una part del clergat va rebre repetidament en les seves obres, no podem situar-lo al marge del dogma catòlic. Robrenyo mai no atacà l'Església com a institució ni l'estament eclesiàstic en conjunt. El seu anticlericalisme simplement va en contra d'alguns dels seus representants, del grup dels capellans corruptes i traïdors. La fe en Déu de Robrenyo no trontolla mai, com tampoc no passa amb altres autors liberals del mateix moment històric (Francesc Renart i Arús, per exemple, amb el qual ideològicament Robrenyo té molt en comú). Aquestes qüestions reben una atenció força detallada en la introducció de Pere Anguera, en la qual ressegueix la majoria de les peces situant-les en el seu moment històric concret i aportant nombroses dades històriques i bibliogràfiques. *Mossèn Anton en les Muntanyes de Montseny*, *El Trapense*, *Numància de Catalunya i libre poble de Porrera*, *La fugida de la Regència de la Seu d'Urgell*, *i desgràcies del Pare Llibori*, *L'expatriat en sa pàtria*,

La Calúmnia descoberta o en Baptista i la Carmeta, La Unió o la Tia Secallona a les festes de Barcelona, L'Hermano Bunyol i el Pare Carnot a Guimerà són els títols de les obres de contingut polític que trobem editades.

A banda dels tres diàlegs (*Diàleg entre Feliu i Jaumet, Conversa entre lo bon rector i un seu feligrès i Diàleg entre lo bon rector i un seu feligrès 2a. Part*) i de la peça per a ombres, els volums recullen també els sainets considerats de costums, que segueixen els models del gènere al marge de qüestions polítiques o propagandístiques. Es tracta de *Lo jaió de Reus*, de 1832, i *El sarau de la Patacada o Juan i Enlàlia*.

No deixa de sobtar, en una edició amb voluntat de rigor feta el 2004, que tant l'editor dels textos com l'autor de l'estudi introductorí ignorin totalment una qüestió no resolta al voltant d'una de les obres més reeixides i populars de Robrenyo. Una qüestió suficientment rellevant, que té a veure amb les dificultats de datació i autoria amb què ens enfrontem sovint en l'estudi d'aquest tipus de teatre. Una qüestió, d'altra banda, que en certa manera ens impedeix garantir al cent per cent que l'autor del sainet sigui Josep Robrenyo i que justifiqui que, a hores d'ara, encara parlem d'atribució.

S'ha perpetuat la idea que *El Sarau de la Patacada* és una obra de 1825. Per això apareix la cinquena en l'ordre de publicació de l'edició de Mestres, després de quatre peces de 1822. És cert que tenim constància de la representació del sainet el 7 de febrer de 1825 (Maria Teresa SUERO ROCA, *El teatre representat a Barcelona de 1800 a 1830*, Barcelona, Institut del Teatre, 1987, vol. III, p. 331) i de les seves repeticions sovintejades a partir d'aquesta data. Però, seguint el costum de l'època, el nom de l'autor no hi apareix. Només se'ns parla de: «[...] y terminará la función con un divertido y gracioso sainete nuevo escrito en idioma catalán y castellano, por un ingenio de esta ciudad [...]». Tot i que Anguera opina que rere el pseudònim «un ingenio de esta ciudad», tothom devia saber que hi havia Robrenyo, no en podem estar segurs. Com tampoc no ens ha de desorientar l'adjectiu «nuevo» al costat del substantiu «sainete». Es tractava d'un recurs molt emprat per estimular el públic, tant de cara a la seva assistència al teatre com a la compra de llibrets i impressions soltes. En parla Juan F. Fernández Gómez (*Catálogo de entremeses y sainetes del siglo XVIII*, Oviedo, Universidad de Oviedo. Instituto Feijoo de Estudios del Siglo XVIII, 1993, ps. 14-16), i apunta que sovint aquestes qüestions tenien a veure amb interessos econòmics dels impressors i segurament dels responsables dels teatres. Per tant, no podem estar segurs que l'obra fos nova el 1825, com tampoc no se'ns explicita que l'autor sigui Robrenyo.

El cas és que la mateixa Maria Teresa Suero Roca documenta dues representacions d'un sainet del mateix títol el 16 i 17 de setembre de 1805, és a dir, vint anys abans: «A continuación se hará un saynete nuevo en metro castellano y catalán, titulado El Sarau de la Patacada: compuesto por un aficionado hijo del país, el que se concluirá con una contradanza payesa» (Maria Teresa SUERO ROCA, *El teatre representat a Barcelona de 1800 a 1830*, vol. II, p. 182). Observem que la

fórmula és molt semblant: «saynete nuevo» i «aficionado hijo del país». Francesc Curet a *Teatres particulars de Barcelona en el segle XVIII* (Barcelona, Publicacions de l'Institut del Teatre, 1935, ps. 106-108); i Manuel Jorba a *Sobre la llengua catalana al final de l'Antic Règim: El Diario de Barcelona (1792-1808)*, «Els Marges», núm. 17, 1979, p. 43, nota 55, també hi fan referència. I més recentment recull la problemàtica Joan Mas i Vives a *Sobre el teatre català del segle XIX* (dins les *Actes del I Seminari d'història de l'espectacle teatral*, Universitat d'Alacant, 1997, ps. 99-100).

Si l'obra és la mateixa i ja va ser representada el 1805, vol dir que va ser escrita com a mínim aquell mateix any. Josep Robrenyo, nascut el 1783, tindria només 22 anys. El fet posa damunt la taula un dubte raonable. És versemblant la datació primerenca de l'obra (fos qui fos l'autor), ja que recrea uns fets reals que havien tingut lloc a Barcelona una nit del Carnestoltes de 1803. El que resulta curiós és que *El sarau de la Patacada*, si va ser escrita per Robrenyo, sigui una de les seves peces més aconseguides, i també que no fos fins el 1822 (17 anys després) que no trobem una altra obra seva representada, *Mossèn Anton a les Muntanyes del Montseny*. Josep Maria Poblet, a la seva biografia del dramaturg (*Josep Robrenyo: Comediant, escriptor i revolucionari*, Barcelona, Ed. Millà, 1980, ps. 38-41) planteja interrogants interessants al voltant del tema. Es pregunta si podrien ser dos sainets de diferent autor i amb el mateix títol, qüestió que sembla bastant improbable. La incertesa persisteix, i la veritat és que allò que hom espera d'una edició acurada és el reflex de totes les incidències que envolten el text editat. Jo diria que aquesta no és petita ni està aclarida, per més que se n'ha parlat repetidament.

La biografia apassionant de Robrenyo, que atrau irremissiblement tothom que s'hi acosta, també és resseguida per Anguera a l'estudi introductor. Els seus orígens humils, la seva pertinença a una família bilingüe, el seu abrandat amor pel teatre (que el portà a dedicar-se a tots els oficis que hi tenien relació), la seva dedicació a altres activitats (era gravador i dibuixant), la seva capacitat d'improvisació, el seu idealisme polític (de vegades una mica ingenu), la seva tràgica mort, extremadament colpidora. Anguera ens parla de l'enorme popularitat de l'autor i de la consideració que ha anat rebent al llarg del temps, positiva de vegades, negativa d'altres. Sovintegen les citacions d'estudiosos diversos i les notes a peu de pàgina amb voluntat d'oferir una informació erudita i contrastada.

Tanmateix, existeixen algunes inexactituds, per exemple en les dates de les representacions d'algunes obres. Les qüestions literàries serien susceptibles de ser tractades amb un major deteniment, i també les lingüístiques, de gran importància per aprofundir en l'estudi del teatre de Robrenyo. La introducció és més aviat un resum de tota la informació biogràfica sobre el dramaturg atresorada al llarg dels anys, possiblement molt adequada per a un lector que no conegui la seva figura. Els dos volums, ben editats per Mestres, tenen el valor indiscutible d'acostar els textos al públic, però es constitueixen en una publicació divulgativa que no

ofereix els aclariments crítics que serien desitjables tant des del punt de vista lingüístic com contextual. *Teatre Català I* i *Teatre Català II* destaquen perquè representen la implícita revalorització d'un autor com Robrenyo, freqüentment jutjat només des d'un vessant històric, social i polític, però no ofereixen la revisió necessària que reclamava a l'inici d'aquestes pàgines.

Em costa compartir l'afirmació d'Anguera que *El jaió de Reus* i *El sarau de la Patacada* responen a un intent de l'autor de demostrar-se a ell mateix la seva habilitat com a sainetista tradicional, i que la seva condició de sainetista polític fos «la seva especialitat». El talent de Robrenyo com a home de teatre està al marge de la temàtica de les seves obres. Hauríem de poder valorar-lo en la seva justa mesura, evitant caure en sobreinterpretacions i comparacions nostàlgiques i sentimentals, però sense menystenir tampoc la seva importància literària. Robrenyo era fill del seu temps: un ciutadà que visqué un inestable moment històric, amb una ideologia clara per la qual va lluitar amb les armes que dominava. Però també és quelcom més: dramaturg integral, escriptor, actor, improvisador, decorador, apuntador, còmic. Un autèntic home de teatre que, malgrat la seva escassa formació, dominava la llengua i els recursos escènics. Massa sovint s'ha descuidat la seva vinculació a la literatura per destacar-ne només la dimensió política, indubtablement important. Segurament és cert que ell mai no en va ser conscient, però crec que la revisió de la seva figura passa indefectiblement per incloure'l, al marge de la temàtica de les obres, en la llista dels iniciadors del teatre comercial en llengua catalana. No és una reivindicació nova: ho han apuntat diversos autors al llarg dels anys, tal com Anguera recull a l'estudi introductori. Però em sembla que ara ja s'imposa establir-ho de manera definitiva, a partir d'estudis literaris rigorosos.

No crec que calgui, en aquesta ressenya, comentar amb detall la trama de cada una de les peces de l'edició. Anguera ho fa a la introducció i, a més, correspon als lectors descobrir en primera persona el plaer de conèixer l'obra de Robrenyo. Sí que convé, però, fer una darrera referència a la seva contribució lingüística i teatral, no suficientment remarcada a l'estudi introductori. La vivesa, agilitat i gràcia del llenguatge del dramaturg només són comparables a la seva habilitat per crear situacions plenes d'intuïció escènica.

És hora de deixar de banda sempiterns prejudicis sobre el teatre breu i còmic, sobre el sainet i l'entremès, amb l'excusa que no té res a veure amb l'alta literatura i que reflecteix un llenguatge i unes situacions excessivament populars i grolles. Aquest teatre, que filtra materials de la realitat coetània a partir de cànons literaris i que pretén satisfer els gustos del públic, és en el nostre cas el bressol indiscutible del teatre comercial en llengua catalana. Josep Robrenyo n'és una de les figures cabdals, i els dos volums editats per Mestres omplen un valuós buit que ens permet acostar-nos fàcilment als seus textos.

TUBINO, Francisco Maria: *Historia del Renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, edició facsímil en CD-ROM, introducció de Josep M. Domingo, Lleida, Punctum&Aula Màrius Torres, 2005.

A vegades, en aquest món cultural nostre es produeixen situacions curioses i ara haurem de fer referència a una d'elles. La gent que treballem la literatura catalana del segle XIX coneixíem bé allò que denominàvem «el Tubino», és a dir, la monumental (adjectiu també inevitable en referir-se a aquesta obra) *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, i quan volíem consultar-la inevitablement havíem de recórrer a la primera i única edició existent, de 1880. Això vol dir que, malgrat el seu reconegut i innegable interès, des de feia més de cent vint-i-cinc anys no s'havia reeditat mai. Doncs bé, en un moment donat es posaren en marxa quasi simultàniament dos projectes diferents per treure altra volta al carrer aquesta obra i així, en dos anys n'aparegueren dues noves edicions. La primera que arribà al carrer, editada a cura de Pere Anguera sota el segell d'Urgoiti Editores, aparegué el 2003, i ja va ser objecte d'una interessant ressenya de Josep M. Domingo en el número 16 d'aquesta mateixa «Llengua i Literatura», on avançava algunes de les idees centrals de la seva introducció a la segona edició a què fem referència; aquesta aparegué el 2005, a càrrec del mateix Domingo, ara en format CD-rom i acompanyat aquest d'un volum que conté l'estudi introductori, apèndixs i índex. Cal felicitar-nos per poder gaudir d'aquesta doble edició perquè, a més d'un primer avantatge essencial —la facilitat material de consulta de l'obra, ja sigui en format llibre o en format informàtic— els estudis que les precedeixen, quasi de manera complementària un de l'altre, ens permeten —entre molts altres aspectes a què farem referència a continuació— el coneixement a fons d'un personatge tan interessant com Francisco M. Tubino i, amb ell, la constatació, una vegada més, de la impossible entesa i acceptació per part de la intel·lectualitat espanyola del que era i significava el moviment de recuperació de la llengua i literatura catalana del segle XIX.

Si ja a la primera part de l'estudi introductori de Pere Anguera a l'edició de 2003 s'establí una molt completa biografia intel·lectual de Tubino, amb atenció destacada a les seves diverses facetes d'arqueòleg i antropòleg, historiador de l'art i de la literatura, ara la introducció de Domingo pren una altra orientació i centra l'estudi del personatge i de les motivacions que el porten a emprendre la tasca de redacció de la *Historia* en l'adscripció de Tubino a una escola crítica, de metodologia bàsicament positivista i oposada, per tant, a la cultura de l'escola idealista tradicional imperant en el món intel·lectual espanyol del moment. A partir de les mateixes afirmacions de Tubino (que Domingo extreu de la mateixa *Historia*, i també d'altres treballs anteriors) queda patent quina és la seva idea de partida, clau per entendre la significació de l'obra: es tracta de treballar en un projecte ampli de treballar la història espanyola des d'un punt veritablement científic, d'elaborar una «història de la literatura nacional espanyola que el nou estat liberal es deu, encara, a si mateix». És dintre d'aquest projecte que cal encabir-hi l'estudi de

la literatura catalana i del moviment que l'ha impulsada de nou: és a dir, no interessa la Renaixença per ella mateixa, com a ens autònom, sinó com a part d'un tot. Ara bé, ja aquest punt de partida del treball de Tubino, presenta, segons Domingo, una doble excepcionalitat en el panorama intel·lectual espanyol: pel projecte global, primer, perquè no en podem trobar cap de semblant al segle XIX; i també pel que Domingo en diu «heterodoxia» de la proposta concreta: considerar, des de Madrid, la literatura catalana com a una entitat amb valor, amb la qual cosa la reconeixia i la legitimava. Les actituds i opinions d'altres intel·lectuals espanyols sobre la nostra literatura, fins i tot d'alguns molt propers al propi Tubino com Manuel de Revilla, mostren realment la diferència de la valoració inicial de Tubino (per exemple Amador de los Rios, Francisco de P. Canalejas o el mateix Menéndez Pelayo).

La història externa de l'obra (contactes amb intel·lectuals catalans, ressò a les publicacions, etc), que ja havia estat analitzada amb detall a l'estudi introductori de Pere Anguera per a la primera reedició, és repassada per Domingo, que l'enriqueix sobretot amb noves informacions sobre la repercussió del projecte a la premsa madrilenya.

Un interès especial tenen, per a aquest enquadrament de Tubino i de la *Historia* en el pensament positivista i també evolucionista, els apartats centrals de la introducció (*L'espai teòric, La literatura de la renaixença com a problema, L'espai empíric i El mètode*). Potser val la pena que ens hi referim amb una mica de detall, perquè és a partir d'aquesta anàlisi que Domingo matisarà alguns aspectes de la lectura i interpretació de l'obra que havíem anat fent fins ara.

Tubino entén l'actualitat i la història immediata en termes de «profunda crisi endèmica» i l'única forma d'enfrontar-s'hi és el procediment positivista de coneixement i intervenció de la realitat: seguint la pauta de Taine, cal mirar allò real amb un ideal d'estudi fet de responsabilitat i de rigor metodològic. En el cas que ens ocupa, «allò real» és la literatura i la literatura no és més que l'expressió de la civilització que respira, és el testimoni del caràcter dels pobles. I per això Tubino utilitzarà el mètode tainià d'enquesta, que tindrà en compte la raó geogràfica, l'etnogràfica i la històrica. Però també serà l'ocasió d'assajar el mètode evolucionista, en tant que, com ja deïem abans, s'entén la literatura catalana com a testimoni d'heterogeneïtat i de diferenciació global, la Renaixença com a «moviment». Perquè si, en els plantejaments de Tubino, la literatura demostrava la realitat d'un ideal comú i revelava la condició d'un poble, el problema era que la literatura catalana tot el que mostrava era un seguit de característiques que contradien el discurs liberal de la necessària «cohesió nacional». És a partir d'aquest pressupòsit que Tubino, malgrat les seves protestes de científisme, imparcialitat i apoliticisme, el que pretén realment és, en paraules de Domingo, «dilucidar l'etiologia i els possibles efectes polítics de la raresa excèntrica i intemporània que és el renaixement».

Per portar a terme aquest estudi, Tubino elabora un sistemàtic pla de treball articulant dos blocs —els que conformen la primera i la segona part de l'obra—

concebuts amb criteri diacrònic i sincrònic respectivament. Domingo remarca l'escàs bagatge bibliogràfic amb què comptava Tubino i això implica altra vegada reconèixer la importància del treball de camp que aquest hagué de fer per poder aconseguir les informacions necessàries,¹ amb les quals ens ofereix un conjunt de dades de valor excepcional. És interessant remarcar aquest punt i també que Domingo elabora una llista de les «novetats» que incorpora Tubino, dades i informacions concretes que apareixien estudiades per primera vegada (per exemple, la importància concedida a Abdó Terrades, les notícies sobre entitats del moment, la publicació de materials inèdits, entre altres), alhora que considera que sovint els lapsus que hi apareixen són «induïts per les tesis que vol sostenir» (i en aquest cas, el més cridaner són els referits a la realitat lingüística catalana).²

A l'apartat més llarg del seu estudi introductor, Domingo aborda l'anàlisi d'algunes de les «grans línies d'explicació de la Renaixença» que fa servir Tubino. En remarcar només alguns aspectes. En primer lloc, en referir-se a les idees d'aquest sobre la llengua catalana, Domingo apunta una tesi innovadora pel que fa a com s'havia interpretat fins ara el marcat pendent de recel respecte al moviment literari català observable en la *Historia*: així, no hi hauria una «deriva cap a la intransigència», de l'autor, sinó que ja des d'un bon començament Tubino hauria partit de la creença que la renaixença era l'epifenomen d'una realitat anòmala: de fet, el català hauria d'haver caminat cap a la seva desaparició. Com a historiador i antropòleg, Tubino estudia aquesta realitat, però com a anomalia no calia sinó esperar-ne «en aquell context de conflicte, la pura i simple extinció». Serà a mesura que se li faci evident la dimensió política del fenomen i que apareguin les discrepàncies concretes amb els intel·lectuals catalans del moment que Tubino se sentirà lliure per mostrar-se menys contemporanitzador i acabarà encara mostrant-se poc confiat en la viabilitat literària del català. En un altre aspecte, pel que fa als orí-

1. Aquest treball de camp que demanava necessàriament la col·laboració dels escriptors catalans del moment hagué de topiar amb no poques dificultats. Si bé pogué comptar amb ajuts desinteressats —el cas d'Antoni Aulèstia i Pijoan, de qui es recull la correspondència creuada amb Tubino com a apèndix a aquesta edició que comentem, és un dels més representatius— també es trobà amb negatives clares. A més dels casos que ja se'ns exposen en aquest estudi introductor, hi podem afegir també el de Marià Aguiló. En una de les seves nombroses notes sobre el moviment literari català del moment escrivia: «Tubino. Obligat com a Bibliotecari (y abans acompanyat a casa per Vidal) no li neguí cap document dels quem demanà, ni los que desconexia que poguessen guiarlo per conèixer el renexement. Neguim a darli els personals que amb eficàcia demanava (retrato, etc) per una repugnància instintiva que he vist amb sorpresa que no tot hom sent. Responguí per altra part al veure que el demanar me prometia una *protecció* que la *Historia* no deu concedir. Es un pensament literari realitzat mes be com un negoci que com una obra seria. Seria un magatzem de notícies si totes fossen certes». *Fons Marià Aguiló* de la Biblioteca de Catalunya, 29.3.1. document 2. Tampoc Jeroni Rosselló, des de Mallorca, li donà tot el que podia: «A n'en Tubino no li vaig enviar mes que l'article sobre'ls poetes balears». Carta a Marià Aguiló del 17 de novembre de 1879, fons *Marià Aguiló*, 52.4.7.

2. Aquesta visió contradictòria sobre la realitat de la llengua catalana que ofereix Tubino al llarg de les pàgines de la seva *Historia* és un dels punts analitzats més a fons a l'estudi de Pere Anguera que introdueix l'edició de 2003.

gens del moviment, Tubino minimitza la importància d'Aribau i remarca la de Rubió i Ors i la del seu pròleg de 1841, «*el principio de una serie de sucesos que constituyen lo que hoy decimos catalanismo*». Encara que la figura més interessant per a l'autor de la *Historia* és Víctor Balaguer i precisament per la seva capacitat d'encaixar el moviment renaixentista a Espanya i de situar-lo en sintonia amb la modernitat i el progrés; però aquesta proposta es veurà greument compromesa pels efectes de la Revolució del 68, la qual, en la seva deriva extremista acabarà concretant del 1868 al 74 la tendència de l'escola arcaica,³ purament artística i la del grup reformista, defensor de la literatura tant per la seva finalitat estètica com social.

Després d'una anàlisi de la visió que ens ofereix Tubino sobre la producció dels diferents gèneres («*exclusivamente consideradas en sus relaciones literarias y artísticas*»), és a dir, el que ell considerava la «crítica» i que calia encaixar en l'anterior quadre històric que constitueix la primera part de l'obra), Domingo s'encaixa ja a l'intent d'explicitar quina és la «idea de la Renaixença» que es desprèn de la llarga investigació de Tubino. Un intent molt complex perquè a mida que aquest anava avançant en la redacció de l'obra, anava també refent aquesta idea, i caient sovint en paradoxes i contradiccions. Tanmateix, es poden apuntar algunes idees recurrents: la Renaixença seria un moviment, sorgit de l'impuls de certes elits intel·lectuals, l'origen de la qual s'ha de buscar en l'esperit liberal modern, si bé dintre d'aquest apareix com un fenomen de natura intrínsecament reaccionària. Tanmateix, segons el positivista Tubino, allò que la justifica és l'atenció a unes

3. Al llarg de les pàgines de la *Historia* Tubino es refereix sovint a l'arcaisme, sempre asseylant-lo en el seu aspecte negatiu. Marià Aguiló, que hagué de veure's sempre com a capdavanter dels «arcaistes» i que com a tal també el mostrà Tubino, deixà en una de les seves notes una rèplica a aquesta visió que presenta diversos punts d'interès i que pot ajudar a entendre més el teixit de complexitats de tota mena que envoltaven la redacció de l'obra que comentem. «Arcaisme. Lo qui ha usat mes d'eix mot y casi com un dicteri parlant del renexement de la literatura catalana es un andalç que ha improvisat un llibre sobre dita renexença. Com ha captat els documents per escriure la seva obra ¿ha recaptat també'ls judicis que estampa en ella dels qui han començat y seguit el citat renexament? Y dat que axò no sia. Se compren que puga improvisar una obra sobre la politica d'alguns catalanistes, sobre les simpaties o antipaties que poetes y prosistes li desperten, etc. etc. Per judicar de l'Arcaisme sense senyalar els arcaistes no se ofendrà el Sr. Tubino si duptem de la seva comptencia. Si no bastás el sentit comú per rebujar tal jutge bastaria donar una ullada al texts catalans que copia, tant farcits de errades en el catalá corrent, quel desautorisen per axecarse a judicar de lo mes intim de nostra llengua com son els arcaismes, puix a lo mes podria dir que tal mot no existeix en el Diccionari den Labernia, lo que sap tot hom que no es dir gran cosa.» *Fons Marià Aguiló* de la Biblioteca de Catalunya 28.2.4. document 3. En una altra nota, també prou interessant, escriu: «Be son de planyer els qui volen escriure la historia contemporanea. En Lafuente com va anunciar el 1r volum de la seva ja va rebre cartes de generals y advertensies de politichs, etc., per quant acabada l'istoria d'una trentena de segles parlas de la guerra dels set anys, etc. Els literats no deuen ser manco quels generals, y supós que a en Tubino no li han d'haber faltat retratos, biografies y panegirichs dat que ja no les trobás llargament en dictionaris ahont els interessats s'hi havian inclos la biografia per ells matexos escrita. A mes d'axò en Tubino s'ha trobat ab la politica que tot ho amarga y apesar de haver adulat al Catalanisme y als catalanistes del seu agrado y ja vetx que li saltan als ulls en el *Diari Catalá* de 22 de Juriol del 80, p. 642», *Fons Marià Aguiló*, 29.1.1, document 13.

lleis de la naturalesa, la vida i la història contra les quals havia atemptat la concepció derivada de la Revolució Francesa. El moviment de la Renaixença, com ja s'ha dit anteriorment, no és més que un aspecte del vigor creixent de la «civilització peninsular», ja que Catalunya sempre fou espanyola, per geografia, història i fins i tot pel seu dret. La consideració historicopolítica de la «idea literària» de la Renaixença arrenca del segle XVIII en què es gesta allò que després de caigut l'absolutisme es convertiria en un «provincialisme legítim», fins que la Revolució del 68 i els seus excessos democràtics van propiciar un procés de «creixent radicalitat catalanista», radicalitat manifesta sobretot a Catalunya —i encara més a Barcelona— i no, en canvi, a Mallorca o València. És contra aquest catalanisme «radical» que Tubino, malgrat les seves constants protestes d'apoliticisme, aixeca en definitiva la seva veu i dedica els esforços del seu estudi: perquè si estudia a fons la literatura catalana és perquè aquesta literatura és un indicador del catalanisme i, el que cal és un coneixement del fenomen de la diversitat provincialista per aconseguir, en paraules textuales seves, «disciplinarlo, nunca suprimirlo, obteniendo que sus mismas energías, sin relajarse, concurren eficazmente a vigorizar y enriquecer —en más alto grado— la vida nacional». La seva proposta passa, evidentment, per la separació total entre literatura i política, i el model ideal Tubino, el té ben proper i ben clar: el model occità. Un model, però, que la dinàmica més recent del catalanisme deixa ben enfora (per exemple la celebració del Primer Congrés Catalanista) i que serà la que desencadenarà l'alarma de l'autor i la seva consegüent i inevitable condemna i reprovació del moviment.

L'estudi de Domingo —després de repassar la rebuda de què fou objecte la *Historia* en el món literari català, que passà d'una primera acceptació al rebuig final—⁴ es tanca amb una *Conclusió* en la qual se sintetitzen les principals línies d'interpretació de l'obra de Tubino que s'hi han anat desenvolupant; la seva aportació metodològica aplicada a un tema com el de la literatura catalana (amb el que això suposava com a «fe de vida» d'aquesta mateixa literatura) i de recollida d'informació; però també els apriorismes ideològics de l'autor que l'obligaran a topiar amb aquesta seva pròpia metodologia positivista. De manera que, finalment, la *Historia* acabarà desvirtuant-se i sent una altra cosa d'allò que s'havia projectat. I

4. Quan, com a prova d'aquest rebuig, es fa esment als Jocs Florals de 1883 i al discurs del secretari, ja assenyalats per Pere Anguera, s'esmuny una errada i el nom d'aquest secretari passa d'Antoni de Bofarull a Pròsper de Bofarull, el qual feia ja molts anys que havia passat a millor vida. Una altra errada concreta, aquesta potser no tan accidental, és l'atribució a Josep M. Quadrado del sempre esmentat article de «La Palma» *De los dialectos considerados con relación a la literatura*. Que Tubino l'hi atribuís era ben normal, perquè l'article aparegué sense firma i Quadrado passava per l'ideòleg de la triada que posà la revista en marxa. Però Quadrado, molts anys més tard volgué deixar clar que ell no tenia res a veure amb l'article, en realitat obra de Jaume Pujol, en el seu *Desagrevi a les literatures regionals*, aparegut a la «Revista Catalana» de Barcelona el 1889 i reproduït a Josep M. QUADRADO, *Assaigs literaris* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996). Vegeu també Josep MASSOT I MUNTANER, *Jaume Pujol i el dialecte mallorquí i Josep M. Quadrado i la Renaixença*, dins *Els mallorquins i la llengua autòctona* (Curial, 1985, ps. 49-52 i 146-155); també, en aquest mateix volum, l'apartat *Català i mallorquí a Tubino* (ps. 90-91).

desenganyarà així «la il·lusió d'una història de la literatura catalana coetània: aquell ideal d'una història (com posem, la de De Sanctis per a la literatura italiana) que en fos una evocació hàbil i suficient. O el seu eficaç substitutiu, segons presumia Renan».

L'interès d'aquesta introducció de Josep M. Domingo crec que queda ben patent amb el que pot mostrar-ne el resum esbossat aquí. És un estudi que serveix en primer lloc per guiar-nos en l'espessa selva que constitueix el llibre i poder seguir-hi els viaranyes ideològics, sovint confusos, per on ens fa transitar l'autor. Però que serveix també per entendre en la seva globalitat el que significa la *Història* com a intent metodològic de treball positivista i científic, malgrat que la presa de posició prèvia del seu autor emboiri massa sovint la visió que ens dóna del seu tema d'estudi. I no cal repetir-ho, serveix per acabar de conèixer la figura de Francisco M. Tubino, a qui hem de continuar agraint el cabal d'informació que ens va posar a l'abast, malgrat la forma erràtica en què aquesta informació es trobi entre les nombroses pàgines del llibre.

Pel que fa als aspectes formals d'aquesta edició de la *Història* que comentem, la primera observació que cal fer és que el criteri seguit ha estat la d'oferir-nos-la en una reproducció facsímil de la de 1880; és, com ja dèiem al principi d'aquesta ressenya, una reproducció electrònica en CD-ROM, que permet visualitzar l'obra pàgina a pàgina o bé fer-ne consultes concretes des de l'índex que conté el disc, cosa realment molt pràctica. Perquè cal dir que, ara, les dificultats que sempre havíem hagut de superar per trobar en la primera i fins fa poc única edició aquesta erràtica informació a què ens referíem més amunt, han pràcticament desaparegut. L'edició inclou un complet índex onomàstic (elaborat per Marta Villalonga i Òscar Bagur), que comprèn autors, obres, publicacions periòdiques i entitats i que se'ns ofereix a més d'incorporat al CD-ROM, també en versió impresa en el volum. Aquest inclou, a més, en apèndix cinc cartes de Tubino a Antoni Aulèstia i Pijoan, dues a Maria J. Massanés i una de Teodor Llorente a Eduard Escalante, les quals poden servir de mostra de la minuciositat del treball de camp desenvolupada per Tubino. També, la relació de subscriptors a l'obra que figurava en les cobertes dels fascicles amb què anava publicant-se la *Història* i, finalment, una breu carta de Tubino a Salvador Sanpere i Miquel, aquesta ja del 1882, en què li ofereix col·laboració per a la «Revista de Ciencias Históricas».

MARGALIDA TOMÀS

DURAN TORT, Carola: *Pere Aldavert. Una vida al servei de l'ideal*, Publicacions d'Abadía de Montserrat, 2006 («Biblioteca Serra d'Or», núm. 358).

La personalitat i l'obra de Pere Aldavert bé mereixia una biografia com la que ens ofereix C. Duran, ben completa i comprensiva, del fundador i responsable de

«La Renaixensa». Periodista honest i prolífic, i catalanista fidel, contribuï decidivament a l'extensió social del catalanisme i del català escrit, a partir de 1870, alhora que esdevenia un company inseparable, pràcticament com un germà, d'À. Guimerà. Home clarivident i valent en molts aspectes de la vida política i social del període modernista, ja entrat el segle XX, no sabé adaptar-se per la seva intransigència a les noves circumstàncies socials i ideològiques del moviment catalanista que tant havia ajudat a crear, de manera que restà volgudament apartat en el període noucentista, com altres de la seva generació, i no acceptà la normativització lingüística, malgrat les seves idees políticament avançades, que no devien diferir gaire de les del mateix Pompeu Fabra. De fet, i com remarca oportunament C. Duran, la seva actitud de rebuig a la tasca dels gramàtics ja es manifestava ben clarament el 1888 en el comentari següent: «En qüestions gramaticals ni m'hi ficat ni m'hi fico, ni m'hi ficaré ni ganas; may he vist un bon gramatista [ser] un bon escriptor: solen ser gent que no servint per fer res s'entretenen llimant com los aprenents manyans» (p. 185).

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

GRAU, Josep: *La Lliga Regionalista i la llengua catalana (1901-1924)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.

D'antuvi, direm que es tracta d'una obra fins a cert punt insòlita, perquè no és freqüent que un historiador no específicament lingüista dediqui l'objectiu de la seva recerca a una qüestió d'història de la llengua, encara que, com és en aquest cas, estigui ben connectada amb la història general.

Sigui com sigui, el tema es mereixia un tractament específic i hem tingut la sort que l'autor s'hi ha dedicat a fons. Es tracta, de fet, de la seva tesi doctoral, a la qual ha dedicat un esforç considerable d'aplec de dades i d'interpretació adient, esforç plenament reeixit.

Com és ben sabut, una de les reivindicacions del catalanisme polític modern, nascut i desenvolupat en la segona meitat del segle XIX, fou la normalització i oficialització de la llengua catalana, ofegada per la castellana imposada pels règims «liberals» espanyols, continuadors, en aquest sentit, de la política duta a terme per l'absolutisme borbònic.

Arribats al segle XX, fou la Lliga Regionalista el grup polític catalanista que assolí un cert poder polític i que, per consegüent, aplicà el programa de normalització lingüística fins allí on li fou possible, procés que fou estroncat violentament per la dictadura de Primo de Rivera.

És aquest precisament el tema de l'obra, que comença amb la descripció dels precedents: *Els primers catalanistes i la llengua (1875-1898)*; a continuació, tracta dels primers anys de la Lliga, formada el 1901 a partir del grup de «La Veu de Ca-

talunya» (1899-1901), fins a la Solidaritat Catalana, el 1907. I, seguidament, la part més àmplia i complexa, del 1907 a la Dictadura, en què la Lliga fou el partit catalanista hegemònic. S'hi tracta detingudament el programa de govern, la creació de l'Institut d'Estudis Catalans, la campanya per a l'oficialitat del català i l'aplicació del català en les institucions públiques, en l'ensenyament i en l'ús social, en general.

Cal dir que és una història apassionant i encara d'actualitat, dissortadament. Perquè aquesta iniciativa topà amb la política espanyola en general, de tradició uniformista, amb voluntat de predomini. En aquest sentit, és sorprenent que l'actitud més hostil provingués precisament dels «liberals» espanyols, en la qual es van destacar polítics com Segismundo Moret o Royo Vilanova, a més, dels conservadors, com Romero Robledo, i d'intellectuals, com Unamuno. Hem dit també que és d'actualitat perquè l'actitud i els arguments que s'hi addueixen són pràcticament els mateixos que empren els espanyolistes d'ara (alguns dels quals també es consideren «liberals» o «neoliberal») en relació amb la llengua catalana. De fet, creiem que pocs problemes polítics deuen haver tingut una perduració i una recurrència en l'àmbit europeu com aquest de la normalització de la llengua catalana.

Aquest llibre és una mina d'informació en molts sentits. Per exemple, de l'actitud dels polítics catalans pertanyents a partits espanyolistes, que anava des de la del president de la Diputació de Tarragona, que el maig de 1908 impedí a un diputat provincial d'expressar-se en català en una sessió d'aquesta corporació (p. 216), a la del radical Jorge Vinaixa, el qual considerava qualsevol reivindicació d'ús del català com un intent d'«exterminar el idioma español» (p. 374). Es tracta, doncs, com hem intentat de demostrar, d'una obra molt important per al coneixement de la història del català en el període contemporani.

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

De l'Urgell i la Segarra. Obres religioses, crides, jocs, balls, cançons i tocs de campanes recopilades per Josep Güell i Guillaumet, transcripció, edició i estudi a cura de Josep M. Salis i Clos, [Ajuntament de Tàrraga], Natan Estudis [2005].

Aquest volum constitueix tota una sorpresa: publica sencer un dels treballs premiats el 1924 al segon concurs organitzat per l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, una fotocòpia del qual fou enviada des de Barcelona, per la Institució Patxot, a la Biblioteca de la Mútua de Tàrraga el 1966, tal com explica Josep M. Salis i Clos a la introducció i com vaig poder comprovar anteriorment quan, des de l'Ajuntament de Tàrraga, em va arribar una fotocòpia de la fotocòpia per tal de saber si a l'arxiu de l'Obra del Cançoner —passat a Montserrat el 1991 per la família Patxot— se'n conservava l'original o hi havia alguna altra peça comple-

mentària. El 1966 feia dos anys que el mecenes de l'Obra del Cançoner, Rafael Patxot i Jubert havia mort a Ginebra i els seus hereus continuaven mantenint la consigna que havien rebut d'ell de no deixar utilitzar a ningú els materials recollits fins que no es donessin unes condicions polítiques adequades a l'Estat espanyol. Segons m'asseguren des de Suïssa, doncs, algú des de Barcelona va «trair» la confiança que tenien dipositada en ell i va fer una excepció donant a conèixer un dels textos que teòricament haurien hagut de restar tancats i barrats fins que la família Patxot no considerés arribat el moment d'obrir-los al públic, com ha estat el cas a partir del 1991. Això ja és una mica sorprenent, però més sorprenent encara és que aquest recull *De l'Urgell i la Segarra* no figura entre els papers que van arribar a Montserrat des de Barcelona, ni n'hi havia còpia en el fons de l'Obra del Cançoner que en un moment determinat havia estat enviat a Suïssa i que es reuní també el 1991 a l'arxiu dipositat a Montserrat. Aquesta constatació, d'altra banda, confirma les meves sospites —exposades diverses vegades en treballs que Josep M. Salis i Clos no ha tingut en compte— que una part de l'immens material aplegat per l'Obra del Cançoner es va perdre pel camí, durant la guerra civil, quan el mestre Francesc Pujol —que era l'home de Patxot a Barcelona— va morir o, com en aquest cas, en una època més recent, a causa de trasllats successius, a causa de la incúria de l'un o de l'altre o potser algun cop a causa de la rapacitat o la curiositat d'algun col·leccionista.

En tot cas, en certa manera cal agrair la *felix culpa* que aquest recull fos fotocopiats el 1966, atès que gràcies a això ha pogut arribar a les nostres mans i ha pogut ésser publicat sencer per l'Ajuntament de Tàrraga, amb la col·laboració de l'Orfeó Nova Tàrraga i el suport del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, precisament en l'any del setanta-cinquè aniversari de la mort del mestre Güell (Tàrraga 1872-1930). Es tracta, en conjunt, d'un recull de setanta-quatre pàgines, que corresponen a Tàrraga mateix i a altres pobles de les comarques d'Urgell i de la Segarra (amb una divisió comarcal que, lògicament, era la que corresponia a l'any 1924): els Alamús, Anglesola, Bellmunt, Camarasa, les Cases de Barbens/Verdú, Castellnou de Seana, Ivars d'Urgell, Prats de Rei, Puigverd d'Agramunt, Sort i el Talladell. En total hi ha cent quinze peces, distribuïdes en religioses (1-5), crides (6-9), jocs (10-34), balls (35-50), cançons (51-82) i tocs de campanes (83-115).

L'edició ha estat feta conservant «tant el redactat del text com la puntuació i accentuació en la seva manera inicial, prescindint de les normatives que li traurien al recull el regust primigeni creat per Güell, i que n'ometia, com es pot comprovar en la lectura de l'obra, qualsevol normalització lingüística i gramatical» (p. 27), bé que en alguns casos —especificats a les pàgines 27-30— s'hi han introduït algunes modificacions, que possiblement hauria estat més adequat estendre a tot el conjunt. Igualment han estat introduïdes algunes modificacions en les transcripcions musicals (cf. ps. 30-34). Una breu introducció resumeix la biografia del mestre Güell, ressegueix molt sumàriament les vicissituds de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i dona algunes orientacions per situar els textos recollits per

Güell. Tot plegat és una peça més que ens ajuda a completar la gran feina duta a terme per l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya.¹

JOSEP MASSOT I MUNTANER

MANENT, Jordi: *Pompeu Fabra a l'exili (1939-1948)*, Barcelona, Proa, 2005 («Col·lecció Perfils», núm. 59).

Fogejat amb l'edició d'epistolars i amb articles diversos que alternen entre l'aportació erudita i les polèmiques sociolingüístiques, Jordi Manent, fill i nét d'una coneguda nissaga de les lletres catalanes, va guanyar amb aquest seu primer llibre, *ex aequo*, el Premi Fundació Ramon Trias Fargas en la seva edició de l'any 2004. Es tracta si no d'una entrada, doncs, sí d'una notòria consolidació d'aquest jove llicenciat en l'àmbit dels nostres estudis lingüístics, i val a dir que no sembla pas que siguem davant d'una aportació aïllada ni, és clar, del final d'un trajecte encara que fos parcial, sinó que tot indica que Jordi Manent ha trobat en l'obra i la vida de Pompeu Fabra un motiu de recerca que encara donarà prou més fruits; és significatiu, en aquest sentit, que sigui un dels col·laboradors en la històrica tasca d'edició —tot just iniciada— de l'obra completa de Fabra, que dirigeixen Joan Solà i Jordi Mir.

El llibre *Pompeu Fabra a l'exili (1939-1948)* és bàsicament una biografia, i com a tal s'organitza a partir d'una estructura cronològica ben marcada, en set capítols, els eloqüents enunciats dels quals reproduïm tot seguit:

1. Pompeu Fabra en temps de guerra (del 17 de juliol de 1936 al 21 de gener de 1939)
2. L'èxode català: l'evacuació de polítics i intel·lectuals (del 22 de gener al 5 de febrer de 1939)
3. Les estades a Illa (Riberal) i a Prada (Conflent) i els viatges a París per a la Fundació Ramon Llull (del 6 de febrer de 1939 a mitjan febrer de 1940)
4. Els anys a Montpeller (des de mitjan febrer de 1940 fins al principi de juny de 1942)
5. El primer temps a Prada. La França «lliure» i la França ocupada (des del juny de 1942 fins al final de 1943)
6. Els darrers anys de la vida del Mestre: època d'homenatges (del gener de 1944 al 25 de desembre de 1948)

1. Cal afegir aquesta obra als meus treballs *L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, font de recerques*, dins *Escriptors i erudits contemporanis. Quarta sèrie* (Barcelona, 2004), ps. 169-188 i *L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, dins *Escriptors i erudits contemporanis. Sisena sèrie* (Barcelona, 2006), ps. 195-228.

7. El ressò de la mort de Pompeu Fabra (del 26 de desembre de 1948 al final de 1949).

Resulta prou evident, segons aquest detallat esquema, que els capítols primer i setè constitueixen una mena de pròleg i d'epíleg respecte del cos central de la biografia, atès que queden fora del període indicat —l'exili— i datat explícitament al títol de l'obra; la qual cosa no significa que, sobretot el darrer, no representi una aportació valuosa per si mateix, amb tot de dades fins ara gens o mal conegudes, i sens dubte disperses. De manera semblant podem indicar que el segon capítol és probablement el més historiogràfic i col·lectiu de tots —és a dir, el menys estrictament biogràfic—, ja que se centra, més enllà de la figura i la família de Fabra, en les dificultats d'una sèrie de personatges del món cultural català en iniciar-se l'exili, a cavall entre els mesos de gener i febrer de 1939, però que això ni el fa estrany dins del conjunt del llibre —atès que, en definitiva, Fabra hi és ben present, en aquest grup, i fins i tot al capdavant— ni li resta valor; al contrari, són singularment interessants els documents reproduïts amb el detall de les peripècies i els sojorns de tants escriptors i intel·lectuals abans i després de passar la ratlla.

Aprofitem per anotar, ja que parlàvem adés de l'índex, que hauria estat útil —tant com ho són els diversos apèndixs o l'índex de noms, a què després ens referirem— que l'índex final no s'hagués limitat als títols dels capítols —certament explícits, com hem vist— i hagués arribat fins al nivell dels apartats amb què aquells es desgranen, vista la coherència amb què hi encaixen i en són el desplegament natural: no sols hi ha una regular continuïtat cronològica d'episodis dins de cada període, cosa que hauria permès dur-ho a terme sense perill de desestructuració, sinó que, de cara al lector, un nivell de detall major hauria facilitat tant la localització d'episodis concrets com la comprensió global que una aproximació a l'índex d'una obra al capdavant permet.

Pel que fa a aquests annexos, es tracta de tres menes d'elements: d'una banda, una sèrie d'apèndixs; de l'altra, la relació bibliogràfica i de fonts consultades, i finalment l'alludit índex de noms (que ho és només dels de persona, si bé creiem que hauria pogut ésser útil també d'incloure-hi topònims). Val a dir que la bibliografia, des del moment que s'hi ha volgut incloure la referència a altres menes de fonts d'informació, apareix compartimentada en cinc blocs, d'extensió cada cop menor: llibres i opuscles (que inclou capítols i articles publicats dins de llibres), articles (els apareguts en revistes o premsa actual, però també algun text inèdit), revistes i setmanaris d'exili (prop d'una vintena, sense indicació d'articles concrets, però sí de dates i llocs d'edició, des de l'autòctona «Ariel» fins a l'argentina «Ressorgiment»), entrevistes (una altra vintena, la majoria mantingudes per l'autor a Barcelona vers l'any 2001, i en què destaquen les protagonitzades per Teresa Rovira, Víctor Torres i Heribert Barrera, ja que, segons s'explica a les pàgines inicials, no solament li forniren informació i documentació, sinó que foren imprescindibles en la supervisió de determinats detalls cronològics en el que anomena «el complicadíssim trencaclosques de l'exili») i, finalment, una enumeració

dels sis arxius consultats (des del Nacional de Catalunya al fons Tarradellas de Poblet, passant per un bloc fonamental format per la documentació de la família Fabra cedida a l'autor). Quant als apèndixs, n'hi ha concretament nou, si bé es tracta d'aportacions notòriament irregulars i asimètriques tant pel que fa al seu valor com pel que fa al seu origen i les seves extensions; en destaca el darrer, que és un quadre cronològic a tres columnes on s'afronten la vida de Fabra a l'exili i els principals fets (en l'àmbit català o bé internacional) d'aquell període —que l'autor eixampla fins al 1956, any d'aparició de la Gramàtica dita *pòstuma*, i fins al 1964, en què mor la vídua del Mestre—; però són remarcables també, dins de les seves dimensions molt més modestes, el primer (un útil arbre genealògic de la família) o el cinquè (un esbós del testament de Pompeu Fabra, recompost a partir de diferents esborranys i fins ara inèdit), mentre que d'altres, com ara els molt breus documents de cessament de Fabra com a catedràtic per la Mancomunitat el maig de 1924 i de nomenament com a conseller de la Generalitat pel president Irla el setembre de 1945 (apèndixs setè i quart, respectivament) resulten com a mínim curiosos, o bé extravagants en el context d'una biografia, com és el cas de l'infamant article contra Fabra i l'IEC (*Un nido de separatistas*) publicat a l'ABC de l'any 1916 per un tal Salaverría, que s'ha decidit de reproduir íntegrament en l'apèndix sisè; en fi, creiem que els apèndixs segon (una relació dels governs i consells de la Generalitat durant tot l'exili) i tercer (el text de constitució del Consell Nacional de Catalunya el 1940, encara amb el president Companys) depassen clarament l'abast temàtic de la biografia —encara que efectivament Fabra hi aparegui—, mentre que el vuitè (una relació de les dinou biografies i aproximacions biogràfiques sobre Fabra aparegudes entre 1938 i 1998) sembla més escaient a l'apartat bibliogràfic que no pas com a simple apèndix.

Tanmateix és evident que tot això —apèndixs i bibliografies, índexs generals i índexs específics— no és sinó el complement menor, ja sigui inexcusable o bé expressament afegit, del que és el cos central del llibre, el qual, com ja hem assenyalat, és essencialment una biografia, i en concret la descripció detallada i a bastament documentada d'una part específica de la trajectòria biogràfica de Mestre Fabra —per dir-ho, a la manera del seu temps, amb una fórmula que per cert Jordi Manent es complau a tornar a emprar—; una biografia que, d'altra banda, i com és natural tractant-se de qui es tracta, ha estat ja explorada per diversos estudis i aproximacions des de pocs anys després de la mort de Fabra: en l'esmentat apèndix 8 del llibre l'autor recompta un total de dinou aportacions, si bé sembla evident que són tres les més destacades, degudes a Artur Bladé, Josep Miracle i, més recentment, Mila Segarra. En aquest sentit, és remarcable el fet que Manent hagi bastit el seu estudi amb una extraordinària quantitat de dades, bona part de les quals inèdites fins ara, i també amb molts de textos reproduïts fragmentàriament a fi de recolar el seu propi discurs; a banda d'això, com s'ha anat apuntant i veurem més endavant, hi ha també un important esforç de contextualització, la qual cosa tanmateix duu aquest discurs, de vegades, clarament enllà de les fronteres implícites de la biografia, amb risc per a la seva identificació com a tal i per a l'e-

quilibri global de l'obra, fins entrar en terrenys marcadament historiogràfics, polítics o —és clar— filològics.

D'altra banda, no fóra just valorar aquesta biografia sense referir-nos al fet que Manent hagi descobert i fet pública l'existència de determinades obres menors i projectes d'obra del Mestre, com ara una força sorprenent gramàtica romanesa (acabada, però per desgràcia perduda), o un detall un poc més precís del que fins ara es tenia en relació amb d'altres, entre les quals una gramàtica catalana en anglès —diferent de la de Joan Gili. És amb elements d'aquesta mena, units sens dubte a tot d'informacions de detall sobre el procés d'elaboració o de publicació de les obres més conegudes d'aquest període (les *Converses filològiques*, la gramàtica pòstuma, etc.), que el llibre que ens ocupa adquireix aquella dimensió d'aportació valuosa al coneixement de la lingüística catalana que adés esmentàvem.

En suma, considerem que, per damunt de tot, la característica més destacada de l'obra que ressenyem, la clau de volta, es troba més enllà de la seva literalitat —el relat biogràfic directe— i se situa just a l'entrellaçament d'un doble esquema, que és el format, d'una banda, pel fil cronològic d'una vida —o d'un segment d'aquesta vida— i, de l'altra, per almenys tres eixos temàtics que, entorn seu, s'hi relacionen de forma directa i alhora s'encreuen contínuament entre si: en primer lloc, naturalment, les mateixes dades i circumstàncies personals (i familiars, etc.) que omplen aquell fil cronològic bàsic; en segon lloc, la contínua incidència del context històric, sobretot en els seus vessants polític i institucional, i en tercer lloc, la tasca de continuació d'una obra filològica transcendent, òbviament ja en la seva darrera fase. Al llarg de tots i cadascun dels capítols del llibre, doncs, és aquesta estructura alhora dual i complexa el que li forneix un alè vigorós, en què l'interès no decau mai ni cap fil no n'estronca la resta.

Al costat de tot el que acabem de valorar, és obvi que l'existència en la factura o merament en l'edició del llibre d'una sèrie d'errors, o de detalls certament millorables, no és sinó una anècdota absolutament menor i col·lateral. Es tracta en efecte de simples menudalles, alguna de les quals esmentarem a continuació tan sols a tall d'exemple, però que en cap cas no treuen mèrit als múltiples i remarcables valors de l'obra. Algun d'aquests detalls podria afectar fins i tot la segmentació cronològica dels capítols, ja que, ben mirat, ens fa l'efecte que el trànsit entre el període comprès en el cinquè i el que escau al sisè, que coincideix amb un canvi d'any —de desembre a gener, doncs—, no correspon als anys 1943 i 1944, respectivament, sinó —tret que siguem nosaltres els qui ens hi errem o no n'hàgim sabut copsar el detall— a un de més, és a dir, al desembre de 1944 com a final de l'ocupació militar i al gener de 1945 com a inici del que fóra el darrer tram de la vida del Mestre. En canvi, sí que és sens dubte un mer lapsus factual la remissió a la pàgina 215 —i no a la 115, on realment es troba— d'un tal *Rioja* que apareix a l'índex onomàstic (on ens havia cridat l'atenció; resulta ser individu, no lloc); o de manera similar allò que sembla una innecessària explicació (o una inexplicada redundància), fruit segurament d'un lapsus numèric, que trobem a la pàgina 103 (i

en la nota 41). No gaire més transcendental és la curiosa repetició (millor repetició que absència, hom diria) d'una referència, com és el cas del *Diccionari dels partits polítics de Catalunya, segle XX* (Enciclopèdia Catalana, 2000), que apareix dos cops en el corresponent llistat bibliogràfic: hi és entrat per «MOLAS, Isidre [editor]» a la pàgina 375, sense parar esment que ja hi figurava cinc pàgines abans amb l'encapçalament «DIVERSOS AUTORS» (amb Molas i Culla com a directores i el mateix Molas, certament, com a editor)... D'altres vegades, és cert, hem d'imputar a l'autor una descurança de mena no tant mecànica com d'expressió; per exemple, quan grinyola la sintaxi (i amb ella la lògica) d'un títol a la pàgina 106 o d'una nota a la 164 —o fins i tot (sap greu de remarcar-ho) a la dedicatòria (vet ací uns exiliats ...que, en conjunt, «es veieren forçats a expatriar-se»). Tanquem aquesta petita relació d'anècdotes amb un tret tanmateix bastant repetit al llarg del llibre, de manera que, a desgrat de la seva també més que escassa transcendència, hom pot jutjar que hauria pagat la pena polir-lo; ens referim a comentaris i valoracions no sobre l'obra o la vida de Fabra, o algun tema certament vinculat amb aquest nus central, sinó sobre fets de caràcter general, que hi són esmentats només com a part inevitable del context històric o polític (per exemple, ¿calia afirmar, com es fa a la pàgina 271, que «la catastròfica Segona Guerra Mundial» fou «la més mortífera de totes les guerres fins ara»?), però ens referim també, sobretot, a explicacions (i sovint notes) redundants o innecessàries, com ara les que s'esmercen per tal d' aclarir que Bescanó «és un poble situat a la comarca del Gironès» (p. 44) o que una referència a la repressió cultural de «després del 23», esmentada en un text, correspon «a la dictadura de Primo de Rivera» (p. 55). A mig camí entre el lapsus i la redundància, en fi, es troba la nota 24 del primer capítol (p. 30), atès que no és sinó el resum en una sola oració (i amb risc de confusió per causa del redactat) d'allò que hom havia ja pogut llegir, amb prou més detall, a la nota 1 del mateix capítol (p. 22).

Però repetim-ho: aquests i altres detalls com aquests que hom pot trobar en un punt o un altre del llibre són pura menudalla —en part inevitable, com tothom sap, i en part evitable, però sigui com sigui sense gairebé cap importància— que, sobretot, no han de permetre restar valor a una aportació com la que representa aquest estudi. Així doncs, i ja per acabar, convé ressaltar que a partir d'ara esdevé indispensable el recurs a aquesta obra almenys en un triple sentit: en primer lloc, per a la consulta de tot de detalls relatius als deu darrers anys de la vida de Pompeu Fabra; en segon lloc, i com a conseqüència directa, per a la comprensió global d'aquest període singular; i finalment, per tant, a fi de completar amb aquest aportació el coneixement global d'un personatge i d'una obra claus per a la cultura catalana contemporània.

Epistolari Joan Coromines & Manuel Sanchis Guarner, a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas, pròleg de Jaume Pérez Montaner, Barcelona, Fundació Pere Coromines, 2006 («Textos i estudis», núm. 10).

Hem d'agrair a Josep Ferrer i a Joan Pujadas aquest nou volum de l'epistolari de Joan Coromines, que completa útilment els nou volums apareguts anteriorment, sobretot els dedicats a Francesc de B. Moll, a Josep M. de Casacuberta i a Carles Riba. En total consta de setanta-quatre cartes, quaranta-sis de les quals corresponen a Joan Coromines i la resta a Manuel Sanchis Guarner, que comprenen un llarg període de temps, en concret des del 1935 fins al 1974. L'epistolari s'inicia el 9 de novembre de 1935, data en la qual un jove Coromines comenta a un encara més jove Sanchis Guarner el propòsit —del qual suposa que ja li ha parlat «el nostre comú amic F. Moll»— que Pompeu Fabra, Josep M. de Casacuberta, R. Aramon i Serra i Coromines mateix tenen d'anar a València. «Aquest viatge, a més a més d'altres finalitats d'ordre literari, nacional i lingüístic, té la d'entrevistar-nos amb vostè (i les altres persones que hi hagin intervingut, però principalment amb vostè) per acabar d'aclarir els punts dubtosos que resten en el nomenclàtor ortogràfic dels pobles valencians. L'Institut [d'Estudis Catalans] ha designat per a examinar-lo una ponència integrada pels Srs. Fabra i Casacuberta i per mi; havent estat encarregat pels meus dos col·legues d'afegir les dades pertinents i susceptibles d'aportar més llum a la qüestió, he arribat al convenciment que per a resoldre molts dels casos litigiosos seria insuficient una discussió per correspondència i no hi ha més remei que tenir una sentada amb vostè i els altres que hi han intervingut» (ps. 19-20). Aquest tema del nomenclàtor de pobles valencians serà recurrent i sempre conflictiu al llarg de la correspondència Casacuberta-Sanchis, sobretot amb motiu de la publicació d'un apèndix de topònims darrere el llibret de Coromines *El que s'ha de saber de la llengua catalana*, primer volum de la col·lecció «Raixa», quan Sanchis treballava a Mallorca amb Francesc de B. Moll, i més encara quan Sanchis tirà endavant a l'Institut d'Estudis Catalans, malgrat l'oposició frontal de Coromines, la *Contribució al nomenclàtor geogràfic del País Valencià* (Barcelona, 1966).

La segona carta de l'epistolari, igualment de Coromines, és del temps de la guerra civil. El 18 de novembre de 1937 feia saber a Sanchis que, amb Casacuberta i amb Aramon, preparaven una miscel·lània en honor de Pompeu Fabra, amb motiu del seu setantè aniversari (miscel·lània que aparegué finalment, a cura de Coromines tot sol, el 1943 a Buenos Aires, i en la qual participà Sanchis Guarner). Aprofitava l'avinentesa per dir-li que tenia «notícies que En Moll està bo i segueix publicant algun fascicle del *Diccionari* i algun tomet de les Illes d'Or» (ps. 23-24).

Recordem que en aquell moment Moll es trobava en la zona franquista i Coromines i Sanchis eren a la republicana. No gaire més tard, Coromines s'hagué d'exiliar i Sanchis fou empresonat i el 1943 pogué traslladar-se a Mallorca, on Moll li donà feina. Durant aquest període —que havia de durar fins al 1951— Co-

romines se li tornà a adreçar, des de Chicago, el 25 de desembre de 1949 agraint-li «el seu treball sobre el parlar d'Aiguaviva», que considerava «excel·lent», malgrat les nombroses objeccions que li feia; fent-li els elogis «d'aquell ferm valencianista i admirable esperit científic que va ésser Sanchis Sivera», canonge i oncle de Sanchis Guarner, i fent-li saber que l'havia «entusiasmada la represa del diccionari Alcover gràcies a la tenacitat heroica d'En Moll» —per al qual havia pagat la quota de mil pessetes en qualitat de «cooperador benemèrit»— i que estava «contentíssim de veure'l a vostè treballant-hi» (ps. 25-31).

Sanchis no li contestà fins al 15 de març de 1950. «Amb la vostra extensa carta —li assegurava— vaig rebre una de les alegries més intenses d'aquests darrers anys. Els vostres amables mots d'aprovació m'encoratgen a prosseguir en l'activitat intel·lectual i patriòtica a què, al costat d'En Moll, em dedico, malgrat que sigui tan poc remuneradora i impliqui tanta estretor en els difícils anys que vivim» (p. 32). Com en cartes posteriors, no deixa d'assabentar-lo de les seves publicacions i de les iniciatives que sorgeixen al País Valencià, entre les quals hi ha el projecte de fomentar «la compenetració entre els escriptors de les diverses regions de la llengua» (hi esmenta el mallorquí Guillem Colom i el barceloní López-Picó, p. 34). Li parla igualment, com moltes altres vegades, de l'ALPI, l'*Atlas lingüístico de la Península Ibérica* en què Moll i Sanchis ja havien treballat abans de la guerra, el primer volum del qual no sortiria fins al 1962 (ps. 35-36).

El 21 de setembre de 1950 és Coromines qui agraeix a Sanchis la tramesa de la seva *Gramàtica valenciana* i de la *Introducción a la historia lingüística de Valencia*, que li havien fet «un efecte excel·lent», tot i que com sempre hi feia observacions de detall i li donava consells de tipus general (ps. 37-41). Li incloïa també un article del professor valencià Hermenegild Corbató, establert des de feia anys als Estats Units, que a la revista «Romance Philology» del maig de 1950 parlava d'«El Valenciano en la *Propalladia* de Torres Naharro», en uns termes secessionistes que lògicament no agradaven ni a Coromines ni a Sanchis, el qual li replicà amb una nota, «Valencian, a Regional Variety of Catalan», que Coromines s'encarregà de fer traduir i de col·locar a «Romance Philology» (ps. 41-42; cf. p. 47, 48-50, 62, 64).

En cartes posteriors, també del 1950, Sanchis parlà confidencialment a Coromines de la possibilitat que el Consejo Superior de Investigaciones Científicas subvencionés el diccionari espanyol que redactava i fins i tot que li donés una càtedra de filologia a Madrid o a Barcelona, i Coromines —que ja havia comentat el tema amb el professor Marià Bassols, de Barcelona— no descartà la idea, però encara el 1952 hi posà unes condicions que sobrepassaven el que des del CSIC se li podia oferir, atès que desitjava que li asseguressin una càtedra, sense tenir en compte —com no ho va tenir tampoc en altres avinenteses— que a l'Estat espanyol les càtedres només es concedien per oposició i no a dit (ps. 51-53, 56-58, 65, 67, 70-71).

El 1950 mateix Coromines s'interessà per la difusió del DCVB als Estats Units i fins i tot redactà una declaració adreçada als professors americans de filo-

logia romànica, inclosa per Francesc de B. Moll a les cobertes del fascicle 51 del *Diccionari* (p. 43). Sanchis, per la seva banda, hauria desitjat veure personalment Coromines a Nova York —des d'on li escrivia el 13 de desembre de 1950— per «conèixer amb detall les deficiències que trobeu en la nova etapa del *Diccionari*», per «consultar-vos mil coses» i per «rebre sempre les vostres ensenyances i comunicar-vos els meus projectes» (p. 51). No cal dir que «el to» d'aquesta carta va ploure «sense reserves» a Coromines, que li contestà tot seguit (el dia 19) amb comentaris positius i negatius del *DCVB*, que tenia «defectes, que n'hi ha com en tot diccionari», però que conservava, «amb alguna millora, les mateixes qualitats d'abans» (p. 54).

El juny de 1954 Coromines es mostrava «fondament preocupat per la conferència d'En Moll de fa quinze dies» (ps. 83-84), és a dir, per la conferència *Els dos diccionaris*, feta a Barcelona el 20 de maig d'aquell mateix any i que, com sabem pels epistolaris amb Moll i amb Riba, esverà Josep M. de Casacuberta, sempre tan ponderat i amic de les bones relacions amb el País Valencià i les Illes Balears, i donà lloc a una certa polèmica. Sanchis defensà les posicions de Moll en cartes posteriors i assegurà a Coromines que ell no era de cap manera un adversari de Pompeu Fabra. Ben al contrari, com li escrivia el 4 de gener de 1955, havia «proclamat diverses vegades la meua fervent devoció per l'obra i per la persona del Mestre codificador de la nostra llengua renascuda (quan vingueu a Mallorca us ensenyaré el text del parlament que vaig pronunciar en l'acte privat amb què commemorarem la seua mort); però tots estem d'acord que no es tracta de cap obra insuperable, ni ell tampoc no ho pretengué mai» (p. 101). Aquest parlament en honor de Fabra havia estat pronunciat per Sanchis el 4 de març de 1949, a can Guillem Colom, en una d'aquelles vetllades que anys més endavant Sanchis titllava, en una carta a Baltasar Porcel, de cursis i insuportables...¹ En la seva defensa d'un «català literari» que no es limités excessivament al «barceloní», compartida amb Moll, Sanchis es vanava, amb un pèl d'exageració, d'«haver fet modificar molt les opinions polítiques i idiomàtiques d'En [Llorenç] Villalonga», i hi afegia que «En Blai Bonet és més rebel a deixar-se aconsellar gramaticalment, però té més domini de la llengua» (ps. 103-104).

El 13 de gener de 1955 Coromines es mostrava comprensiu amb les explicacions que li havien donat sobre el tema tant Sanchis com Moll mateix, i ja insinuava a Sanchis que el considerava «digníssim de figurar entre els membres de l'Institut d'Estudis Catalans» (ps. 107-108), una qüestió que sortirà en cartes successives i que acabarà, com és sabut, amb l'ingrés a la Secció Filològica tant de Moll com de Sanchis. Cartes posteriors, que no ens és possible de ressenyar en detall, es refereixen a l'actuació de Coromines dins aquesta Secció Filològica, on estava enfrontat amb alguns membres influents i de la qual acabà separant-se sense fer soroll.

1. Cf. el meu llibre *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)* (Barcelona, 1978), p. 214, i l'article *Llorenç Moyà, un poeta en temps difícils*, «Randa», núm. 58 (2007).

L'epistolari Coromines-Sanchis té interès encara perquè fa al·lusions sovintejades als deixebles de Coromines als Estats Units. L'índex onomàstic final permet de localitzar, per exemple, els esments a David A. Griffin, a Joseph Gulsoy —el més fidel al mestre fins al final de la seva vida— i William J. Harrison. No hi manquen tampoc al·lusions a un deixeble de Sanchis, Lluís Alpera, que passà una temporada als Estats Units. A partir d'un cert moment hi ha també referències constants a una de les grans empreses de Coromines, l'*Onomasticon Cataloniae*, sobre el qual fa comentaris interessants, alhora que demana a Sanchis que l'ajudi a trobar-hi col·laboradors valencians. En la mateixa línia que ja hem comentat, hi ha un intercanvi constant de publicacions entre l'un i l'altre, a vegades amb curioses exigències de part de Coromines, i tots dos s'expliquen les novetats que consideren que han aportat a la ciència, a vegades confirmades i altres vegades desmentides pels estudis posteriors.

La relació entre Coromines i Sanchis, cordial, però sempre relativament esporàdica, acaba el 8 de febrer de 1974, en una carta en què Coromines es queixa amargament perquè des de fa temps no rep les publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans, tot i ésser-ne membre. Fins a la mort de Sanchis, el 1981, passaran, doncs, molts anys sense cap comunicació escrita. Jaume Pérez Montaner, al seu pròleg, insinua que això «podria indicar un cert refredament en la relació epistolar dels dos filòlegs», sobretot tenint present que la correspondència amb Moll i amb Joan Fuster es mantingué constant (p. 11). Potser estudis més aprofundits ens podran aclarir si es tractava d'un allunyament a causa dels problemes ocasionats per la publicació del *Nomenclàtor del País Valencià* i per la manca d'entesa de Coromines amb la resta de membres de la Secció Filològica de l'Institut, o si simplement era degut a la pressa cada vegada més gran de Coromines per enllestir el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* i l'*Onomasticon*, com insinua també Pérez Montaner.

Com de costum, aquest volum és complementat amb algunes cartes ja conegudes de Coromines a Moll i de Moll a Coromines i amb altres a Germà Colón, a Josep M. de Casacuberta i a Pere Bohigas —aleshores president de la Secció Filològica de l'Institut— i de diversos documents relacionats amb el nomenclàtor geogràfic del País Valencià. Les cartes són acompanyades sempre d'una abundant anotació, com als volums anteriors de la mateixa sèrie, i al final hi ha una extensa *Taula de noms*, que permet de localitzar més fàcilment el ric material que contenen les setanta-quatre cartes aplegades per Josep Ferrer i per Josep Pujadas.

SERRAHIMA, Maurici: *Del passat quan era present*, vols. I-IV, Barcelona, Edicions 62 / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003-2006.

Els dietaris de Maurici Serrahima, *Del passat quan era present*, I (1940-1947), II (1948-1958), III (1959-1963), IV (1964-1968), V (1969-1971) i VI (1972-1974), resulten imprescindibles per conèixer la història quotidiana de la Barcelona de la postguerra, especialment pel que fa als cercles intel·lectuals, polítics i catalanistes. En aquests dietaris, a cura de Josep Poca i publicats per l'Abadia de Montserrat (llevat del volum I, d'Edicions 62), Serrahima es mostra molt preocupat per la seva posteritat literària. En això no difereix gaire de la majoria d'escriptors, si bé en el seu cas la preocupació és explícita, no amagada sota cap falsa modèstia. Però es tracta d'una por infundada. El lector ja endevina, des del primer volum, que les memòries de Serrahima constitueixen un document històric imprescindible i un text literari de primer ordre. Serrahima escriu, com tots els bons memorialistes, amb voluntat de notari, d'explicar el que passa, però també amb voluntat d'estil, i aquesta combinació acaba per resultar incòmoda de jutjar des de la posteritat: ni els historiadors de la literatura ni els historiadors de la realitat se'l fan prou seu. El lector comú, en canvi, desproveït de prejudicis, pot endinsar-se de seguida en la lectura i treure'n un excel·lent profit. Per començar, la llengua. Maurici Serrahima escriu en un català urbà i elegant en la línia, per exemple, dels textos de Carles Soldevila i que, posteriorment, també podem trobar en autors com Pere Calders o Quim Monzó. D'efuig i combat els encarcaments postnoucentistes, propis de l'enrocament cultural de la postguerra, i d'aquí la seva polèmica amb el corrector Eduard Artells i la seva admiració per la prosa de Sagarra i de Josep Pla, els dos grans escriptors de la seva època, dels quals esdevé amic i, sobretot en el cas del primer, confident. Serrahima és un gran retratista literari. Així, per exemple, descriu Alfons Comín, amb qui coincideix a la sortida de la Missa. «La muller d'en Comín somreia, interessada per la conversa. Ell també, en els moments que dèiem alguna cosa suggeridora. I aleshores el somriure, molt dolç, vencia del tot l'expressió dura, gairebé ferotge, de la mandíbula d'animal de presa, ardent i esqualid, i dels ulls apassionats; aquella expressió que, en els moments que no se la domina, el mateix podria fer veure en ell un *cabecilla* obsessionat i cruel que un Crist a la manera d'un film de Passolini». Es fa amic del seu veí García Márquez; és capaç de comparar la literatura d'aquest escriptor amb la de Vargas Llosa i Cortázar; demostra el seu excel·lent coneixement de la literatura francesa contemporània: Proust, Mauriac, Sartre; està atent a l'eclosió de nous novel·listes catalans, com ara Terenci Moix; s'atreveix a parlar de Chomski... I, a la vegada, s'endinsa en el terreny de la política o, més ben dit, de la prepolítica, convertint-se en un punt de referència per a tota l'oposició democràtica; escriu un magnífic llibre de rèplica a Julián Marías; parla davant dels estudiants revoltats; coneix la presó; exhibeix la seva admiració per personatges tan diferents com Josep Benet i Claudi Boada; manté distàncies amb Joan Triadú i, també, amb el sector diguem-ne més dretanós d'Unió Democràtica, i elabora una de les anàlisis més lúcides sobre

el franquisme en constatar que una de les característiques fundacionals del règim és la de no fer res, la de l'immobilisme total.

Des del punt de vista ideològic, Maurici Serrahima forma part de la llista dels vencedors. Vull dir que el país que ell va imaginar i que, de fet, havia conegut en temps de la República, és el que ha acabat, sortosament, triomfant. No és el país dels feixismes i de Franco, però tampoc el de Sacristán, per entendre'ns. En un moment donat eren pocs, o relativament pocs, a Catalunya, i a Espanya, els qui havien apostat per un sistema obert, o capitalista, amb les llibertats pròpies d'un sistema democràtic. Serrahima mai no hi va deixar de creure, en la democràcia. Només cal recordar el que va significar, en els anys més durs de la postguerra, el grup Miramar on ell ensenyava a joves com Alexandre Cirici Pellicer i Maria Aurèlia Capmany a discutir, i dissentir, en públic. Maurici Serrahima ha estat, entre altres coses, un demòcrata clarivident i tenaç.

AGUSTÍ PONS

GREGORI SOLDEVILA, Carme: *Pere Calders: Tòpics i subversions de la tradició fantàstica*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006 («Textos i estudis de cultura catalana», núm. 111).

Com qualsevol altra disciplina, els estudis literaris s'han d'enfrontar a llocs comuns i a partits presos que solen entrebancar més que no pas aclarir allò que es pretén estudiar. El llibre de Carme Gregori, *Pere Calders: Tòpics i subversions de la tradició fantàstica*, és un pas important en el desbrossament de l'estudi d'un autor que no ha estat tractat sempre amb justícia. Al costat de la refutació de la idea més o menys difosa que Calders és un escriptor «lleuger» en el mal sentit del mot, Carme Gregori ha volgut desfer equívocs sobre un altre tema associat a l'autor: l'ús del fantàstic en la seva obra. De fet, la «lleugeresa» mal entesa i la fantasia solen ser considerades sinònimes pel gran públic, però Gregori també detecta ambigüitats i imprecisions en el terreny de la crítica especialitzada. En aquest esforç per desfer malentesos, el treball de Gregori presenta una divergència en aparença paradoxal: d'una banda, s'estructura a partir de les categories de la literatura fantàstica i derivats; de l'altra, demostra clarament que l'ús dels tòpics del fantàstic no és diferent al que Calders fa en relació amb d'altres gèneres. En el fons, ens ve a dir, un fantasma, un vampir, un robot o un criminal són la mateixa matèria literària per a Calders. Malgrat aquesta conclusió, però, es fa difícil deixar de banda que tant les paraules del propi autor com les de la crítica han insistit especialment en el tema del fantàstic en la seva obra.

És un dels mèrits de *Pere Calders: Tòpics i subversions de la tradició fantàstica* la pertinència i la quantitat de la bibliografia manejada, sempre sotmesa al discurs que governa el llibre. Les formulacions de Todorov, Vax, Castex, Caillois,

Erdal Jordan, Fabre o Alazraki són analitzades amb la intenció d'establir les bases sòlides per a l'estudi de Calders. Certament, aquest ús condicionat fa que al llarg del volum es doni preeminència al punt de vista de l'anàlisi lingüística de la literatura fantàstica —és modèlica, però, l'aplicació de les teories de Freud al tema del doble—, i en algun cas es pot fer el retret que es prenen massa al peu de la lletra certs postulats dels teòrics com ara la baixa consideració de la literatura fantàstica *pulp* de segle xx o bé la idea que aquest mateix segle va perdre la capacitat de sorprendre's. Sigui com sigui, amb aquest coixí teòric de fons, complementat amb una fonamentadíssima atenció al tema de la ciència en l'autor, se'ns ofereix la descripció de la poètica caldersiana. La conclusió a la qual arriba Carme Gregori és que Calders, tot i que coincideix en certs aspectes amb el neofantàstic del segle xx (creació d'un espai literari on s'aboïa la distinció entre racional i irracional, entre real i sobrenatural), se n'aparta per l'ús distanciat (aquesta és la clau de volta de l'assaig) del material literari. Ens trobem, doncs, amb una aparent contradicció entre neofantàstic i ús dels tòpics, la qual en el fons és present també en el realisme màgic de l'Europa d'entreguerres —encara que Gregori no vulgui aplicar l'etiqueta a Calders— i conseqüent amb la pròpia tradició catalana en la qual se situa l'autor, una línia aquí exposada de manera general i que encara tenim força inexplorada.

Un dels boscos que Carme Gregori es veu obligada a transitar (hi dedica un capítol i mig, amb una curiosa divisió de la matèria del llibre) és el de les aparents relacions entre Calders i el realisme. És a dir, ja que el realisme en si no és res, el de les relacions entre Calders i els organismes (la Generalitat durant la guerra), els autors (Joan Sales) i els crítics (els del realisme històric) que li reclamaven que parlés d'uns temes i que ho fes d'una determinada manera. Aquestes pàgines són brillantíssimes. Carme Gregori hi practica un difícil sentit de l'equanimitat entre els atacs injustos que rep Calders i els defensors que, malgrat tot, el sostenen, encara que no hi hauria anat malament, aquí, alguna reflexió sobre el fet que Calders fos del PSUC. És plenament encertat el fet d'alertar sobre la complexitat dels debats: no es tracta només del realisme, sinó també del problema del públic i del mercat literari català. Calders té dos grans blocs literaris que, en teoria, s'haurien acostat a les demandes del realisme literari: la producció de guerra i la producció sobre l'exili. Gregori, aprofitant i reconduint la bibliografia ja existent, arriba en tots dos casos a les mateixes conclusions: aquests blocs literaris, malgrat alguns aspectes particulars, no es diferencien fonamentalment dels «no-realistes» en la desautomatització de l'ús dels clixés. Aquesta identitat literària també és interna a l'ús en Calders dels tòpics dels gèneres de tall fantàstic, que Gregori analitza en els capítols nuclears del llibre a partir de tres de les categories establertes per Todorov: el dubte sobre l'existència del fet sobrenatural (el fantàstic pròpiament dit), la suspensió de qualsevol referent realista i la consegüent acceptació del sobrenatural (el meravellós) i la pseudoplausibilitat científica (la ciència-ficció). En el fons, categories que Amanda Bath ja havia usat a *Pere Calders: ideari i ficció* (1987), un llibre que Gregori hauria d'haver qüestionat de manera més explícita.

Què signifiquen aquestes diferències per a Calders, però? Com ja s'ha dit, res, si el que tenim en compte és el joc que fa amb els clixés, un joc paròdic que, com explica Gregori, dinamita aquestes distincions i s'escampa per la literatura de l'autor en d'altres opcions com ara els tòpics de la novel·la de lladres i serenos, o, com hem vist, en les mateixes obres «realistes». L'opció que pren Gregori d'analitzar el fantàstic en Calders té motivacions que ja ha donat en altres llocs: es tracta de revisar el que s'ha dit sobre l'autor però també, ja que la literatura de Calders es basa en la distorsió dels gèneres codificats, de centrar-se, en aquest cas amb una erudició impactant a l'hora de cercar fonts, en els que l'escriptor va usar amb més assiduitat i productivitat. L'estudi, recollint la teorització que Pere Ballart va fer de les formes de la ironia a *Eironeia. La figuración irónica en el discurso literario moderno* (1994), distingeix els procediments que permeten descriure l'obra de Calders: la paròdia (ironia intertextual amb gèneres literaris ja codificats) i la ironia pròpiament dita, tant la de contrast textual (des de la lítote fins als desajustaments lingüístics, el capgirament de frases fetes, la hipèrbole o la *reductio ad absurdum*) com la de contrast entre el text i el context comunicatiu que l'envolta. Aquesta anàlisi és la valuosa culminació del treball de Carme Gregori.

Resta en peu, però, l'atracció de Calders pel fantàstic. Una atracció entre el misteri i la paròdia. Existeix en Calders una nostàlgia del sobrenatural? I, si és que sí, per què ens atrapa en la quotidianitat? Calders, com diu Gregori recollint plantejaments generals de la crítica caldersiana, té com a intenció «repensar els mecanismes d'aprehensió del món» (p. 265) i obrir-nos la porta a una altra percepció, una percepció que no s'ha de confondre amb els tòpics literaris que ell utilitza. És significatiu el fet que, quan comenta el capítol 0 de *Ronda naval sota la boira*, a la pàgina 47 del seu treball, Gregori subratlli només part d'una frase molt coneguda: «Però el somriure, i el cloure els ulls per mirar cap endins i la pietat i la tendresa alludides abans, *fan que l'home tingui entrada al misteri, que és una manera d'entendre les coses incomprensibles*». La part subratllada ens remet al neofantàstic en Calders, però el que ve abans ens parla de l'actitud davant els errors i el fat que presideixen la conducta humana, i ho fa enllaçant el somriure amb la pietat. És potser aquesta pietat, entesa com a funció de la veu narrativa, el que podria relligar paròdia i transcendència en un univers on tot és realista i tot és fantàstic perquè no hi ha certeses, un univers que, tot sigui dit, no manté sempre el mateix valor de relació amb el temps històric i vital de Calders. Carme Gregori, que no deixa d'intuir el rerefons moral d'aquestes qüestions en alguns moments del seu discurs, ens ha explicat amb talent com funciona la literatura de Calders des del vessant autoreflexiu, metaliterari i metalingüístic, i, discernint en els camins marcats anteriorment per la crítica, ha seguit amb èxit un recorregut farcit de paranys. Alhora, enfrontant-se a les teories del fantàstic amb saviesa, ha posat damunt la taula noves pistes que poden servir per muntar el trencaclosques caldersià.

VIADEL, Francesc: *No mos fareu catalans. Història inacabada del «blaverisme»*, Barcelona, L'esfera dels llibres, 2006.

Aquest llibre, que s'inscriu dins el gènere de recerca periodística, és una bona contribució a la història sociopolítica recent de la llengua catalana. El títol del primer capítol ja és ben explícit quant a la qüestió de fons del tema que tracta: *Anticatalanisme: la por a un nou món o la revolta de la vella tradició*, on es fa una descripció ben precisa i lúcida de la problemàtica recent: «el *blaverisme*, en tant que moviment social i polític, ha estat l'instrument més eficaç del nacionalisme espanyol a terres valencianes, una de les avantguardes més eficaces al conjunt de l'Estat en la defensa del principi de la radical unitat d'Espanya lligada a un informe liberal» (p. 12), instrument atiat durant la transició política pels polítics espanyolistes valencians com Emilio Attard, Miguel Ramón Izquierdo i Fernando Abril Martorell, pel fet que «el decantament social i polític dels valencians cap a una Espanya inequívoca i sense matisos o bé, pel contrari, cap a un model nacional o simplement cultural, com podria ser el de Països Catalans, tindria conseqüències de gran importància...» (p. 12), perquè es jugava «la partida entre dues concepcions per a un model estatal. La d'un que fóra radicalment centralista, i la d'un altre, per contra, configurat a partir de la diversitat i la realitat cultural i històrica de l'actual Estat espanyol» (p. 13).

Era qüestió, doncs, d'atiar l'anticatalanisme, que tenia precedents al País Valencià, i plantejar l'anomenada «Batalla de València», prenent el secessionisme lingüístic com a instrument principal. En aquest llibre s'explica de manera precisa i ben informada les llargues i complexes vicissituds d'aquesta lluita, violenta, llarga i complicada en totes les seves fases.

I en aquest sentit és particularment interessant la part dedicada als deu anys darrers, és a dir, al període posterior a la mort, el 1996, de Vicente González Lizondo, líder d'Unió Valenciana, el partit més radicalment anticatalanista, que comportà pràcticament la desfeta d'aquest partit i el predomini del Partido Popular a València en mans d'Eduardo Zaplana (no més espanyolista que Lizondo, però més arterós) i el seu successor Francisco Camps, que començà a practicar una línia més pragmàtica i sinuosa. A partir del capítol titulat expressivament *El pacte del Pollastre*, s'explica, per exemple, d'una banda, l'hostilitat del govern valencià envers Acció Cultural del País Valencià considerada entitat catalanista, el suport més o menys encobert a la secessionista Real Academia de Cultura Valenciana, i alhora l'inici de converses secretes amb membres de Convergència i Unió, amb el pretext, més o menys sincer, de desencallar l'atzucac politicolingüístic creat, procés que conduí a la creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, en què participaren diverses persones. Així, ens assabentem que el 13 de maig de 1997, «el president Zaplana sopava amb Antoni Ferrando, director de l'IIFV [Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana], i amb Xavier Casp, per sospesar la possibilitat d'un pacte» (p. 258), i que també hi intervingueren entre molts d'altres, el secretari socialista de la cultura, Josep Palomero, el professor alacantí Ra-

fael Alemany, proper de Zaplana, i el llavors senador d'Unió Democràtica de Catalunya, Joan Rigol, creiem que ben ingènuament. I en el capítol *Un acord a mitges* es relata les vicissituds de la creació de l'Acadèmia esmentada.

Però aquest llibre també inclou un capítol de títol ben explícit: *Balears i Aragó, l'altre blaverisme*, és a dir, dedicats al «gonellisme», sobretot mallorquí, i a l'anticatalanisme aragonès, que aporta una informació succinta però ben documentada i ben descrita d'aquests fenòmens. Ens hauria agradat que l'autor hagués tractat l'anticatalanisme d'origen català, comparant-lo amb els anteriors, però no era el propòsit d'aquest llibre, encara que ens permetem de suggerir a l'autor que, havent palesat la seva perícia en l'estudi de l'anticatalanisme, s'hi dediqui en el futur.

I, retornant al País Valencià, clou el llibre un epíleg de títol també ben explícit del resultat de tot aquest procés confús: *L'amarga collita del president Camps o l'allargada ombra d'Eduardo Zaplana* que acaba amb aquestes paraules: «Malauradament, l'èxit de l'anticatalanisme, del *valencianismo*, d'aquest autonomisme administrativista [en al·lusió a la Generalitat Valenciana] ha estat, al cap i a la fi, el fracàs també d'una societat valenciana a la qual s'ha negat, des de la política, la possibilitat d'avançar i aprofundir en la democràcia, de desplegar totes les seues potencialitats sense complexos [...]. És un fracàs heretat, sens dubte, de la dreta valenciana i dels seus aliats socials i econòmics, però també consentit amb resignació per una bona part de l'esquerra electoralment acovardida i també per una part d'un ampli sector de la societat civil» (p. 296).

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

BRUGUERA i TALLEDA, Jordi: *Diccionari de la formació de mots*, Barcelona, Enciclopèdia catalana, 2006.

L'autor, que ja ens havia donat unes bones mostres de la seva competència en el camp de la lexicografia catalana descriptiva i diacrònica,¹ ens ofereix ara en aquesta obra excel·lent, molt completa i aclaridora, una relació dels afixos (sufixos, infixos, prefixos, formes sufixades i formes prefixades) que s'empren en català per a la formació de mots nous, ja sigui en el vocabulari corrent (com *-er*, *-era*), o bé en la formació de mots savis (com *fleb(o)-* o *-strat*). Cada article inclou l'etimologia, grega o llatina generalment, que ens informa del sentit genuí de l'afix, acompanyada quan cal de les explicacions pertinents, tant pel que fa a l'origen, com per exemple en el cas d'*-òria*, o precisant-ne la significació i aplicació com per exemple en *-il*, més la relació del mots formats amb cada afix, i, si s'escau, també els parònims que tenen una altra etimologia, com per exemple *admetre* en relació amb

1. *Diccionari ortogràfic i de pronúncia* (1990) i *Diccionari etimològic* (1996).

el sufix *-metre*, *-metria*. La relació d'afixos és molt completa, pràcticament exhaustiva, de manera que inclou també els sufixos fòssils, com *-ast* i *-xò*; amb un total de més de 1.900 entrades.

Però els mèrits d'aquesta obra no es limiten pròpiament al diccionari, sinó que aquest va precedit d'una descripció sobre la formació de mots que és, de fet, un tractat succint però alhora molt complet, entenedor i sistemàtic de neologia, o sigui, de l'estudi dels processos de formació de mots, tant de la general, com de la neonímia, és a dir, de l'especialitzada. S'hi tracten tots els procediments: derivació, composició, truncació i habilitació, amb nombrosos exemples, i s'hi descriuen les característiques i problemàtica, per exemple de la reduplicació d'elements onomatopèics i expressius, en relació amb el vocabulari general, i de la selecció de formants d'origen llatí o grec en els mots de formació culta.

Hem de considerar, doncs, que aquesta obra és una bona aportació, i ben original, a la lingüística catalana en el camp del vocabulari, que serà ben útil també per als especialistes d'altres ciències que tractin qüestions de neonímia.

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

NADAL I FARRERAS, Josep M.: *La llengua sobre el paper*, edició a cura de Francesc Feliu, Universitat de Girona, Institut de Llengua i Cultura Catalanes, Girona, 2005 («Veü del Temps», núm. 3).

Els problemes s'il·luminen correctament solament quan s'afronten en totes les dimensions i, doncs, se sostrauen d'àmbits massa reduïts. *La llengua sobre el paper* és una mostra excel·lent del tarannà enciclopedista de l'autor, qui no es deixa convèncer fàcilment per les opinions o les idees dominants sobre res, per progressistes o avançades que aparentment siguin. Fa esforços per anar més enllà d'on normalment arriben les propostes més habituals; no vol refiar-se de ningú, començant per ell mateix; desconfia sanament de tothom i mira de fer salts intel·lectuals de risc.

Els qui són anomenats pensadors, llevat d'honroses excepcions, estan sovint mancats d'un sentit de responsabilitat suficient, perquè no afronten l'anàlisi de la realitat amb gosadia, amb voluntat de ruptura, no pas per gust, sinó perquè cal refusar inèrcies, hàbits aviciats.

Hem deixat en excés que el pensament individual i col·lectiu s'estructurés emmotllant-se als interessos d'altri; no hi hem oposat gaire resistència. Per tant, aquells de qui la societat en general hauria d'esperar més, la deceben, perquè són massa submisos, perquè prefereixen la comoditat de l'*statu quo* a la revolució cultural. En suma, perquè no compleixen la funció que se'ls ha d'exigir.

Som conscients que el món en els darrers anys ha canviat molt substancialment, però, paradoxalment, no fem res o fem molt poca cosa per cercar les acti-

tuds, les idees, els discursos nous, que s'adeqüin a les transformacions socials, polítiques, econòmiques. Continuem essent esclaus d'uns esquemes que ja no serveixen per a aportar solucions, perquè no afronten els panorames inèdits. Tenim por de les transformacions. Preferim una ortodòxia estèril, gastada, que no pot donar més de si, que no pas acarar-nos a un trencament de principis que no funcionen com a explicació de l'entorn immediat i llunyà.

La llengua sobre el paper és, abans que altra cosa, l'anticipació d'algunes tesis sobre la llengua, la nació, la cultura, la diversitat, l'homogeneïtat, que cerquen de superar les existents, tot inserint-se en els canvis del segle XXI. Això sol, mereix els elogis a l'obra i a l'autor.

No em veig amb cor encara d'afirmar fins a quin punt estic d'acord amb tots els plantejaments que hi fa; però compartir o no les opinions entenc que és secundari. M'ha interessat la valentia de Nadal a endinsar-se en uns terrenys de tracte delicat, per raons òbvies, i a comprometre-s'hi amb honradesa.

La probitat té com a una de les conseqüències importants el respecte al pasat, tant com al present i al futur. La pantera de Nadal és de Dante; no és una nova bèstia salvatge que inventi ell. I és aquesta pantera dantesca la protagonista del recull d'assaigs de l'obra. El propòsit de l'escriptor italià a *De vulgari eloquentia* és superar la variació lingüística per a arribar a un *vulgare illustre* comú: fer realitat allò que era possible i necessari. La llengua de Dante és la pantera que no habita en els boscos ni els prats d'Itàlia, que no és objecte empíric observable, sinó que s'hi arriba per mètodes racionals en el nivell de la representació; que es flaira en cada ciutat, però que no fa el niu en cap de concreta.

Hi és capital un nou concepte de llengua. Els filòlegs proclamen la unitat de la llengua catalana a partir de percentatges de semblances i dissemblances entre els parlars: valencià, balear, català, etcètera. Sempre he pensat: qualsevol secessionista rebatrà amb tota la raó del món aquest argument, perquè no suporta cap anàlisi, per elemental que sigui. Però no; curiosament, estranyament, s'ha seguit aquest fil, contra l'evidència ostensible de la seva invalidesa. Probablement per això els filòlegs hi recorren; perquè veuen que funciona; sobretot perquè és una demostració fàcil de pair; aparentment tan lògica, que ningú no s'adona fins a quin punt és falsa.

Si la societat catalanoparlant conegués la distància que hi ha, posem per cas, entre el sicilià i el llombard; o entre el romà i el venecià, veuria desplomar-se immediatament el castell del criteri de la intel·ligibilitat per a identificar llengües i establir-ne fronteres. I potser no cal anar tan lluny ni a exemples tan ostensiblement evidents; quantes vegades un català del Principat no haurà entès prou bé un parlant pagès de Maó o un mariner d'Alcúdia; prefereix no explicitar-ho, no reconèixer-ho; s'ho guarda per a la intimitat, amarat del dubte per la contradicció entre la realitat que l'ha sorprès i allò que se li ha fet creure, perquè convé creure-s'ho; és el més fàcil o més còmode; és també més rendible. Si es qüestiona, la unitat lingüística, la llengua, podria perdre territori i, de rebot, la nació també s'empetitiria perillosament.

Hi ha fenòmens que no poden sotmetre's a regles rígides, a una sistematització clara. Les ciències socials i humanes en són l'exemple més eloqüent. En efecte, a l'hora de definir *llengua*, *dialecte*, *nació*, *país*, *pàtria*, etcètera, no es troben els termes precisos amb què enunciem una llei, un principi, etcètera, de les ciències anomenades exactes o experimentals. Les explicacions són complexes, molt abstractes, molt variades.

Probablement desconcertarien la majoria de ciutadans de qualsevol comunitat asseveracions com: una persona i una col·lectivitat parlen la llengua que volen, la que decideixen parlar. Una persona i una col·lectivitat són de la nació que volen, de la que decideixen que és la seva; i així endavant. Poden no agradar, perquè donen un caràcter massa volàtil a nocions molt transcendents. Fins i tot pot ésser que no convinguin, però una cosa és la conveniència i una altra la realitat. Poden ésser estratègicament no recomanables, però això no els lleva veracitat.

Vet aquí per què si preguntem què és una nació, què és una llengua, què és un país, què és una pàtria, etcètera, topem amb una diversitat insostenible de respostes i, encara més, amb silencis aclaparadors.

El llibre de Nadal desenvolupa una concepció de llengua que pot deixar astorat, però que és, al meu entendre, d'un interès excepcional; el basa en la funció històrica de l'escriptura, l'eina que fa possible el pensament racional.

Per a la filologia i la lingüística l'escriptura ha estat tradicionalment objecte de mitificació, tot oblidant que és en l'oralitat on més normalment i habitualment es practiquen les llengües; és a dir, l'escriptura és relativament excepcional. Es tracta d'una mitificació més aviat elitista, producte d'haver trobat en els textos el reflex de l'alta creació i de l'alt pensament. Posteriorment, s'ha reivindicat l'oralitat, tot subratllant justament que és la producció lingüística més abundant, espontània i lliure; per tant, la que més es correspon a la realitat, la menys artificiosa.

Segurament les dues posicions són raonables. Probablement sense saber-ho, molts dels qui fan tan preeminent la llengua escrita li estan atorgant el caràcter que li correspon. Així mateix, els qui defensen l'oralitat com a material principal d'anàlisi potser no sempre són prou conscients que allò que fan és oposar-se a voler amagar la diversitat dels parlars, defensar la variació de registres, les diferències.

Faltava que sobre aquests dos aspectes d'una sola realitat es teoritzés adequadament. Nadal ho fa molt rigorosament a *La llengua sobre el paper*. Hi explica les raons de la sublimació de l'escriptura i també els motius que justifiquen que la variació s'arraconi.

Els parlars són l'*objecte* del coneixement; la llengua és la *representació de l'objecte*. Aquesta és la tesi principal, que, explicada meticulosament, resulta del tot revolucionària. Els dialectes són la realitat, però allò a què estan destinats és a convertir-se en elements de representació, per a transformar-se en llengües. Consegüentment, deixa de tenir sentit parlar de *llengües naturals*.

Aquesta tesi, alhora que explica el mapa actual de les llengües romàniques, també deixar clar que qualsevol altre mapa era, és i serà possible. Justifica la con-

tingència de les llengües, pel principi que qualsevol dialecte pot arribar a ésser llengua i que qualsevol llengua pot deixar d'ésser-ho.

La unitat d'una llengua no es defineix a partir del criteri d'intel·ligibilitat que abans he esmentat, sinó que depèn exclusivament de l'establiment de l'escriptura, del codi, de les convencions gràfiques.

Si acceptem això, entendrem també, d'una banda, la relativitat del concepte nació i, de l'altra, la relació que té amb el concepte *llengua*, en el sentit que respon a la voluntat de remarcar igualtats i diferències. I les igualtats i les diferències se sublimen segons els interessos d'unió o de separació, respectivament. Òbviament que no pesen tant els interessos individuals i col·lectius, com els que defensen les classes polítiques que participen dels governs i, doncs, del poder. Recordem que el català, fins fa molt poc, no es diferenciava de l'occità —sense cap mala intenció. En qualsevol cas, és evident que la proximitat o la llunyania objectives entre parlars facilita o dificulta l'intent d'ajuntar-ne diversos en una única representació. A principis del segle passat Enric Prat de la Riba ja defensava idees com les següents: «Tota societat tendeix a constituir per ella mateixa una llengua, o almenys, una forma determinada de parlar, *que uneixi més íntimament sos membres components y al unir-los entre sí els separi dels demás.*» (*Importància de la llengua dins el concepte de la nacionalitat*, dins *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. Barcelona. Octubre de 1906, Barcelona, Estampa d'En Joaquim Horta, 1908, p. 666 [la cursiva és meva]).

Com que les llengües, des de la voluntat simultània d'igualació i de diferenciació, afavoreixen decisivament les identitats, la realitat de l'oralitat, la variació dels parlars, es manipula en el procés d'elaboració de l'escriptura, segons que convingui ajuntar o separar.

Nadal subratlla la necessitat d'homogeneïtzació, d'una especial cohesió entre els ciutadans que s'han de sentir d'una mateixa pàtria, que s'assoleix a partir de la unitat en l'escriptura, que ha d'ocultar les distincions dispersives, disgregadores. Pompeu Fabra deia, en aquesta línia: «A tot arreu del món, quan en un domini lingüístic s'ha produït una literatura, veiem formar-s'hi, i regnar per damunt de la llengua parlada multiforme, una llengua literària filla d'un *llarg i acurat procés de selecció i de fixació*, i això s'esdevingué en les terres de llengua catalana, i els catalans tinguérem la nostra llengua nacional, *on traspuaven a penes les diferències dialectals de la llengua parlada.*» (*El català literari*, Barcelona, Editorial Barcino, 1932, p. 76 [la cursiva és meva]). El procés de selecció i de fixació correspon a la tasca inevitable de marginar solucions vives.

En la pruija entre els catalanoparlants a considerar la variació dialectal en l'establiment de la normativa estàndard o la literària, tant els qui la reivindiquen com els qui s'estimen més una unitat ben sòlida haurien de tenir consciència de l'envergadura d'allò que reclamen. En la codificació pot semblar més democràtic i tolerant obrir de bat a bat les portes a la variació diatòpica. Ara, no és una qüestió de democràcia ni de tolerància allò que ha de comptar a l'hora de representar la realitat, si és que entenem per democràcia i tolerància l'acceptació de la més àm-

plia variació dialectal; és una qüestió exclusivament d'estratagema, de voluntat d'identificació en un referent únic, tan poc divers com sigui possible; i això és democràtic, en el sentit de complaure, si existeix, el desig majoritari de pertànyer a una sola comunitat lingüísticocultural.

La relació entre cohesió, compacitat i llengua escrita única és clara. La unitat del nivell escrit neutralitza la variació real, que continua existint en l'ús habitual oral. Al mateix temps, com diu Nadal, en construir el codi ortogràfic, es procura de distanciar-lo tant com sigui possible de cap altre i més especialment dels qui puguin ésser més amenaçadors, que són generalment els més acostats geogràficament. També aquesta és la tasca que va dur a terme Fabra, conscient de la funció de la llengua literària. Els seus enemics coetanis l'acusaven de fer una gramàtica de laboratori, la finalitat de la qual era sobretot allunyar-se al màxim de la castellana. Segurament no acabaven de comprendre'n els motius; ni els enemics ni els amics. El mateix Fabra es defensà a Madrid amb les paraules ben significatives següents: «Os aseguro que no es cierto que, como se ha dicho, en esta obra ha habido deseo de separar arbitrariamente el catalán y el castellano. Se han quitado de la lengua los castellanismos improprios, pero nunca ha habido odio, que sería ridículo...» (Dins *Cataluña ante España*, Madrid, La Gaceta Literaria, 1930, ps. 202-203). O aquestes altres: «Jo he arribat a vegades, quan se'm demana el substitut exacte de tal o tal castellanisme, a no saber-me greu d'haver de dir que no n'hi ha cap; perquè, certament, en molts casos és convenient que no n'hi hagi; per tal que el vocabulari català no sigui servil de l'espanyol [...] hi ha d'haver coses que no han de poder-se dir en català com es diuen en espanyol.» (*El català literari*, op. cit., ps. 96-97 [la cursiva és meua]).

A través de l'oposició entre variació i llengua, entre lectes i idioma, Nadal estableix el procés pel qual apareixen les diverses llengües romàniques d'un sol llatí: La *renovatio carolingia* trenca la relació del llatí sense lectes que crea, amb el món real lectal i, així, esdevé llengua morta; els lectes marginats per la nova llengua llatina van passar a ocupar un nou espai encara de no-llengua, perquè els mancava l'escriptura; amb el temps es van anar creant representacions dels lectes i, doncs, les noves llengües.

La idea nuclear del pensament que exposa Nadal és, com he dit més amunt, que les llengües no són objectes naturals, sinó el resultat d'una elaboració històrica artificial, que és possible, volguda i necessària, i que se centra en l'escriptura: «...les llengües existeixen, sí, però no pas des de sempre ni, necessàriament, per sempre. I podríem canviar de llengua sense deixar de parlar com sempre ho hem fet.» (*La llengua sobre el paper*, op. cit., p. 36). El que passa és que l'objecte llengua, com a símbol extern principal, es procura que es percebi com una realitat natural, amb una història independent i anterior als seus parlants, als quals s'imposa. És aquesta intenció que justifica que se cerquin apassionadament les actes fundacionals de cada llengua i que es procuri que siguin com més antigues millor. La llengua que descriuen les gramàtiques és *la llengua oficial*, inicialment escrita; és la que està destinada a substituir els idiomes naturals, aquests sí naturals, que parlem habitualment.

Des d'aquest punt de vista, les històries de les llengües no són sinó les transformacions des de l'heterogeneïtat cap a l'homogeneïtat; transformacions que pel seu caràcter no són mai definitives ni tancades: una homogeneïtat pot fragmentar-se en heterogeneïtat, la qual, al seu torn, pot desembocar en noves homogeneïtats. Tot depèn dels equilibris de força entre els territoris, dels interessos polítics, econòmics, socials, etcètera.

Desapareix la idea dominant de llengua i pren força el procés de *gramatització*, com el fenomen principal pel qual els dialectes o la variació (la realitat tangible) esdevenen llengua (la representació per codis unitaris de la realitat tangible); i la gramatització implica inevitablement la selecció d'uns recursos (fonètics, morfosintàctics i lèxics) i la marginació d'una enorme part d'altres, que resten ocults.

La importància de l'escriptura i de la invenció de la impremta, la consegüent democratització de la primera i l'arribada, per la segona, a la lectura individual són aspectes clau del llibre de Nadal. Ja havia remarcat en altres seus que el pas de la lectura en veu alta a la lectura silenciosa va ésser determinant en l'escriptura, perquè havia d'esdevenir discontinua, amb separació de les paraules (qui és analfabet o semianalfabet, quan vol escriure, té l'enorme dificultat de saber on comença i acaba, per espais en blanc davant i darrere, respectivament, cada unitat lingüística).

L'escriptura, doncs, sense ésser pròpiament la llengua, és el mitjà pel qual es fa o es desfà la idea de llengua. I s'estableix a partir de la concepció d'un espai com a territori que es consolida en tant que comunitat, poble, nació. Així, d'una determinada variació territorial pot néixer una sola llengua o moltes, segons les possibilitats i les necessitats polítiques hegemòniques; avui parlem diversos idiomes que deriven del llatí; podríem parlar-ne un de sol, si no s'hagués pretès de diferenciar i contraposar distints projectes nacionals, cadascun dels quals exigia una llengua que l'identifiqués i el distingís alhora. La història de qualsevol llengua, per tant, ha de basar-se necessàriament en la relació entre la variació oral anterior a la llengua i la llengua escrita comuna. Els espais geogràfics es distribueixen a partir d'elaborar, de vegades fins i tot forçadament, normes d'escriptura, tantes com comunitats es pretén de constituir. Per això Nadal separa el fenomen del distanciament d'un llatí escrit i dels parlars vulgars, que podem situar als segles VIII i IX, del naixement del concepte llengua lligat als estats-nació, que ens duen al segle XVIII.

Amb la seva exposició se supera, per tant, la concepció idealista de la història dels pobles. No es formen predeterminedament, metafísicament; són el producte de la voluntat de les persones d'ajuntar-se i de separar-se a partir d'interessos concrets, i les llengües en són un instrument decisiu. Nadal ens recorda les paraules tan eloqüents de Gramsci: «Les 'gramàtiques escrites' tendeixen a cobrir un territori nacional sencer i tots els àmbits d'ús per crear un conformisme lingüístic nacional unitari.» (*La llengua sobre el paper*, op. cit., p. 56).

La història de la llengua, doncs, s'ha d'ocupar d'entendre les relacions complexes entre l'objecte perceptible de la variació i la seva representació que la re-

dueix a una unitat fèrria. Les llengües són la creació d'una visió fragmentària de la realitat; les llengües creen realitat.

Nadal entén que dialècticament la variació o les variacions ocultades poden reaccionar i intentar fer hegemònica una visió alternativa del món, mitjançant l'elaboració de nous convenis d'escriptura, de noves llengües. Des d'aquesta perspectiva es fa les preguntes següents: Quina és la relació entre els idiomes naturals i les llengües amb què els representem? Podem canviar de llengua sense canviar d'idioma natural? En realitat allò que anomenem mort d'una llengua pot ésser un canvi solament en el nivell de la representació. Què és real: els idiomes naturals, les llengües que els representen o totes dues coses? És un mer problema relacionat amb el coneixement? És possible el coneixement sense les fronteres? Relaciona aquestes preguntes amb el fenomen que les llengües són una visió específica del món i amb la importància, derivada d'aquest fet, del nom de cada llengua i del territori de què és pròpia. Els catalanoparlants això ho sabem molt bé...

Pel que fa al món romànic, estableix tres moments decisius per al naixement de les diverses llengües: el segle VIII al IX, amb el nou llatí prescrit per Alcuí, que allunya els llatins parlats de feia temps; neixen noves representacions, però d'una mateixa realitat preexistent. Els segles XV i XVI, en què les monarquies absolutes empenyen la visió dels llatins parlats com a noves llengües a través de la codificació escrita, a partir d'unes proximitats i uns allunyaments entre la realitat plural de l'oralitat que podien haver estat unes altres, si altres haguessin estat els interessos; Nadal imagina, per exemple, que les varietats orals del castellà i les del català podien haver confluït teòricament en una sola llengua. Des del Renaixement, cada projecte polític és acompanyat de la codificació escrita d'una llengua: és la relació llengua/nació. I al final del segle XVIII, la Revolució Francesa consolida la idea que la llengua havia de reflectir-se en la nació en la verticalitat, enfront de l'horitzontalitat elitista de classes: de llengua de classe es passa al concepte de llengua nacional: «tutto un territorio nazionale è tutto il volume linguistico», deia Gramsci. Tothom ha de poder adquirir la competència en les normes per al bon ús, per a la bona llengua.

Els estats-nació es basen en l'homogeneïtat cultural a partir exclusivament d'una sola ètnia; d'on resulta que una distribució de les llengües alternativa era l'opció de les nacions sense estat: una ètnia s'apropia de l'estat i procura netejar totes les altres ètnies, mitjançant la negació de la significació social de totes les altres llengües de l'estat que podien utilitzar-se per a construir identitats col·lectives alternatives, que podrien reclamar un estat plurinacional o fins i tot arribar a crear nous estats-nació. Una qüestió, per cert, ben actual, encara que ben poc aprofundida.

Algú podria pensar que la concepció que té Nadal de la llengua, pel caràcter artificial que inclou i perquè respon directament a interessos concrets, és negativa i que ell mateix rebutja els resultats de la seva construcció. Al contrari, Nadal valora la normativa lingüística com allò que articula l'estructura cognitiva i més aviat retreu a aquells qui mostren una actitud anàrquica respecte a la preceptiva

que no s'adonen del paper essencial que té: donar identitat a cada llengua; fer que la llengua que parlem sigui una i no una altra. Encara que sembli paradoxal, les normes que ens obliguen són una condició prèvia per a la democratització de la vida social.

Si bé és comprensible, fàcil d'entendre, que en les diverses comunitats els parlants es lamentin de les dificultats de les normes, especialment aquelles que els són més evidents, les ortogràfiques; que les vegin, a més, com una dificultat gratuïta, que podria simplificar-se molt; que es queixin d'allò que no se sap ben bé què vol dir «és que no escrivim com parlem...»; malgrat tot això, no és casual que les societats que han intentat canviar l'ortografia fa ben poc, França, Alemanya, Portugal, han fracassat; han hagut de deixar-ho córrer. I és que és inútil i erràtic cercar la lògica, la raó, la coherència totals en la normativa. Fabra n'era ben conscient. Deia, per exemple, que «el greu que em podia saber de renunciar al triomf de totes aquelles meves solucions que no aconseguiren d'ésser incorporades a aquell sistema, ha desaparegut davant el fet de la seva adopció per la generalitat dels qui escriuen en català; els pocs adversaris del sistema de l'Institut no farien pas, ells tampoc, un sistema que complagués a tothom...» (*El català literari, op. cit.*, p. 122).

A *La llengua sobre el paper* Nadal dedica un espai ampli a les conseqüències que els canvis profunds dels inicis del segle XXI, especialment en el fenomen, molt banalitzat, de la mundialització, tenen en els conceptes sobre els quals teoritza i reflexiona. La pregunta que encapçala el darrer capítol és ben simptomàtica: «La fi del temps de la pantera?».

Són d'un gran interès les consideracions que fa respecte a la pretesa perennitat de les llengües i a la necessitat de trobar una explicació a la vida i a la mort de les persones. La perennitat de la llengua atorga per naturalesa la perennitat a la comunitat. Potser rau aquí l'explicació de la importància que ha adquirit la idea de la identitat nacional a l'època moderna, en el sentit que hauria substituït la crisi de la religiositat tradicional.

Però avui ja no se sosté aquesta idea de perennitat i, endemés, s'ha fet hegemònic un individualisme salvatge que fa difícil el manteniment de la lleialtat a les arrels col·lectives i, doncs, també a les llengües respectives.

Si acceptem que la llengua és el producte d'un projecte de nació, és obligat que ens preguntem si abans de l'existència de les nacions existien les llengües. El capitalisme de la impremta ens ajuda a il·luminar respostes. La producció del llibre reclamava que hi hagués el mercat necessari. Era insuficient el mercat circumscrit a la llengua llatina, perquè era una llengua estamental, de molt pocs. Calia explorar el mercat de les llengües vulgars. La realitat es fa comprensible sobre el paper, amb *la llengua sobre el paper*. Les llengües d'impremta, diu Nadal, van crear camps d'intercanvi i de comunicació per sota del llatí, però també per sobre dels idiomes naturals.

Queda clara la qüestió d'un ordre d'existència essencial per a entendre la història del pensament i del coneixement; a la pregunta: què ha existit primer, les llengües o els dialectes?, fins avui la lingüística, sense haver-hi pensat prou a fons i dei-

xant-se endur per una concepció idealista de la història de la cultura, deixava sobreentenenent que les llengües són primer, ja que els dialectes no són sinó desviacions «dolentes» seves, per tant, han de ésser-ne posteriors. Altrament, com que s'ha establert interessadament una oposició qualitativa entre la variació i la unitat, la llengua sempre s'ha considerat millor que la variació. Amb les aportacions de Nadal es fa evident allò que s'hauria d'haver entès per lògica: primer són els parlars, els llectes, sobre els quals, quan ha convingut delimitar collectivitats, territoris, estats, nacions, s'han construït les llengües mitjançant un procés de depuració de la diversitat lingüística i de la sublimació d'una unitat tan artificial com necessària.

Encara que ja s'havia observat que la història lingüística dels territoris es basa en el procés que va de la fragmentació a la unitat, de l'heterogeneïtat a l'homogeneïtat, ha prevalgut la idea que el punt de partença és la unitat, que es fragmenta en els parlars, que es tornen a unificar, i així endavant. En el fons és una manera de concebre les llengües des d'una perspectiva metafísica. Aquesta oposició que arriba a tenir connotacions morals: la llengua és la bondat i els dialectes és l'aberració d'aquesta virtut, condueix en conseqüència a titllar també com a dialectes les llengües de comunitats que no han reeixit a esdevenir estats hegemònics i que han restat solament com a nacions; els estats-nació de qui depenen són els qui posseeixen la llengua; les nacions que en depenen solament poden tenir dialectes. En aquest sentit, el català ha estat considerat un dialecte de l'espanyol, i encara avui hi ha restes importants d'aquesta ideologia lingüística. Té a veure amb la relació que acaba establint-se entre llengua i poder, relació que, si partim de les tesis de Nadal, esdevé molt més clara, òbvia. Els estats miren d'ocultar el caràcter implícit de nació(nalistes), i forcen perquè resti com a característica de les comunitats que no han arribat a ésser estat. Els trets nacionalistes que distingeixen els estats es consideren naturals, indiscutibles, lògics; els estats no han de defensar la llengua i els trets culturals més singulars s'hi impregnen d'uns continguts pretesament universals, vàlids per a tothom, enfront del provincianisme, que es reservava per als trets de les nacions que no han arribat a ésser estat. Els estats, que, hi insisteixo, són inevitablement nacionalistes, es converteixen en els ens exclusius que atorguen una ciutadania vàlida, sòlida, inequívoca; i alhora posen en dubte la bondat de la ciutadania de les nacions que en depenen, que es presenta com a reversa i fins i tot insolidària.

Nadal dedica el darrer capítol del llibre a destacar el canvi substancial que s'ha produït amb la globalització: de l'homogeneïtat nacional dins l'heterogeneïtat internacional de l'època moderna, s'ha passat a l'heterogeneïtat nacional en el si de l'homogeneïtat internacional, basada aquesta en les polítiques econòmiques unitàries. El concepte de nació trontolla i neix una angoixant inseguretad dels ciutadans. Sembla que la uniformitat universal és l'objectiu millor del progrés, idea que és manipulada pels estats-nació més potents per tal de provocar l'autoodi respecte a les diversitats nacionals, les quals són presentades com a atemptatòries a un ordre universal superior, al qual s'hauria d'aspirar; és l'ordre, és clar, dels estats-nació hegemònics.

El mercat dels productes culturals ha deixat d'ésser el mercat nacional de la impremta i ha passat a ésser un mercat mundial. Nadal adverteix que som en un context nou, en què els objectes es mundialitzen i els subjectes es tribalitzen.

El fenomen de les migracions ha originat una realitat inèdita de multiculturalisme, que afecta tant els estats-nació com les nacions sense estat. La visibilitat de diferències molt marcades trenca fàcilment l'homogeneïtat assolida que era predominant i que transmetia una seguretat, probablement falsa, entre les persones, les quals ara no saben com moure's en la diversitat interna.

En aquest nou context, Nadal es pregunta: què en farem de la pantera? Quin paper han de jugar les llengües en aquesta diversitat en un món en què som més pròxims als nostres contemporanis que no pas als nostres avantpassats? Entén que la ciutadania de qualsevol territori ha de conèixer-ne la llengua per a poder viure amb la pròpia cultura. La pertinença a una cultural societal és imprescindible per al respecte a la llibertat i la igualtat i, doncs, el repte que les societats europees del segle XXI han d'afrontar és el de la integració de les minories immigrants.

Com? Personalment no tinc clar quina és la millor opció: el sincretisme o la convivència respectuosa de cultures diferents en un mateix territori o nació. Sospiro que el sincretisme planificat —no l'inevitable i normal de les influències entre cultures distintes— pot ésser una solució aparentment bona, però essencialment demagògica i, encara pitjor, pot ésser una via a través de la qual en la barreja s'imposin les cultures més potents econòmicament.

Cal domesticar la pantera, per tal que la interrelació estats-nació i nacions no sigui la de destrucció d'aquestes per part d'aquells. El món nou de la mundialització ja ha permès que es pugui afirmar sense enrojolar-se que allò que ens conveé és que morin les llengües petites. És l'actitud de la pantera assassina.

Si els conceptes que revisa Nadal són acceptats en la seva nova definició, serà bo que deixem de banda que els estats-nació i les nacions s'entenguin com a realitats predeterminades, metafísiques, i que s'analitzin com el resultat d'una voluntat de crear comunitats lliurement constituïdes i acceptades, en les quals es puguin incorporar elements de les cultures dels nouvinguts. Les llengües tenen càrregues històriques del passat, però sobretot en tenen igualment de projecció cap al futur.

Hermann Hesse, premi Nobel, declarava:

«...el meu ideal no és de cap manera que s'anul·lin els fets nacionals per a donar pas a una Humanitat espiritualment uniforme. No! Visca la diversitat, visquin les diferències i els matisos de la nostra terra estimada! No és meravellós que hi hagi tantes races i tants pobles, tantes llengües, tantes formes de pensar i de concebre el món? Si jo odio i sóc enemic irreconciliable de la guerra, de les conquestes i de les depredacions, es deu, entre altres raons, al fet que aquestes forces tenebroses exigeixen tan cruels holocausts del que en la cultura humana hi ha d'incorporacions històriques, d'individualització elevada, de fecunda diferenciació. Rotundament, m'oposo als *grands simplificateurs*. I em proclamo fervent partidari de la qualitat, del refinament».

El llibre de Nadal es tanca amb unes frases d'estil molt seu: «...com podem equilibrar les contradictòries reivindicacions d'unificació politicoeconòmica i de singularitat creativa? ¿Com podem dissociar la preservació de la riquesa de la diferència de la llarga crònica d'odis mutus? No conec la resposta. Només puc dir que els qui són més savis que jo han de trobar-la, i que es fa tard».

JOAN MARTÍ I CASTELL

VENY, Joan: *Contacte i contrast de llengües i dialectes*, València, Universitat de València, 2006 («Biblioteca Lingüística Catalana», núm. 30).

«Ningú no dubta —si és un romanista com cal— de la necessitat, a l'hora d'estudiar el lèxic d'una llengua, d'obrir les fronteres cap a les altres llengües germanes, les romàniques en el nostre cas, i procedir a comparacions que obren escaletes de llum que sovint resulten fructuoses [...]» (p. 209)

Així comença el desè (i darrer) dels articles que Joan Veny aplega en aquest nou llibre. Obrir les fronteres, obrir les finestres a l'exterior, comparar, contrastar, confrontar. És un ensenyament primordial que durant tota una vida d'investigador i professor ha mirat de transmetre en els seus escrits, en les seves classes.

Mestre Veny, amic fidel dels seus amics, com demostra la dedicatòria del llibre (*Per a Antoni M. Badia Margarit i Maria Cardús, tot mirant, des de la nau de la vida, el deixant d'una vella amistat*), que ens remet al conegut motiu poètic dels camins del mar.

Recuperats del deixant del darrer quart de segle (entre 1980 i 2004), deu treballs de procedència diversa són posats al dia i harmonitzats en el present llibre per l'humanista de Campos.¹ Deu articles en què estudia el català en contacte i en contrast (d'ací el títol) amb altres llengües i varietats germanes (en els nou primers), o en la seva variació diatòpica (peninsular-mallorquí), susceptible de ser abordada contrastivament (en el desè). Dialectologia contrastiva (article núm. 10). Llengües veïnes del català (l'aragonès i l'occità: articles 7 al 9). Paral·lismes amb llengües a una certa distància geogràfica (l'asturià i el galleg: articles 5 i 6). Interferència i contacte(s) amb el castellà, llengua convivent (articles 1 al 4). Tot plegat, una desena d'estudis que es presenten amb la claredat i concisió pròpies de Veny. Una obra rica en subapartats i exemplificació, amb remissions internes obligades, «reiteració de certs punts [...] tot admetent la utilitat pedagògica d'algunes insistències»; tal com adverteix l'autor dins la *Presentació* (p. 12), en què a

1. Alguns traduïts al català, a partir dels originals en castellà. En concret, els 1, 3 i 5. Curiosament, la labor traductora d'Elvira Iñigo, que Joan Veny agraeix a la p. 12, deu justificar la presència de qualque forma verbal valenciana (*trobe*, a la p. 26; *Espere* a la p. 112), que contrasta amb els usos habituals de l'autor: *estudio*, *m'ocupo* (17); *Aporto* (208).

més (ps. 11-12) justifica la distribució dels deu treballs en sis blocs, que ressegueixo a continuació.

1. *Català-castellà* (ps. 15-90). És el més extens, amb quatre articles. El primer, de caire ben divulgatiu (*Sobre la interferència català-castellà*, ps. 19-32), presenta aspectes generals en la història del contacte d'aquestes dues llengües i la consegüent interferència, sobretot del castellà envers el català. Val la pena transcriure els epígrafs corresponents, per donar una idea de la cura i minuciositat de l'autor al llarg de tot el llibre: a més d'*Introducció* (1.1) i *Conclusions* (1.9), com en els altres nou articles (amb aquests o similars rètols, o sense indicació explícita), *Interferència segons el grau d'implantació* (1.2), *Interferència segons els camps conceptuals* (1.3), *Variable generacional* (1.4), *Variable geogràfica* (1.5), *Variable cronològica* (1.6), *Variable estàndard / colloquial* (1.7) i *Purisme* (1.8).

Els tres articles restants se centren en aspectes concrets del fonema castellà /x/ (existent en aquesta llengua «almanco des del segle XVII», p. 36), la seva adopció i adaptació en castellanismes del català, les seves equivalències.

2. *Fortuna del fonema /x/ en català: visió històrica de la «queada»* (ps. 33-60), on proposa el terme *queada* per analogia amb fenòmens comparables en gallec (*gueada* o *geada*),² destaca la popularitat del canvi amb centenars de testimonis i, entre altres qüestions, el seu ús irònic («canal *requional*», *quefe*, p. 58). Només un cas va passar al lèxic estàndard de 1932 (*maco* < *majo*: p. 51), acompanyat de dos més al *DIEC* (*d'estranguis* i *potaco*: p. 52).

3. *La importació del fonema /x/ en català* (ps. 61-76), amb diversos tipus d'adaptació (→ /k/, *queada*; /ʃ/, /s/ *eadá*; /z/, /z/ *eadá*; /g/, esporàdica) o el fenomen invers que representa per exemple el *quijalero* (← *queixaler*) d'Oriola, fruit del substrat català.

4. *Sobre les equivalències cast. /x/ = cat. /k/* (ps. 77-90): presenta casos com el de l'adaptació de /k/ a /x/ «en les zones d'adstrat castellà, amb aragonès residual i també un sediment català, des de l'Alt Palància [jo afegiria que igualment des de la comarca més septentrional de l'Alt Millars] fins al Baix Segura» (p. 88): així, *madrilla* → *madrija* (aquesta forma, registrada a Sogorb i Villena). També manlleus a l'aragonès en valencià, com *carcallada*, «d'àrea exclusivament valenciana, de documentació tardívola i que es troba en l'aragonès residual adjacent (Sogorb, etc.)» (p. 90).

Segueixen tres blocs unimembres: II. *Català-asturià* (ps. 91-112); III. *Català-gallec* (ps. 113-128); i IV. *Català-aragonés* (ps. 129-143).

2. Així anomenades per José Luis Pensado i Carmen Pensado Ruiz, «*Gueada* i «*geada*» gallecs», annex 21 de *Verba*, Santiago de Compostela, 1983. Obra conjunta de pare i filla, que Veny (segurament per sentir la comunitat investigadora i onomàstica de tots dos) cita com a «Pensado (1983)» [en lloc de Pensado/Pensado (1983)] a les ps. 34 (n. 3), 35 i 124. *Gueada*, en referència al canvi del tipus *hi/x/o* > *higo; i *geada* (o *[x]eadá*), en relació amb el de *gato* a **[x]ato*. Per cert, aquest darrer terme s'escrivió *gbeada* en l'actual gallec normatiu i en la dialectologia a l'ús (REAL ACADEMIA GALEGA, *Diccionario da Real Academia Galega*, Vigo, Xerais, 1997 [s. v.]; FRANCISCO FERNÁNDEZ REI, *Dialectología da lingua galega*, Vigo, Xerais, 1990, ps. 53-54).

El II conté l'article núm. 5. *Ieisme històric i tractament de /x/ en asturià i català*,³ que aborda l'estudi contrastiu entre aquestes dues llengües pel que fa a l'adaptació del fonema castellà /x/ (ja tractada als articles 2 i 3, del bloc previ) i a la iodització. Val a dir que, quan Veny afirma que «[...] el resultat lateral /ʎ/ es dona únicament en alguns parlars de la franja extrema occidental, adjacent al galleg (Veiga d'Eo, Santiso, Castropol, As Figueras)» (p. 100), s'està referint de fet a localitats asturianes de parla nítidament gallega.⁴ Dotze anys després de la primera redacció, que parla d'un lleisme expansiu irradiat segons el model lingüístic de Barcelona, «algunes cales sociolingüístiques m'han permès de detectar entre els joves un ieisme progressiu, de tipus castellà, fins en àrees de tradicional conservadorisme com Mallorca» (addició de l'autor, entre claudàtors: p. 103). Afegiria jo també que entre els nens de l'escola de les meves filles (esquerra de l'Eixample barceloní) no n'he sentit cap que no sigui indiscriminadament ieista, el que em fa pensar en una extensió ben generalitzada del fenomen entre la generació més tendra. D'altra banda, circula entre aquests mateixos escolars un castellanisme amb *txeada* (si se'm permet el terme): a diferència de l'*empuixar* valencià (amb /f/ *eeda*: ps. 59, 70, 107), *emputxar* és com li deia la meva gran a la meva petita que havia de dir d'això que altres anomenen *espènyer*, *espentejar*, *empènyer*. *Mutatis mutandis*, recorda el procés que duu del cast. *jabalí* a /dʒ/ *avali*, i d'aquest a /tʃ/ *avali*; o del cast. *traje* a *tra/dʒ/e* > *tra/tʃ/e*; tots dos, en valencià (p. 73).

El bloc III inclou l'article 6, intítulat *Gallec i català. Relacions i paral·lelismes lingüístics*, en què es confronten novament els fenòmens fonètics de la *gueada* i la *geada* (/x/ *eeda*, *gheada*) gallegues amb la *queada* del català, i a més s'aborden altres qüestions: com ara —pel que fa al lèxic— els galleguismes del català i els catalanismes del galleg (a través del pont intermediari del castellà); la divisió de l'espai lingüístic galaicoportuguès⁵ (amb isoglosses horitzontals) i la del català (amb isoglosses verticals), concretament pel que fa al vocalisme àton (*grosso modo*, diferenciació de les àtones *a/e*, *o/u* en galleg i en català occidental; neutralitzacions en portuguès i en català oriental).⁶

3. Amb la primera pàgina i mitja (95-96) redactada en asturià, deferència a l'auditori de les «Xornaes d'Estudiu» organitzades a Oviedo per l'«Academia de la Llingua Asturiana», a qui anava adreçada originalment la ponència (ps. 93 i 95). La sensibilitat de Joan Veny envers la normalització i dignificació de l'asturià es demostra també en la següent afirmació: «És una llàstima que els mitjans de comunicació catalans no hagin optat per l'ús de l'autòcton *Xixón* (cast. *Gijón*) de consonantisme més afí al català» (p. 107).

4. *Gallec d'Astúries*, en diran molts. *Gallegoasturianu*, sé que prefereixen dir-ne, amb una altra mirada, alguns dels amfitrions de les «Xornaes» de la susdita Acadèmia a Oviedo.

5. Potser preferiran alguns col·legues gallegos dir-ne *gallegoportuguès*.

6. «No sé que els especialistes d'aquella llengua occidental hagin furgat en els avencs insondables de la prehistòria per a explicar aital separació fonètica [entre galleg i portuguès]. La condició d'àrea lateral del galleg, separada de la resta del domini lingüístic, l'hauria decantat cap a la conservació d'una etapa antiga de la diferenciació vocàlica [...]» (p. 123). Dues temptatives d'explicació per aquest distanciament entre galleg i portuguès, ara a la llum de la comparació amb el cas català.

El IV bloc acull l'estudi (núm. 7) *Sobre el valencià gemecar 'gemegar'*, que li serveix a l'autor per argüir, amb profusa documentació, la procedència aragonesa (i no pas «mossàrab», com havia suggerit Coromines) d'aquest mot, ben arrelat i estès en valencià, amb la marca aragonesa constitutiva de la consonant intervocàlica sorda -c- sense sonorització, i amb una àrea oriental peninsular que arriba fins a l'Andalusia oriental.

El bloc V. *Català-occità* (ps. 145-204) aplega un parell d'articles. Del primer, el més extens (ps. 149-187), m'atreviria a dir que es pot considerar un clàssic de la dialectologia catalana: *Sobre els occitanismes del rossellonès* correspon a la ponència llegida al Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (el 1979) i publicada el 1980. És l'article de procedència més antiga. Ja fa temps que Joan Veny proclama la importància de l'occità per a la lingüística diacrònica catalana, com poc abans (1978) havia fet també en Germà Colón. No es pot bastir una lingüística històrica del català d'esquena a l'occità (escriu a la p. 150); «no ens podem cloure en el nostre perímetre, sinó que cal obrir finestres cap a l'exterior i, quan aquest és l'espai occità, cal que siguin finestres perquè, com més llum entri, ens sentirem guiats amb més seguretat [...]» (*ibid.*). La *neunella* o *nonella* mallorquina (per esmentar només el primer dels exemples: ps. 150-151), designació de l'úvula per a la qual s'havia proposat l'ètim NEBULELLA, s'explica millor a la llum de la comparació amb l'occità antic *leula* 'úvula' < llat. LĪGULA 'llengüeta, cullera': així mateix, de LĪGULA > *leula > *lleula en català preliterari, d'on el derivat diminutiu *lleulella > *neulella > *neunella. En aquest i altres casos, Joan Veny afegeix entre claudàtors noves anotacions procedents del *DECat* de Coromines, que tot just es començava a publicar a l'inici de la dècada dels 80. Per exemple, a la mateixa p. 151, a propòsit del *foseró* [fusə'ru] 'borinot', congènere de l'occità *fossoron*: «[No deixa de produir una gran satisfacció haver coincidit amb la interpretació que posteriorment (1984) va fer Coromines (*DECat*, s. v. *fossaró*)]». Veny s'estima els dialectes i els dialectalismes: en el català septentrional, «no es pot titllar l'influx occità de «corruption», «influence corruptrice», etc., enfront de la «purification», «amélioration» «enrichissement», etc. que comportaria el català central» (p. 186), tal com havia proposat uns anys abans (1976) G. Costa. «Voleu res més pur que un mot que, al Rosselló, ha passat de boca durant cinc, sis o set segles?» (*ibid.*), escriu entre les conclusions de les ps. 186-187. L'altre article del bloc *Català-occità*, prou més recent (2002), ens ofereix *La interferència occitana en l'obra epidemiològica d'Antoni Girauld (1587)* [ps. 189-204], metge occità que va escriure un tractat en català, però interferit amb alguns elements occitans.

El darrer bloc (VI. *Català peninsular-mallorquí*, ps. 205-223), també unimembre (article 10. *Dialectologia contrastiva*), destaca en el seu pòrtic (ps. 207-208) els avantatges pedagògics de la comparació de diverses versions traduïdes d'un mateix text, com en el cas tan conegut de la *Paràbola del fill pròdig*, que Veny aprofità en el seu llibre *Els parlars catalans* (p. 207). Similar estudi contrastiu es pot dur a terme entre modalitats dialectals de la mateixa llengua. D'ací el títol de l'article esmentat, que aporta «una primera mostra de la «mallorquinitza-

ció» d'un text gironí de 1837, realitzada dos anys després, que permet una caracterització del mallorquí de la primera meitat del segle XIX tot contrastant-lo amb el gironí coetani» (p. 208). Ortografia, vocalisme (tònic i àton) i consonantisme, lèxic i fins i tot qualche parèmia (*Jat' veix lo blanch de les dents* [1837] / *Jà vecj abon tiras* [1839]: p. 220), en el que podríem tipificar com a «paremiologia dialectal contrastiva». Completa l'article un apèndix amb un fragment de la *Introducció*, en versió original (1837) i «acomodada» (1839) [ps. 222-223].

Deu mapes (ps. 225-234) constitueixen un complement visual sobre aspectes geolingüístics tractats al llibre. Mapes elaborats a partir de dades extretes d'atles lingüístics (*ALDC*, *ALPO*, *ALEANR*), i un d'ells elaborat *ad hoc* (concretament el núm. 4: *Isoglosses de la iodització en el català peninsular*).

A la *Bibliografia* (ps. 235-254) em crida l'atenció el fet que alternin de manera general referències amb i sense menció de l'editorial. D'altra banda, no trobo correlació amb alguns esments bibliogràfics del text: així, Navarro (1991) [p. 54, n. 31] deu correspondre a Pere Navarro, *El parlar de la Fatarella*, de 1992 (p. 248). «Veny, 1984» (p. 99) no té contrapunt dins la generosa relació cronològica d'obres de l'autor (ps. 252-254). Imma Bau i Ramona Font (1993) [p. 102] apareixen a la *Bibliografia* amb l'any 1992 (p. 239). El *DLG* citat a la p. 125 sembla que ha d'identificar-se amb el *DAG* de la *Bibliografia* = REAL ACADEMIA GALEGA – INSTITUTO DA LINGUA GALEGA: *Diccionario da lingua galega* (p. 242). Casanova, 2001 [2002] i Martines (2002) [p. 131] no consten a la relació bibliogràfica final. Botet (1997), *Vocabulari rossellonès*, precedeix alfabèticament Badia (p. 239).

En qualsevol cas, aquests i algun altre «follet» bibliogràfic no fan gens d'ombra a un llibre radiant de saber i humanitat. Un índex alfabètic de mots (ps. 255-272), d'*a[x]a[x]à* a *zanja*, amb les corresponents remissions a les pàgines de referència, ens ajuda a trobar camins de la mà de Joan Veny. Veles i vent, i mà ferma.

JOSÉ ENRIQUE GARGALLO GIL

MÜNCH, Christian H.: *Sprachpolitik und gesellschaftliche Alphabetisierung. Zur Entwicklung der Schreibkompetenz in Katalonien seit 1975*, Frankfurt del Main et al., Peter Lang, 2006.

En el seu llibre *Política lingüística i alfabetització social. L'evolució de la competència escrita a Catalunya des de 1975* (traducció literal del títol), Christian H. Münch analitza els processos d'aprenentatge del català escrit per part d'una generació que fou alfabetitzada en castellà a l'època de Franco i que aprengué a escriure en català sobretot com a conseqüència dels canvis lingüísticopolítics dels anys 90.

És evident que, quant a les pràctiques escripturals, el cas del català ofereix especial interès, atesos tant el bilingüisme social com l'especial evolució politicolingüística a Catalunya després de la mort del dictador.

En els països bilingües o multilingües, poques persones dominen les regles d'escriptura en més d'una llengua. Christian H. Münch escriu que, com a conseqüència de la normalització lingüística, a Catalunya hi hagué un canvi de forces en l'ús del català i el castellà, canvi que no sempre mostrà les mateixes característiques per a la llengua parlada i per a la llengua escrita. La diglòssia es mantingué en una primera fase. En la seva opinió, fou a començament dels anys 90, amb la introducció d'un certificat de domini del català per a llocs de treball de l'administració pública, quan hi hagué una veritable transformació quant a l'alfabetització d'adults en llengua catalana a Catalunya.

El llibre comença amb un pròleg, una introducció i una anàlisi de l'evolució de la competència escrita a Catalunya des de l'edat mitjana fins a l'època actual. En relació amb la dictadura de Franco, Münch remarca amb raó que la repressió del català en l'època franquista va tenir lloc sobretot contra l'expressió escrita. L'exposició és clara i concisa. Quant a les dècades més recents, l'autor valora la importància d'esdeveniments com ara la Llei de normalització lingüística o els Jocs Olímpics.

En el capítol següent, Christian H. Münch presenta una visió global d'investigacions ja realitzades sobre temes afins. Hi trobem noms de personalitats representatives, entre els quals destaquen Badia i Margarit, Aracil, Ninyoles, Vallverdú i Kremnitz. L'exposició és informativa i constructiva. L'autor s'explana sobre l'ambigüitat del terme *normalització lingüística*, sobre la importància de la sociolingüística catalana, sobre la investigació en el camp de la dimensió cognitiva dels processos d'aprenentatge de l'escriptura i sobre altres nombrosos aspectes força interessants.

A continuació, Münch presenta el marc teòric, creat expressament per als objectius que es proposa en la part analítica, i, amb aquesta finalitat, elabora la teoria dels anomenats *perfils comunicatius*, construïda sobre la base de la teoria del *continuum* entre la llengua de proximitat i la llengua de llunyania de Peter Koch i Wulf Oesterreicher. Segons aquest model, el qual estableix una important diferenciació entre els paràmetres *medial* i *conceptual* en relació amb els àmbits parlat i escrit, la llengua *concebuda* com a parlada i la llengua *concebuda* com a escrita formen un nivell a part en l'arquitectura diasistemàtica, que influeix i determina els altres nivells diasistemàtics. Münch, que critica amb raó que en la investigació en aquest camp a Catalunya no es diferenciï entre mitjà i concepte, amplia la teoria de Koch i Oesterreicher afegint-hi la problemàtica de les dues llengües que entren en joc a Catalunya, així com una coordinada temporal. Arran d'aquesta combinació multidimensional, sorgeixen, tal com deïem abans, el que l'autor anomena *perfils comunicatius*, els quals inclouen aspectes lingüístics i sociolingüístics relacionats amb la competència escrita dels adults. Per il·lustrar el seu model teòric, Münch desenvolupa un enginyós sistema de representació gràfica, el qual, tanmateix, val a dir que és visualment molt poc diferenciat i que, al meu entendre, no satisfà en absolut els objectius de tota representació gràfica. Igualment, penso que, en el capítol que comento, hauria estat convenient exposar amb més detall la teoria de Koch i Oesterreicher.

A continuació, en el llibre figura l'anàlisi lingüística del corpus, elaborada amb dades de participants als centres barcelonins d'alfabetització del *Consorti per a la Normalització Lingüística*. Aquestes persones havien d'emplenar un qüestionari que proporciona informació diversa (motivació, context sociolingüístic individual, etc.) i redactar un text en català. Christian H. Münch presenta en el capítol en qüestió expressions i estructures de la llengua parlada —en els plans fonètic, lèxic, sintàctic i morfosintàctic— que apareixen en els esmentats textos. Les dades reunides mostren, a part d'una manca evident de coneixements metalingüístics per part dels participants —això és, manca d'una reflexió analítica sobre la llengua en qüestió—, nombroses estructures i expressions, incorrectes des del punt de vista normatiu, del tipus *aquet idioma, decidir-me a fero, estudia y parlarlo millor, ja vorem què passarà, mes ho menys, quant sortiem al carrer, tot era ham català*, etc. En el pla sintàctic són nombrosos els anacoluts. En un següent capítol, Münch presenta 24 casos concrets de participants: el lector troba el text redactat per cada una d'aquestes persones, acompanyat d'una valoració analítica i d'una representació gràfica (repetim-ho: molt poc aclaridora). En tota la part analítica, l'autor dedica especial atenció a la influència de les expressions i estructures de la llengua parlada en el procés d'aprenentatge de la llengua escrita, tot vinculant aquestes dades a la situació sociolingüística a Catalunya. Podem afirmar que aquest punt constitueix un dels objectius principals del llibre.

Münch arriba a la conclusió que el procés d'alfabetització d'adults en català a Catalunya està interrelacionat amb aspectes d'identitat cultural, amb l'actitud política i ideològica i amb motivacions econòmiques (p. 228). L'autor conclou que l'estudi de la competència escrita a Catalunya no es pot limitar a l'estudi d'aspectes formals, sinó que ha de tenir en compte el context comunicatiu, l'oralitat, etc. A part d'això, Christian H. Münch remarca tothora —es tracta d'una idea central i recurrent al llarg del llibre— que l'alfabetització implica no tan sols el domini de les regles ortogràfiques sinó també el domini de la normativa vigent (p. 9).

Segons el meu parer, l'obra de Christian H. Münch té indubtablement aspectes positius, ja comentats en les línies anteriors, però també alguns punts criticables des d'una perspectiva constructiva, que exposaré a continuació. Com una de les conclusions centrals, Münch exposa que els aprenents del català escrit superen moltes dificultats que presenta la llengua escrita tot recolzant-se en l'oralitat, i considera que això representa un problema, per tal com els elements de la llengua parlada a Catalunya estan estigmatitzats des del punt de vista de la normativa (p. 224). Arran d'aquest fet, Münch es pronuncia a favor d'una ampliació de la normativa catalana, idea que repeteix insistentment al llarg del llibre (ps. 225-226 i 233, per exemple). Tot i ser, l'autora d'aquesta ressenya, partidària —podríem dir gairebé militant— d'una revisió de la normativa catalana, sobretot en el sentit que, al meu entendre, aquesta hauria d'incloure nombrosos elements genuïns de la llengua parlada titllats d'«incorrectes», crec que és no tan sols erradívola, sinó també simplement errat manifestar-se partidari d'una incorporació a la normativa d'expressions i estructures com les assenyalades més amunt, que són fruit

d'uns coneixements deficients. Aquesta opinió de Münch mostra una manca d'orientació teòrica en qüestions normatives, atès que una cosa és voler integrar en la normativa la realitat diasistemàtica d'una llengua i una altra cosa ben diferent és intentar rebaixar la normativa al nivell deficient de persones que no han acomplert, pels motius que sigui i amb tot el respecte del món, l'aprenentatge —sempre difícil!— de la llengua escrita, en aquest cas en català. La idea que defensa l'autor és tan radical com immadura, sobretot des del punt de vista de la metodologia científica, atès que cap dada de les que reuneix li permet arribar a aquesta conclusió.

En altres moments al llarg del llibre penso, igualment, que la manera d'expressar-se de Münch és massa radical i massa generalitzadora —això és, simplificadora. Per exemple, quan, en el capítol sobre l'evolució de la competència escrita a Catalunya, parla de l'escola en castellà a l'època de Franco. Que ningú no m'interpreti malament: és evident que en aquella època tingué lloc un veritable genocidi cultural. Tanmateix, crec que seria interessant analitzar sense dogmatismes ni prejudicis les complexes interrelacions socials entre el català i el castellà en aquella època, sobretot a l'escola. En qualsevol cas, generalitzar dient que «sovint» els alumnes van arribar a odiar el castellà com a llengua imposada «amb cops i càstigs» (p. 21) em sembla excessivament simplificador. Igualment, Münch escriu que en iniciar-se l'era de la democràcia, la població catalanoparlant seguia tendint a emprar el castellà per a la comunicació escrita a la més mínima ocasió (p. 24). En aquest cas, trobo a faltar esmentar que nombrosos catalans de diverses esferes socials, tant a l'època de Franco com a l'època següent, sense pensar-s'hi gens ni barrejar aspectes ideològics sempre van fer servir el català per a segons quins tipus d'expressió escrita (sobretot cartes), tot inventant-se solucions gràfiques. En aquests passatges de la investigació hauria calgut com a mínim esmentar les nombroses excepcions i les complexes interrelacions fenomenològiques, a part que, segons la meua opinió, en un llibre científic hauria calgut argumentar amb dades empíriques i no amb afirmacions apriorístiques —que, malauradament, trobem sovint a la catalanística fora dels països de parla catalana. En qualsevol cas, en el llibre que comentem, en alguns moments no queda clara la relació entre dades recollides i conclusions a què arriba l'autor.

Altres detalls poc convincents són els següents: *a)* al títol hauria calgut afegir-hi que l'autor analitza l'alfabetització *en català per part d'adults*, això és, l'alfabetització *secundària en català* a Catalunya; *b)* hauria estat pertinent aprofundir una mica l'anàlisi de la discussió sobre el català *heavy* i el català *light* des de la perspectiva llengua escrita-llengua parlada, tema que Münch només esmenta molt per sobre (p. 37), i *c)* pel que fa a l'editorial, cal criticar la lletra minúscula i el fet que el títol, ja per si mateix no del tot complet, hagi estat reduït a la tapa del davant.

CUENCA, Maria Josep: *La connexió i els connectors. Perspectiva oracional i textual*, Vic, Eumo Editorial, 2006 («Llengua i text», 9).

La lectura d'aquest manual universitari editat per Eumo permet accedir a una panoràmica molt completa del fenomen de la connexió. De fet, l'autora ja ens havia ofert la possibilitat d'interessar-nos-hi gràcies a un conjunt de treballs previs que anaven des dels estudis de l'oració, com (1988): *L'oració composta (I): la coordinació* i (1991): *L'oració composta (II): la subordinació*, publicats a la Universitat de València, d'on és professora; fins a la seva aportació a la *Gramàtica del Català Contemporani* (2002), amb *Els connectors textuais i les interjeccions*, dins del volum 3, dedicat a la sintaxi.

Però aquests treballs no exhaurixen les seves explicacions teòriques sobre els connectors, que són objecte directe d'estudi en un article publicat en el número 5 de «Llengua i Literatura» (1992-93): *Sobre l'evolució dels nexes conjuntius en català*, en un altre de 1999 en la revista «Articles» anomenat *La connexió i la construcció del text*, i en un de 2000 de l'obra de Jaume Macià i Joan Solà (eds.): *Definició i delimitació del concepte de connector*. Per no citar el del número 30 de «Caplletra» (2001): *Anàlisi contrastiva dels marcats de reformulació i exemplificació*.

El llibre que ressenyem abraça tres objectius. En primer lloc, aprofundeix l'estudi dels connectors; en segon lloc, analitza la composició oracional, amb una atenció especial als connectors parentètics, i, en tercer lloc, descriu i caracteritza la connexió textual.

En l'estudi i la didàctica de les llengües hi va haver un moment crucial, al voltant dels anys setanta del segle passat, en què de l'anàlisi més o menys detallada i encertada de les oracions es va passar a l'estudi d'estructures textuais més completes i més aproximades a les unitats comunicatives, ja fossin els enunciats (en la Teoria de l'enunciació), les intervencions (en l'Anàlisi de la conversa) o els textos (en la Lingüística textual).

En català, l'aportació que va marcar aquest canvi d'enfocament va ser sens dubte la *Gramàtica del discurs* de Gemma Rigau (1981). Des d'aleshores, i a partir de les aportacions d'aquesta lingüista i filòloga, moltes altres obres s'han acostat a l'estructura dels textos, de vegades projectant-hi alguns resultats que s'han mostrat útils en el nivell oracional. *De la frase al text. Teories de l'ús lingüístic* de J. M. Castellà (1989) també és un títol ben explícit en aquest sentit. No esmentarem pas tots els treballs que s'han sumat a aquest enfocament, valguin aquests dos per posar de manifest el canvi d'orientació de què parlàvem i la importància del nou enfocament a l'hora aclarir aspectes que l'anàlisi de les oracions no havia pogut abastar. Sí que direm, però, que en tot el text es presenta com un conjunt d'oracions que gaudeix de tres propietats: la cohesió sintàctica entre els components; la coherència semàntica entre els significats que vehicula, i l'adequació pragmàtica al context, i als parlants i els seus objectius.

És precisament dins de l'àmbit del primer d'aquests aspectes, la cohesió, on un seguit d'elements col·labora a lligar els diversos components textuais, és a dir,

a complir la funció de connexió, objecte del treball de M. J. Cuenca. Aquesta funció, però, a més d'actuar a aquest nivell textual —mitjançant l'anomenada *connexió textual*—, es pot donar també a nivell oracional en el que anomenarem *composició oracional*.

Com que, d'entrada, la connexió es detecta fàcilment gràcies a la presència d'un element connector que lliga els dos o més elements en joc, el problema fonamental rau en el fet de localitzar, definir i caracteritzar les categories gramaticals que fan de connectors. Per a Cuenca, la confusió entre categoria i funció ha complicat notablement aquesta tasca, i ha portat a una profusió i confusió terminològiques molt considerables. Els propis connectors han rebut en la bibliografia especialitzada noms tan diversos com: connectius, operadors argumentatius, marcadors discursius, marcadors argumentatius o enllaços extraoracionals. L'autora posa ordre en tot aquest munt de termes, s'acull al més habitual en la tradició europea (connector) i considera que la connexió és una funció discursiva que es realitza mitjançant la categoria gramatical *nexe*, categoria que subdivideix en connectors primaris, les conjuncions (*i, però, perquè, encara que...*), i connectors secundaris, els connectors parentètics (*a continuació, en primer lloc, és a dir, generalment, doncs bé...*). Les primeres solen col·laborar a la composició oracional, tot i que les conjuncions *i, o* i *però* també són emprades, de vegades, com a connectors textuais. En canvi, els connectors parentètics funcionen lligant tant els components oracionals com els textuais. Mentre que les primeres marquen una relació sintàctica, els segons en marquen una de semàntica. De les diverses classificacions en què s'inclouen els connectors, l'autora en selecciona algunes de més o menys aclaridores, concretament les de Castellà (1991, 1992) i Portolés (1998) a *Marcadores del discurso*.

És en l'apartat dels connectors parentètics on Cuenca s'entreté més amb vista a justificar la decisió de postular-los com un grup diferenciat, com una categoria gramatical independent, i no pas com uns adverbis, cosa que defensen d'altres autors.

Els connectors parentètics són paraules o locucions invariables de caràcter apositiu o parentètic que solen precisar el significat d'una conjunció, de manera que sovint indiquen un valor semàntic distint del de la conjunció que acompanyen. Cuenca marca les diferències que presenten amb les conjuncions, els adverbis, els dítics textuais, els connectors lèxics i els connectors pragmàtics. I repassa el que n'han dit Fraser, Portolés, Brinton, Franchini i Rouchota.

Gràcies a la seva formació àmplia i fonamentada, l'autora no perd de vista mai l'origen històric de cada forma i, a la llum de la Teoria de la gramaticalització, ens ofereix puntualitzacions molt encertades sobre alguns dels connectors.

Un cop aclarit el concepte de connector, Cuenca passa al seu segon objectiu: la composició oracional. I ho fa amb una perspectiva gradual, no taxativa, i amb una atenció especial a les fronteres establertes entre els termes classificats, molt d'acord —com ella mateixa reconeix— amb la Teoria dels prototipus, manllevada de la psicologia i l'antropologia. Les categories *coordinació, subordinació* i *in-*

terordinació ofereixen límits difusos, i no tots els elements són igualment representatius de la seva categoria. Així, per exemple, les interordinades finals (*Me'n vaig a dormir perquè puguis dormir*) estan molt a prop de les oracions subordinades circumstancials, mentre que les interordinades adversatives (*No me'n vaig a dormir però m'estaré quiet*) s'acosten més a les oracions coordinades.

L'autora no defuig tampoc els problemes lligats a la definició i caracterització del concepte d'*oració composta*, com ara el lloc que ha d'ocupar la juxtaposició (*Ara et demano que decideixis, jo no ho puc fer per tu*), la necessitat o no de la presència de verbs entre les parts lligades (*L'advocat, llançada la pregunta, begué aigua a petits glops pausadament*), els nexes polisèmics (com ara el *si* en *Si l'objectivitat resulta massa freda, tu mateixa, Isabel Clara, pren partit* i en *De vegades se li acudien idees absurdes: posar un anunci als diaris demanant si algú veié una allota rossa d'ulls violeta el Divendres Sant a la catedral*), les coordinades asimètriques (*El corresponsal de La Nació a Roma s'ha posat malalt i no pot desplaçar-se a Florència*) o les clàusules amb formes no personals del verb (*Molts florentins pensen que aquesta xifra és ridícula comparada amb la pèrdua de divises que ha representat l'absència del quadre de la Galeria*).

Finalment, Cuenca es planteja el tercer objectiu de l'obra: la caracterització de la connexió textual, és a dir, les relacions semàntiques i pragmàtiques que s'estableixen entre les unitats textuais més àmplies que les oracions o iguals a les oracions i que serveixen per facilitar la interpretació del text. La funció d'establir aquesta mena de relació la duen a terme, precisament, els connectors parentètics, de què hem parlat abans, algunes conjuncions i les interjeccions. La taula del llibre que reuneix tots els tipus de connexió textual és molt completa i interessant, i supera altres intents que s'havien fet en aquest sentit.

Potser cal fer esment, abans d'acabar, a les observacions que Cuenca basteix sobre les interjeccions, expressions que poden tenir, segons ella, una funció metalingüística (*vejam, qui ho ha entès?*) o fàtica (*Deu meu, en què t'he fallat jo, eh?*).

En resum, podem dir que Cuenca s'endinsa en un camp explorat en els darrers anys però on els conceptes i els termes estan encara poc sedimentats. L'autora és valenta i ens planteja propostes clares, tant pel que fa a la classificació dels connectors en general i la definició dels anomenats «parentètics», que situa com una categoria independent, com pel que fa a la classificació de les oracions compostes i les seves fronteres. Finalment, s'enfronta amb l'àmbit de la connexió textual, on ofereix claredat en la classificació dels diversos tipus (additiva, disjuntiva, contrastiva i consecutiva) i aportacions interessants sobre el paper que hi fan les interjeccions, sobretot en la connexió textual de les manifestacions de l'oralitat.

Si s'hagués de fer alguna esmena a l'edició acurada que ha fet Eumo d'aquesta obra, seria tan sols formal i orientada a facilitar la lectura del text. Ens referim a la conveniència d'incloure un índex final dels connectors esmentats, tant en el redactat com en els exemples, i un glossari de la terminologia escollida per l'autora a l'hora d'anomenar conceptes que, com ja hem dit, poden resultar esmunyidissos i confusos.

Per si no ha quedat prou clar, hem d'acabar afirmant que estem davant d'una obra documentada, fonamental i aclaridora sobre l'estudi de la connexió, tant oracional com textual, en llengua catalana.

MARGARIDA BASSOLS

LLINÀS I GRAU, Mireia: *Primeres Paraules. Com aprenen a parlar els nostres fills?*, Barcelona, Editorial Empúries, 2006.

Primeres Paraules descriu el procés extraordinari d'adquisició del català en els infants. El llibre reflexiona sobre les característiques del llenguatge infantil des de les primeres paraules i a través d'una col·lecció d'exemples de valor incalculable obtinguts a partir d'un diari lingüístic recopilat per la mateixa autora. Sense aprofundir en conceptes teòrics i arribant així a tots els lectors d'una manera clara, entenedora i amena, *Primeres Paraules* analitza els sons, les paraules, les oracions, el significat dels mots i fins i tot les primeres experiències bilingües dels més petits.

Aquesta obra ens acosta a la diversitat lingüística de la parla dels infants abans dels tres anys, de la mà de tres germans que exemplifiquen el que farien o podrien fer tots els nens que adquireixen la llengua catalana dins de la normalitat. El llibre no pretén ser un manual de referència ni un diccionari teòric de la parla dels infants, sinó una il·lustració del meravellós procés d'adquisició lingüística del qual tots som testimonis.

Primeres Paraules té un to i un caire molt diferenciat de *Petites Paraules* (Llinàs, 2001), on tot i que l'adquisició del llenguatge infantil hi és present, l'enfocament del text és bàsicament teòric i l'objectiu és posar la gramàtica generativa i la seva evolució a l'abast de tothom. També aquí l'autora manté aquesta capacitat pedagògica de transmetre el coneixement, tot i que les referències teòriques són molt breus i cedeixen la paraula als exemples.

La introducció del llibre ens fa intuir la importància del que hi ha al darrere d'un procés que, pel fet de ser universal i present en tots els individus, sovint pot deixar de ser considerat espectacular. Molt breument, l'autora destaca la importància dels factors interns i comuns a tots els infants, és a dir, la gramàtica universal, i als factors externs o ambientals que determinen l'adquisició del llenguatge. El concepte de comunicació com a causa única i essencial de l'adquisició del llenguatge es desmitifica, i l'orientació teòrica generativista de l'autora queda present en la descripció de l'adquisició lingüística com un procés que s'origina a partir d'una gramàtica innata universal i on la comunicació és una opció i no determina l'estructura del llenguatge.

El segon capítol del llibre està dedicat als sons del llenguatge infantil i descriu els tipus d'alteracions més freqüents i comunes que produeixen els infants quan

comencen a pronunciar les seves primeres paraules. A través d'exemples molt il·lustratius i ben propers als lectors, l'autora descriu els canvis de sons, l'escurçament de paraules, la simplificació de síl·labes, l'harmonització de sons dins les paraules i els sons afegits, i destaca el fet que els nens no produeixen aquestes alteracions aleatòriament sinó que segueixen l'ordre establert d'adquisició dels sons. Així, els infants tendeixen a modificar les paraules adultes en funció dels sons que hagin adquirit. De tota manera, a la parla dels nens trobem una gran varietat de regles individuals que afecten els mateixos sons en diferents paraules. I així mateix, aquests processos d'alteració poden conviure sovint en una mateixa paraula.

En el tercer capítol, l'autora ens introdueix en l'àrea de la morfologia. Mitjançant definicions molt planeres i gens tècniques, el lector no especialitzat aprèn que les paraules poden subdividir-se en diverses parts, l'arrel i els afixos, i que és precisament de com expressen significats aquestes diverses parts de les paraules que tracta la morfologia. El llibre ofereix, a continuació, un recorregut pels tipus de morfemes que existeixen en català, com ara els que expressen plural, femení o temps passat, i s'indica a quins tipus de paraules poden ajuntar-se per modificar-ne el significat. El propòsit d'aquesta exposició senzilla i sense tecnicismes és donar al lector la base necessària per tal que pugui copsar tot el sentit dels exemples que l'autora aporta fruit de la seva observació regular del llenguatge infantil.

Els exemples del capítol tercer il·lustren un fet que la majoria de lectors que siguin pares o mares, o que visquin envoltats pels més menuts, reconeixeran com a molt habitual: durant el procés d'adquisició d'una llengua, el català en aquest cas, els nens produeixen paraules de creació pròpia que, tot i que respecten les regles imposades per la morfologia de la llengua en qüestió, no existeixen en el llenguatge dels adults. L'autora també exemplifica l'ús que els infants fan de formes adultes, com ara infinitius o la tercera persona del singular d'un verb, en contextos on aquestes formes resulten inadequades. Per exemple, els infants sovint fan servir formes no-finites en oracions que necessiten un verb conjugat i utilitzen la tercera persona del singular en frases on el subjecte és el nen mateix i que, per tant, requeririen un verb en primera persona del singular. El capítol es conclou amb una sèrie d'exemples que posen de manifest la creativitat lingüística dels més petits, que vacillen pel què fa al gènere gramatical dels mots o la forma irregular d'alguns verbs, sovint regularitzats en el llenguatge infantil.

En el capítol quart, es tracta la sintaxi, de l'ordre que s'estableix entre els mots que formen l'oració. La característica principal que es desprèn dels exemples que produeixen els nens és l'omissió de paraules de tot tipus que són absolutament necessàries en el llenguatge adult. En les seves oracions, els nens ometen verbs, subjectes, articles, preposicions, etc. A més, també és possible observar ordres no canònics en seqüències (nom-adjectiu, verb-objecte, per exemple) on la posició dels mots és força fixada per als adults.

Com potser alguns lectors diàriament observen en els petits del seu voltant, durant un temps, els infants tenen tendència a fer un ús generalitzat d'una vocal neutra que pot substituir tot tipus de paraules, tal i com s'exemplifica àmpliament

en el capítol quart. El capítol es clou amb un inventari final de combinacions sorprenents d'elements lèxics que són més pròpies de la sintaxi d'altres llengües que del català.

El capítol cinquè versa sobre la semàntica, que és la branca de la lingüística que estudia el significat de les paraules. En el llibre, s'il·lustra com els mots infantils poden tenir molts més significats, o significats molt més amplis, que en la gramàtica adulta. De la mateixa manera, els nens també modifiquen certes propietats dels verbs, com ara la seva transitivitat, o donen significats propis a certs noms o expressions. El capítol finalitza amb l'observació que quan un infant descobreix la polisèmia, és a dir, el fet que una sola paraula pot tenir més d'un significat, el procés d'adquisició de la semàntica dels mots ja està força avançat i cada cop més a prop de la gramàtica adulta.

L'últim capítol del llibre fa referència a un fenomen lingüístic molt comú a Catalunya i que afecta i envolta a tots els nens: el bilingüisme. El bilingüisme influeix en la parla dels infants i dóna lloc a construccions lingüístiques, tant dins d'una oració com dins d'una paraula, on dues llengües, en aquest cas el català i el castellà conviuen d'una manera curiosa i natural. L'autora presenta el bilingüisme a partir d'exemples de nens catalanoparlants que senten parlar el castellà i el descriu des d'una perspectiva enriquidora pel nen i com una experiència nova que porta al nen a 'jugar' i a intentar imitar el castellà amb construccions lingüístiques on les dues llengües es barregen. A nivell d'oració, els infants introdueixen paraules castellanes en oracions catalanes o produeixen una part de la oració en una llengua i l'altra en l'altra llengua. Pel que fa al bilingüisme infantil dins de les paraules, l'autora ens presenta exemples on els nens afegeixen una terminació castellana a una arrel catalana. L'autora conclou el capítol reflexionant sobre la consciència que tenen els nens sobre el bilingüisme i exemplifica les situacions en les que els infants catalanoparlants utilitzen el castellà.

Tot i que el lector no lingüista però interessat pel llenguatge dels petits és el clar objectiu del llibre, el lector lingüista troba en *Primeres Paraules* una font de dades i exemples divertidíssims dignes de ser analitzats en profunditat. Com a punt i final, caldria destacar que aquest llibre és el producte d'una capacitat admirable de sistematització i síntesi de dades espontànies per part de l'autora. Si recopilar un diari lingüístic amb regularitat ja és una tasca ingent, convertir-lo en un llibre accessible però alhora seriós sobre les múltiples vessants del procés d'adquisició del llenguatge és un innovació molt encertada que, a part d'omplir un buit en la literatura d'adquisició de llengües, també estimula als adults a observar i entendre com els infants aprenen la llengua catalana.

ELISABET PLADEVALL I BALLESTER
SUSAGNA TUBAU I MUNTANÀ